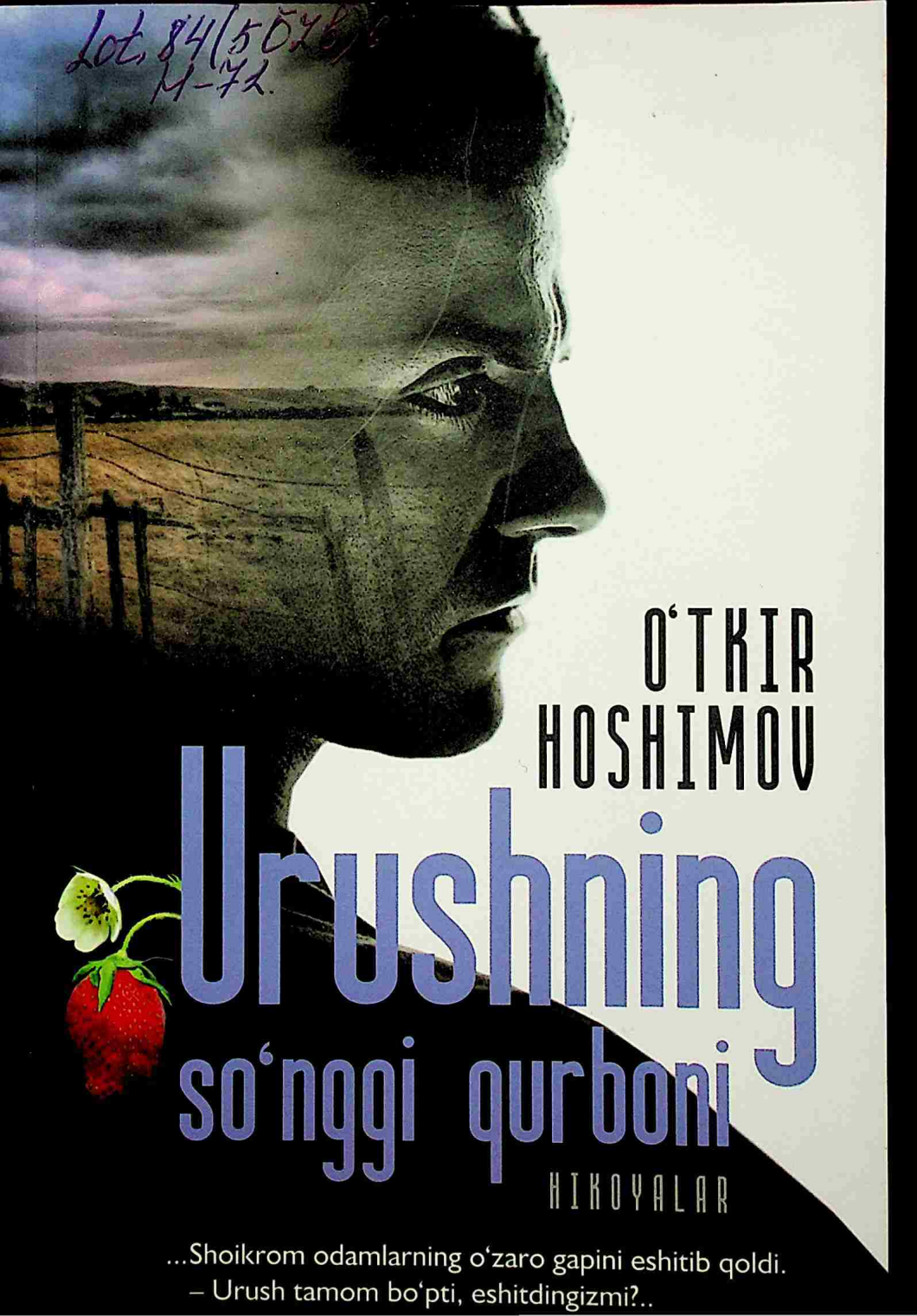

Lot. 84(5026)
M-71.

O'TKIR
HOSHIMOV

Urushning so'nggi qurboni

HIROYALAR

...Shoikrom odamlarning o'zaro gapini eshitib qoldi.
– Urush tamom bo'пти, eshitdingizmi?..

Lot. 84/5026/6
H-72.

O'TKIR HOSHIMOV

URUSHNING SO'NGGI QURBONI

Hikoyalar

567275

FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI
ANBOSHI BILIM MARKAZI
O'QUV-ILMiy QIYOSH VA
KUTUBXONA ISH BO'LIMI

ZIYO NASHR

Toshkent
2019

UO'K: 821.512.133-32

KBK 84(50)6

H 71

O'zbekiston xalq yozuvchisi O'tkir Hoshimov xalqimizning sevimli adiblaridan biri. Yozuvchining roman va qissalari, hikoyalari qayta-qayta nashr etilmoqda. „Daftar hoshiyasidagi bitiklar“, „Dunyoning ishlari“ kabi asarlarini o'qimagan kitobxon topilmasa kerak.

Qo'lingizdagi to'plamdan yozuvchining turli yillarda yozilgan eng sara hikoyalari o'rin olgan.

ODAM OVOZI

Mastura xola yarim uyg'onib, yonini paypasladi. Asqarjonni topolmay, birpas garang bo'lib yotdi-da, ko'zini ochdi. Kun yoyilib ketibdi. Uy ichi jimjit. U o'rnidan turib o'tirdi. Guldor yostiqning tagini timirskilab, iliqqina nos shishasini topdi. Tizzasini quchoqlab o'tirganicha eshik to-monga qarab qo'ydi. Sekin xo'rsindi. Danagidan mag'zi shirin, degandek nevarasiga o'rganib qolgan ekan. Asqarjon doim uni „achom qilib“ yotar, mana shunaqa xayol surib o'tirganida, eshikni taraqlatib ochib kirib qolar, uy bozor bo'lib ketardi. Mana, uch haftaki, Asqarjon yo'q. Otasi „dom“ga ko'chib ketgan. Yo'ldoshali ham, kelini ham yuring deb, avvalo, qistashdi, Mastura xolaning o'zi ko'nmedi. Ikki xonali seksiya ekan. Er-xotin yosh... Buning ustiga cholining chirog'ini o'chirib, hayhotday hovlini tashlab qayoqqa borardi.

Mastura xola yana nevarasini o'yladi. Asqarjonni bog'chaga berishgan ekan. Ichikib qolmasin-da ishqilib...

U sekin ayvonga chiqdi. Kuz ham kelibdi. Ayvon zinasidan etakdagi hujraga, undan burchakdagi oshxonagacha cho'zilgan silliq yo'lkaga olma xazonlari to'kilibdi. Gulzordagi rayhonlar shalpayib qolibdi.

Mastura xola inqillab zinadan tushdi. Oshxonaga kirib, samovarga o't tashladi. Tandir oldida yotgan cho'ltoq su-purgini olib, chap qo'lini tizzasiga tiraganicha enkayib yo'lkani supurdi.

Yolg'iz o'zi choy ichgisi kelmadi. Pastak g'ishtin devordagi tuynukdan qo'shni hovliga mo'raladi. O'rtadagi so'rida ko'rpachaga muk tushgancha, yalang'och tovonlarini bir-biriga urishtirib kitob o'qib yotgan qizni ko'rib, ovoz berdi:

- Lola, oyingni chaqir.
- Oyim ishga ketganlar.
- Ha-ya, bugun seshanba-ya!..

Xolposhsha internatda ishlaydi. Kunora boradi.

Mastura xola birpas ikkilanib turdi-da, yana qizdan so'radi.

- O'zing choy ichdingmi?
- Ichdim, – dedi qiz kitobdan bosh ko'tarmay.

Mastura xola nari ketdi. Naridan beri ikki piyola choy ichib, ko'chaga chiqdi. Darvoza yonidagi yog'och xarrakka o'tirdi. Ko'cha boshida ko'ylakchan o'ynab yurgan qora-qura bolalar uni ko'rib qolishdi-yu, qiy-chuv ko'tarib oldiga kelishdi.

– Aya, Asqar qachon keladi? – dedi bolalardan tikrog'i xarrakka, Mastura xolaning yoniga o'tirib.

Qiziq, yoshi oltmishdan oshibdi-yu, bolalar uni buvi emas, aya deb chaqirishadi.

Mastura xola barmoqlarini bukib, hisoblay boshladi. Bugun seshanba bo'lsa, chorshanba, payshanba... hali to'rt kun bor ekan.

– Ertaga, – dedi u bolaga qarab. Keyin ildam o'rnidan turdi. – Ketmay turinglar.

U uyga kirdi-da, vazadagi popukqanddan kaftida olib chiqdi. Bolalar konfetni olib, qiy-chuv ko'targancha dikonglab ketib qolishdi.

Mastura xola boshini bir yonga tashlagancha o'tiraverdi. Deraza oldiga qator ekilgan olchalardan shovullab xazon to'kildi. Ustiga o'rgimchak to'ri yopishgan bir dona qizg'ish yaproq shundoq uning tizzasiga tushdi. U xazonga uzoq qarab qoldi. Keyin shipillagan qadam tovushlarini eshitib, boshini ko'tardi.

– Voy, Zamira! – dedi negadir quvonib. Yelkasiga sumka osib, qora atlas ko'ylak kiyib olgan Zamira salom berib, ko'rishish uchun kiftini tutdi. Zamira narigi mahalladagi Qayum sartaroshning qizi. Uch oymi-to'rt oymi bo'ldi, bitta bolasi bilan eridan chiqib kelgan. Pochtachilik qiladi.

– Yo'ldosh akamning jurnalini olib keldim. – Zamira sumkasini xarrakka qo'yib, undan ko'k muqovali yupqa jurnal chiqardi.

Mastura xola jurnalni olib, muqovasidagi katta-katta yozuvlarga tikildi.

– Yo'ldosh akang yo'q, – dedi u jurnalni xarrakka tashlab. – Domga ketdi.

– Voy, ko'chib ketishdimi? – Zamira hayron, Mastura xolaning ko'ziga tikildi. – Siz qoldingizmi?

– Man domda nima qilaman?! Bir kun turib qon bo'lib ketdim. Kelinoying ishda. Nevaram bog'chada. – Mastura xola bilintirmay xo'rsinib qo'ydi. – O'-o'tiribman, – dedi cho'zib. – Xudoga shukur, Yo'ldoshali hamma narsani g'amlab bergan.

Zamira sumkani olib, yelkasiga ildi. Avvallari u xat-pat olib kelsa, eshikdan tashlab ketaverardi. Hozir Mastura xola Zamira bilan gaplashgisi keldi.

– Qizing katta bo'lib qoldimi? – dedi u Zamiraning sumkasiga qarab qo'yib.

– Yuribdi, – dedi Zamira sekingina.

– Eringdan xabar yo'qmi?

Zamiraning rangi o'chdi.

– Unaqa erdan qaro yer yaxshi... Bitta bolamni oydinda oyog'im bilan boqaman.

– Uyga kir, choy damlab qo'ydim, – dedi Mastura xola yalingudek bo'lib.

– Rahmat, xola, – Zamira sumkasiga imo qildi, – hali ancha xatim bor. – U boshini bir yonga tashlagancha tez-tez yurib ketdi.

Aksiga olib, mahallada kampir kam. Toshbuvi rahmatlik ko'klamda qazo qildi. Jannati xotin edi sho'rlik. To'xtamish Samarqandga, qizirikiga ketgan. Otinnikiga borsamikan?.. Yo'g'-e, ig'vo qilib, odamning yuragini buzadi. Falonchining qizi mundoq, pistonchining o'g'li undoq. Savil! Oldin o'zingni bil! Ajab bo'ldi. Qizi bir kechada qochib ketdi. Uch oydan keyin qo'chqorday o'g'il tug'ib keldi. O'l-a, beshik to'yi qilib berding-ku...

Mastura xola u-bu bilan o'zini ovutmoqchi bo'ldi-yu, ko'ngliga sig'madi.

Kech kirdi. Mastura xola Yo'ldoshali kelsa kerak, degandi. Yo'q, daragi bo'lmadi. Avvallari kunora kelib turardi. Keyin kamqatnovroq bo'lib qoldi. Mayli, o'g'ildir-qizdir, o'zidan tinsin.

Tavba, keksayganingdan keyin odamga uncha-muncha narsa yoqmay qolarkan. U Xolposhnikiga chiqib televizor ko'rmoqchi bo'ldi-yu, ko'ngliga sig'madi. Uyga kirib cho'zila qoldi. Guldor shiftga tikilgancha uzoq yotdi. Bulturlari durust edi. Shu ko'klamdan buyon ko'p charchaydigan bo'lib qoldi. Oyoqlari qaqshab-qaqshab og'riydi. Xolposh ham televizorni o'chirdi, shekilli, sukunat cho'kdi. Uy ichidagi zulmat yana ham quyuqlashib ketgandek bo'ldi.

Nimagadir Mastura xolaning yuragini qo'rqinchga o'xshagan bir narsa g'ijimlay boshladi. Qachondir, qayerdadir qulog'iga chalingan gap xayoliga keldi. „O'g'ling yeb, o'rga ketar, qizing yeb, qirga ketar, o'z cholingdan qo'ymasin!“

Ko'ngil qursin... Bo'lmasa shu tobda cholini eslaydimi! Rahmatlik, uning o'z qo'lida jon bergan edi. Unda Yo'ldoshali Maskovda – o'qishda edi... „To'rttasini yerga qo'yib, topganimiz ham, tutganimiz ham shu, – degan edi u o'lar chog'ida, – mingdan ming roziman. Chirog'imni o'chirmasa bo'ldi“.

O'g'il-qizning holi shu ekan-da. Chillasi chiqar-chiqmas, qoshini qara, ko'zini qara, deb bir quvonarkansan. Tili chi-

qib, oyi desa bir suyunarkansan. O'zing yemay-yedirib, kiyimay-kiydirib, katta qilib, endi og'zim oshga yetdi, deganingda, qiz erim derkan, o'g'il xotanim derkan, o'zi bilan o'zi ovora bo'larkan, ketarkan. Bo'lmasa, domda nima qiladi. Shundoq dang'illama uyi bo'lsa, hovlisi bo'lsa. Shuncha yil kutib, navbatim kelganida olmaymanmi, deydi. Boshqaga ber. Uyi yo'qlarga ber. Kelin ham o'ziga yetkuncha... Qishda u yoqda, yozda bu yoqda turaveramiz, emish. Tag'in, sizam yurasiz, degani ortiqcha. „Ikkita xona ekan. Bir amallab joylasharmiz“, deydi.

Mayli, shunchalik hurmat qipti, baraka topsin, o'zidan tinsin. Yayrasin-yashnasin... O'zi bo'lsa, ko'zi tirik ekan, cholining vasiyatini yerda qoldirmaydi.

Mastura xola qachon uxlaganini bilmadi. Yana kun yoyilganda turdi. Yana kechgacha kutdi. Yo'ldoshali bugun ham kelmadi. Mastura xola, ayniqsa, Asqarjonni sog'indi.

Ha, bola-ya! Aqalli o'g'lingni yetaklab birrov kelib, birrov ketsang, haqing ketadimi?

U kechqurun Xolposhshanikiga chiqdi. Ona-bola so'rida osh yeb o'tirishgan ekan, dik etib o'rmidan turishdi. Xolposh so'ri panjarasidan engashib, Mastura xola bilan aylanib-o'rgilib ko'rishdi. Boyoqish, yaxshi xotin. Eri – shopir. Boshqa shaharlarga yuk tashiydi. Haftalab yo'q bo'lib ketadi. O'tiribdi, uyini uy, joyini joy qilib...

U Mastura xolani qo'ldan sudragudek so'riga chiqardi.

– Nevarangizni sog'ingandirsiz? – dedi choy uzatib.

– Ha, – dedi Mastura xola. Keyin ikkilanib turdi-da, qo'shib qo'ydi. – Hali Yo'ldoshali kelib ketdi.

Allamahalgacha u yoq-bu yoqdan gaplashib o'tirishdi.

– Lola chiqa qolsin oldingizga, – dedi Xolposh Mastura xola zinadan tushayotganda.

– Yo'g'-e, o'zingiz yolg'izsiz...

Mastura xola ayvon chirog'ini yoqdi. Polda qadam tovushlari o'ziga erish tuyulib, gursullab ketganday bo'ldi.

Ko'ngli g'ash tortib, uyga kirdi. O'zini ovutish uchun ish tikmoqchi bo'ldi. Qayoqda! So'qir bo'lib qolgan bu ko'z o'lgur! Bir vaqtlar qandoq edi! Osmondagi qushni bejardi.

U chiroqni o'chirib, o'rniga kirdi. Og'ir ko'rpa uni bo'g'ib qo'ygandek yuk bo'ldi. Xonaga zim-ziyo sukunat cho'kdi. Shunday sukunat cho'kdiki, o'zining yurak urishini o'zi aniq eshita boshladi. Bora-bora quloqlari shang'illab ketdi. Zilday jimjitlik uning vujudini shafqatsiz qo'llari bilan g'ijimlab, to'shakka mixlab tashladi. Hozir salgina harakat qilsa, joni chiqib ketadigandek qotib qoldi.

– Yolg'izlik Xudoyimga munosib! – dedi u sekingina, ammo ovozi shunday jaranglab eshitildiki, o'z tovushidan o'zi cho'chib ketdi...

Odamning tushiga nimalar kirmaydi. Qarang, cholini ko'ribdi. Ko'rgandayam aniq-tiniq ko'rdi. Zir yugurib yurganmish. „Xaskash qani, Mastir? Ariq iflos bo'lib ketibdi-ku! Nega hech kim qaramaydi? Bir kun bo'lmasam, holing shu-da!“ dermish koyib.

Mastura xola cho'chib uyg'ondi. Tong otib qolibdi. U tizzasini quchoqlab o'tirganicha nos chekdi... Arvohi chirqillab yuribdi-da... Balki, yoniga chaqirayotgandir. Nima qipti? Vaqt-soati yetganidan keyin bandasi omonatini topshiradi-da. Nima, dunyoga ustun bo'larmidi?

U hovliga tushdi. Yo'lkani aylanib o'tib, oshxonaga kirdi. Xomsuvoq qilingan devordagi mixda ilig'liq xaskashning silliq bandini silab qo'ydi. Bir vaqtlar choli shu xaskashni tutardi. Tavba, uning asboblarning bittasini ham bejo qilmay asraydi-ku, nega bunaqa koyib yuribdi?

Choydan keyin u tag'in darvoza yonidagi xarrakka chiqib o'tirdi. Boyagi tushi ko'zidan nari ketmay turaverdi. Yuragini vahima bosdi. Nima qilarini bilmay, odamlarni tomosha qila boshladi. Bu dunyoning ishlari bitmas ekan. Birov u yoqqa o'tadi, birov bu yoqqa, hamma qayoqqadir shoshadi.

Muyulishdan jomadon ko'targan ikki yigit chiqib keldi. Bittasi qorachadan kelgan, baland bo'yli, chuqur do'ppi kiyib olibdi. Ikkinchisi rangpargina yigitcha, bir qo'lida jomadon, bir bilagiga kastumini ilib kelyapti. Aftidan, musofirga o'xshashadi. O'quvchi bolalardir-da.

Yigitlar Mastura xolaning oldiga kelib salom berishdi. Mastura xolaning ular bilan gaplashgisi keldi.

– Birovni qidirib yuribsizlarmi? – dedi u yigitlarning qo'lidagi jomadonlariga qarab.

– O'zimiz, buvi... – dedi qoracha yigit jilmayib.

Uning jilmayishimi, „o“ni allaqanday moylabroq gapirishimi, Mastura xolaga yoqdi.

– Qaysi yurtdansan, bolam? – dedi qoracha yigitga qarab. Keyin yonidan joy ko'rsatdi. – O'tir.

Yigitlar jomadonlarini oyoqlari orasiga olib o'tirishdi.

– Anjandan, – dedi boyagi yigit. Rangpar bola ham boshini silkitib jilmayib qo'ydi.

– O'qiysizlarmi?

– O'qiyimiz, – dedi yana o'sha yigit. – Politexnicheskiyda.

– Bu yoqda qarindoshlaring bormi? – dedi Mastura xola yana jomadonga qarab.

– Yo'q, – dedi yigit bosh chayqab, – kvartir qidirib yuribmiz, buvi. Yotoqxonada bor-u, kvartir tinchroq-da...

Mastura xolaning ko'nglida noaniq, ammo mayin iliqlik paydo bo'ldi.

– Bu atrofda kvartir qo'yadigan odam yo'qmi? – dedi rangpar yigit o'rtog'ining yelkasi osha Mastura xolaga qarab.

Mastura xola yigitlarga boshdan oyoq qarab chiqdi. „Joy o'lsin! Nima, yeyilib qolarmidi? Shular ham o'qiyman, deb onasining bag'ridan chiqib kelgan-da...“

– Yuringlar, – dedi u o'rnidan turib.

Yigitlar hayron bo'lib bir-birlariga qarab qo'yishdi.

– Ko'tarsang-chi, yuqingni, bolam!

Uchovlari oldinma-ketin ayvonga chiqishdi.

Mastura xola Yo'ldoshalining xonasini ochdi.

– Kiringlar.

Yigitlar shiftiga „hovuz“ qilib guldor faner qoqilgan, dezazalariga shoyi darpardalar tutilgan uyga kirishga botinolmandek eshik oldida turib qolishdi.

– Bizga ashi uyam bo'lavuradi, – dedi qoracha yigit hovli etagidagi hujrani qo'li bilan ko'rsatib. Mastura xola indamasdan eshikdan nari ketdi.

– Kiringlar, girgитtonlar, – dedi iltimos ohangida. Yigitlar bir-birlariga qarab-qarab ichkariga kirishdi-da, jomadonlarni devor tagiga qo'yishdi.

– Haqi qanaqa bo'ladi, buvi? – dedi qoracha yigit eshik tavaqasidan ushlab turib.

– O'qishlaringga boraveringlar! – dedi Mastura xola unga qaramay.

...Kechqurun bir qozon moshkichiri qildi. Anjanliklar mosh ovqatni xush ko'rmaydi, deyishardi. Mayli, kelishsin-chi...

U gulzor chetidagi vodoprovodda lagan yuvib turgan edi, yo'lak tomondan qadam tovushlari eshitildi. Keyin yangroq ovoq quloqlari ostida jaranglab ketdi.

– Aya!

Mastura xola laganni yerga qo'yib, cho'nqayganча quchog'ini ochdi. Qip-qizil jemper kiyib olgan Asqarjon pildirab kelib uning quchog'iga otildi. Mastura xola uning u yuzidan bu yuzidan o'pdi. Nimagadir qorayib qolgandek ko'rindi ko'ziga.

Mayda-chuydalar solingan to'rxalta ko'tarib olgan Yo'ldoshali jilmayib kelib salom berdi.

– Mana, yo'qolib ketganlar keldi, oyi, – dedi aybdor ohangda.

„O'zgarib ketibdimi, ko'zlari kirtayib qolibdimi?“

Mastura xola so'ragisi keldi-yu, iymandi, kelini bilan quchoqlashib ko'rishdi. Bo'yniga osilib olgan Asqarjonni ko'tarib uyga olib kirdi.

Ikkovlari dasturxon yozishayotgan edi, ayvondan Yo'l-doshalining tovushi keldi.

– Bu kimniki, oyi?

Mastura xola Asqarjonni tizzasiga oldi-da, o'tirgan yerida javob qildi.

– Kvartir qo'ydim.

Taxmondan ko'rpacha olayotgan kelinning qo'llari havoda qotib qoldi. Mastura xola uning hayratlanib tikilib turgan chiroyli ko'zlariga qarab qo'ydi-da, Asqarjonning boshini siladi.

– Kvartir deysizmi? – dedi kelini ko'rpacha yozayotib.

– Ha, – Mastura xola unga qaramay Asqarjondan so'radi. – Bog'chaga boryapsanmi?

– Endi bormiyman! – Asqarjon uning pinjiga kirdi. Yo'ldoshali eshikdan qovog'ini solib kirdi-da, kastumini yechib, qoziqqa ildi.

– Nima qilasiz boshingizni qotirib, oyi! Yuring desak, u yoqqa bormadingiz! Nimangizga yetkazolmayapsiz?

„Xah, bola-ya! Ko'paygur-a! Onang pulni nima qiladi? Nafaqa pulidan o'limliginiyam g'amlab qo'yibdi“.

– Musofir bolalar ekan, – dedi Mastura xola sekin.

Ovqat ustida gap-so'z bo'lmadi. Choydan keyin Yo'ldoshali turib kastumini kiydi. Asqarjon payqab qoldi, shekilli, Mastura xolaning bo'yniga osilib oldi.

– Man ketmiyman.

Onasi uning qo'lidan tortdi.

– Bog'cha opang xafa bo'ladi, o'g'lim.

Asqarjon yig'lab yubordi.

– Ayamminan yotaman, – dedi oyog'ini tipirlatib.

– Voy, sensiz bitta o'zim qo'rqaman! – dedi onasi uni ko'tarib. – Opang yolg'iz qolsa maylimi?

Yo'ldoshali ularning janjaliga biroz qarab turdi-da, ni-magadir iymanib, iltimos qildi.

– Siz ham yura qoling, oyi!

Uning gunohkor odamday yalinishi Mastura xolaning yuragini ezdi. Bola-da, bola! Shu tobda nima qiladi uni sudrab.

– Ertaga boraman! – dedi Mastura xola ko'ngli iyib. – Jon bolam! Ertaga o'zim boraman.

Mastura xola ularni ko'cha eshikkacha kuzatib chiqib, orqasiga qaytdi.

Anchagacha qulog'i tagida Asqarjonning yig'isi eshitilib turdi.

Uy ichi yana jimjit bo'lib qoldi. Anchadan keyin ayvonda gurs-gurs qadam tovushlari eshitildi.

Katta-katta qog'oz xalta ko'targan yigitlar oldinma-ketin kirib kelishdi.

Qoracha yigit kattakon oshqovoqni tokchaga qo'ydi.

– Ertaga bir somsa qilib bermaysizmi, buvi! Tandir bor ekan.

Uyingga bug'doy to'lgur-ey! Bu yil o'zi ham qovoq somsa yemagan edi-ya!..

Mastura xola xontaxtaga bir lagan moshkichiri keltirib qo'ydi.

– O'zingiz yemaysizmi, buvi, – dedi qoracha yigit qoshiqni qo'liga olib.

– Man yedim, – dedi Mastura xola. – Bilmadim, moshovqat sanlarga yoqadimi, yo'qmi...

– Yoqqanda qandoq!

U bolalarning ovqat yeyishiga qarab jimgina o'tirdi.

– Yolg'iz o'zingiz turasizmi? – dedi rangpar yigit shoshilmasdan qoshiq sola turib.

– Nega? – dedi Mastura xola jilmayib. – O'g'lim bor. Nevaram biram shirinki... Hozir kelib ketishdi.

– Boshqa yoqda turishadimi?

– Nega boshqa yoqda tursin, – Mastura xola g'urur bilan gapirdi. – „Sentir“dan seksiya olishgan! Biram yaxshi. Hammomi bor, gazi bor. O'g'lim boyoqishga qiyin. Katta

joyda ishlaydi. Shundan shunga qatnash osonmi? O'zim qo'ymadim. Ishxonangga yaqinroq joydan uy olgin dedim.

Birozdan keyin yigitlar narigi uyga kirib ketishdi. Mastura xola derazani ochib qo'ydi. Ko'rpacha yozib cho'zildi. Xonaga muzdak kuz havosi kirdi.

Narigi xonadan yigitlarning ovozi eshitilib turardi.

– Shax!

– To'xtang... Qaytadan yuraylik, hali qandoq edi?

– Ashanaqasiz-da endi...

Bir vaqt eshik qiya ochilib, qoracha yigit mo'raladi.

– Choy ichasizmi, buvi? Ko'k choy damladik.

– Yo'q, – dedi Mastura xola o'rnidan yarim qo'zg'alib. –

O'zlaring icha qolinglar, girgitton...

U chiroqni o'chirdi. Narigi uydan hamon yigitlarning gangir-gungir suhbatini eshitilib turar, ora-chora qah-qah kulgi sadosi yangrar edi.

„Boyoqishlar! O'qiyman, odam bo'laman, deb shuncha joydan kelishibdi. Musofirchilik oson gapmi? Xudo bilsin, onalari qay ahvolda o'tirganikin?“

Uning ko'zlari sekin-sekin yumila boshladi. Qo'shni xonadagi ovozlari hamon tinmas, negadir bugun Mastura xolaning bag'ri butun, ko'ngli tinch edi. U bora-bora uxlab qoldi. Necha kunlardan buyon birinchi marta yonboshi yerga tegib, orom olib uxladi.

1969

NURLI HALQACHALAR

– Oyim, ketaman, deyaptilar...

Xurshid chizmalar yozib tashlangan stoldan bosh ko'tardi-yu, xotiniining gapiga tushunmaganday unga qarab qoldi. Nazira atlas ko'ylak ustidan tutib olgan fartukning etagiga tiqmachoq qo'llarini artib, ostonada turardi.

– Shu tobda qayoqqa boradilar, kech bo'lib qoldi-ku?

– Aytdim, – dedi Nazira loqayd qiyofada boshini bir yonga egib. – Shuncha qistasam ham ko'nmayaptilar.

Xurshid xonaning bir devorini egallagan kitob javoni ustidagi soatga qarab qo'ydi:

„Olti bo'libdi. Yarim soat bor. Ulgurarmikanman?“

– Mashinada olib borib tashlasammikan? – u xayolining davomini so'ragandek xotiniga qaradi. Nazira uzun kipriklarini pipiratib, yelkasini qisdi.

– Bilmasam...

Bu uning „yo'q“ degani edi. Xurshid xotining fe'lini yaxshi biladi. Mana shu so'z olovida ko'p marta oilaviy janjallar pishgan.

– Domla xafa bo'lmaydilar, va'da bergansiz-ku? – dedi Nazira yana o'sha loqaydlik bilan.

„Albatta, xafa bo'ladi-da“, deb o'yladi Xurshid taraddulanib o'rnidan turarkan. U devorlariga cho'g'dek gilamlar osilgan xonadan o'tib, yo'lakka chiqdi.

Fazilat xola amirkon mahsi-kavushini kiyib allaqachon tayyor bo'lib olgan, tugunini quchoqlaganicha mushtdek bo'lib kresloda o'tirar edi. Odatda, ona bolasidagi qildek o'zgarishni ham payqaydi-yu, bola onadagi o'zgarishni chandon bilavermaydi. Xurshid hali onasi kelganida durustroq razm solmagan ekan. Hozir ko'ziga onasi yana ham kichrayib qolgandek ko'rindi. Yuzida ajinlari ko'payib, ko'z osti salqib qolganini sezdi.

– Oyda-yilda bir kelasiz-u, shunaqa qilasiz-a, oyi? Nima, u uyingiz bo'lganida bu uyingiz emasmi? – dedi Xurshid ranjib.

Kampir tugunni quchoqlab, o'rnidan turdi.

– Mavlu yolg'iz-a, jon bolam, bilasan-ku...

– Mavluda yosh bola emas. Qolasiz. – Xurshid onasining ko'ziga iltijo bilan tikildi. Ammo shu ondayoq xayolidan lip etib „baribir qolmaydilar“, degan fikr o'tdi.

– Doming bor bo'lsin, bolam, siqilib ketaman.

– Bo'lmasa tashlab kela qolay... – Xurshid shunday dedi-yu, bu gapni til uchida aytganini, buning ustiga orqasida xotini tikilib turganini sezib, g'ijindi.

– Qo'y, bolam, sen ishingdan qolma! – dedi onasi uning ahvolini tushunganday, soddagina jilmayib. – Chinoz qochib ketgani yo'q. Kelib-ketib yurgan joyim.

* * *

Avtostansiyada odam siyrak edi. Oynaband zalning bir chekkasidagi kursiga o'tirgan chol qopiga yonboshlab mudraydi. O'rta yashar xotin bola emizib o'tiribdi. Kassa oldida uymalashgan uch-to'rt qiz xandon otib kuladi. Ahyon-ahyonda diktor qaysi avtobus qaysi maydondan, qachon jo'nashini hijjalab e'lon qiladi. Chinozning avtobusi jo'nashiga xiyla vaqt bor ekan. Fazilat xola yuragi siqilib tashqariga chiqdi.

Qish kuni bir tutam. Darrov qorong'i tushib qolibdi. Stansiya binosining peshtoqidagi lampochka yonib turibdi. Ro'paradagi akatsiyaning shoxlarida kechagi qor jimirlyaydi. Katta ko'chadagi qor erib ketgan, ammo yo'l chekkasidagi ariq qirg'oqlari oppoq. Besh-olti yoshlardagi bir bola etikchalarining poshnasi bilan muzni teshmoqchi bo'lib tepkilaydi.

Zina oldida to'nkarilgan paqirga o'tirib olgan mantipaz xotin bolaga qarab qichqirdi:

– Etikni yirtasan, yer yutkur.

– Bolani qarg'amang, o'rgilay, – dedi Fazilat xola ovozi titrab.

– E, qirilib ketsin, shularni deb umrimni xazon qildim. Otasi bo'lsa topganini ichadi.

„Yaratgandan ham o'rgilay, – deb o'yladi Fazilat xola kelib to'xtagan avtobus tomon yurarkan. – Tilaganlarga bermaydi bolani“. U Xurshidning farzandsizligi uchun ichidan o'kinishi, shu boisdan o'g'li bilan kelini o'rtasida ko'p janjal

chiqishini bilardi. O'g'linikiga kam kelishining boshqa sababi ham bor. Bu uyda o'zini zargarlik do'koniga kirib qolganiday his qilardi, u yoqqa burilsa ham, bu yoqqa burilsa ham bir nimani sindirib qo'yayotganiday bo'laverardi edi.

Avtobus beton yo'lga chiqqanidan g'izillab ketdi. Fazilat xola oldingi o'rindiqda o'tirardi, tashqarini tomosha qilib borardi edi. Havo ochilib ketgan, ko'kda osilib turgan oy sovuqdan junjikkandek rangi o'chib, avtobusga ergashib borardi. Dalalarni qor bosgan, ahyon-ahyonda lip o'tib qolayotgan daraxtlar gulga belangandek oppoq, yalangliklar mayin oy nurida mudrab, afsonaviy tush ko'rayotgandek sukutga cho'mgan.

Fazilat xola bu yo'llardan ko'p yurgan. Odamning boshi tolening toshi ekan. Xohlasa, u yoqqa otadi, xohlasa, bu yoqqa. Lekin inson hammasiga chidaydi, ko'nikadi.

Eri urushga ketganida Xurshid uning qo'lida qoldi. Osmon uzoq, yer qattiq. Qo'shni xotin bir kuni Fazilat xolaga o'rgatdi. „Sigirning dumiga mahkam yopishing, sut-qatiqning ortganini shaharga olib borib sotsangiz, harna bir kunningizga yaraydi-ku“.

Rais insofli odam edi. Tushga qolmasdan dalaga chiqish sharti bilan ruxsat berdi.

Fazilat xola ertalab soat to'rt yarimda o'tadigan poyezdga bir bidon sut yo qatiq olib chiqardi. Toshkentning gavjum ko'chalarida „kisle moloko!“ deb sotardi. Keyin ilinsa, poyezdga chiqib, bo'lmasa o'tkinchi aravada uyiga qaytardi, ketmonni yelkasiga tashlab dalaga jo'nardi. Xurshid yuvosh ekan-da, o'shandayam. Uzzukun tanchaning bir chetida indamay yotaverardi. Bora-bora Fazilat xola mijoz orttirdi. Shundan keyin ko'cha-ko'yda yugurib yurmay, sutini mijozlariga berib qaytadigan bo'ldi.

Hech esidan chiqmaydi, bir kuni Xurshid muz yegan ekan, alanga-otash bo'lib yotib qoldi. Fazilat xola tun bo'yi kasal bilan olishib chiqdi. Tongga yaqin uxlab qolibdi.

Stansiyaga chiqsa, poyezd o'tib ketibdi. Bormasa, mijozlari aynib ketadi. Yo'ning yarmigacha aravada, u yog'iga piyoda sarpoychang qor kechib, tushga yaqin mijozinikiga yetib bordi. Oyoqlari akashak bo'lib qotib qolgan, kalishiga qor to'lgan edi. Shu-shu bod orttirib, uzoq vaqt ko'rpatoshak qilib yotdi. Qo'shnilar uni qattiq koyishdi.

– Nima, bolangiz sizga marmar tosh qo'yarmidi? Joningiz o'zingizga kerakmasmi!

Oyning o'n beshi qorong'i bo'lsa, o'n beshi yorug'. Ro'shnolik kunlar ham keldi. Urush to'xtadi. Yarimjon bo'lsa ham eri qaytdi. Xurshid maktabga qatnay boshladi. Orada mana shu Mavluda tug'ildi. Ammo Fazilat xolaning quvonchi uzoqqa bormadi: to'satdan eri o'lib qoldi. Endi uning yolg'iz umidi o'g'lidan edi. Xurshid maktabni yaxshi bitirdi. Institutga o'qishga kirdi.

Fazilat xolaning orzulari katta edi. Xurshid tezroq o'qishini bitirib qaytsa, uni qishloqning eng suluv qiziga uylan-tirsam, dang'illama to'ylar qilsam, deb yurardi. Bu safar ham niyatiga yetolmadi. Xurshid institutni bitirdi-yu, qishloqqa qaytmadi. O'qishni yana davom ettirishini, olim bo'lmoqchi ekanini aytdi. Keyin to'satdan uylanadigan bo'lib qoldi. To'y shaharda bo'ldi. Fazilat xola necha yillardan buyon to'plagan bisotini o'rta qo'ydi. Qishloqdagilar „o'g'ling ichkuyov bo'lsa“, deb ta'na qilishganida ichidan zil ketsa ham, sirtiga chiqarmadi. „Bekor gap! Hecham ichkuyov emas-da, boshqa turadi. O'zining bolasi olim bo'lib ko'rsin-chi!“

Shukur, Xurshid o'zidan tindi. Uyli-joyli bo'ldi. Mana, mashina oldi. Faqat Fazilat xola o'g'linikiga kam keladigan bo'lib qoldi. Mayli, yolg'iz emas-ku, Mavludasi bor. O'g'lidan ko'rmaganini qizidan ko'rar. O'g'lidir-qizidir, ishqilib, o'zidan ko'paysin.

Avtobus g'iyqillab to'xtadi, Fazilat xolaning xayollari to'zib ketdi. U derazadan mo'ralab, tanish yog'och uychani ko'rdi-yu, manzilga yetganini sezdi. Avtobusdan tushayot-

ganida nimagadir yuragi hovliqib ketdi: „Voy o'lmasam, hech bunaqa bo'lmasdi-ku, Mavlu tinchmikan?“

U hovliqqancha dala o'rtasida qorayib yotgan qatqaloq so'qmoqdan qoqila-surina jo'nadi. Yuragi hamon xapriqar, noxush bir narsaning daragini sezgandek besaranjom edi. Nihoyat, olisdagi pastak uyning derazasida nur ko'rib, ko'ngli joyiga tushdi, bo'shshib to'xtadi. Ro'molining uchi bilan peshanasini artidi.

* * *

Xurshid kresloda xomush o'tirar, onasining tugun quchoqlaganicha allaqaysi bekatda diydirab turganini ko'z oldiga keltirib, ich-etini yer edi. Nazira esa burchakdagi toshoyna oldida o'tirib, to'g'nag'ichlarini tishiga qistirganicha sochini turmaklar, erining ko'zgdagi aksiga qarab-qarab qo'yar edi.

Shu tobda ikkovining o'rtasida elektromagnit maydoni kabi ko'z ilg'amas, ammo tarang sukunat cho'kkan, uni birinchi bo'lib buzishga ikkovi ham jur'at etolmayotgandek edi.

– Bo'lmaisizmi! – dedi, nihoyat, Nazira burilib qarab. – Mehmonlarga o'xshab kirib borsak, domlaning oldida nima degan odam bo'lamiz?..

– Namuncha shoshasiz? Nima, men yugurdakmidim? – Xurshid qovog'ini solib o'rnidan turdi.

Nazira to'g'nag'ich ushlagan qo'lini ko'targanicha qoshini chimirib, zarda bilan unga tikildi. Xotini hech nima demasa ham, Xurshid shu tobda uning nima o'ylaganini fahmladi.

Har qalay, Xurshid Fayoz Mahmudovichdan qarzdor edi. Domla unga otasi qilmagan yaxshiliklarni qildi. Bugun u doktorlik dissertatsiyasi yoqlayapti. Fayoz Mahmudovich kechayoq Xurshidga tayinlagan: „Himoyaga kelmasangiz ham, restoranda stollarni tayyorlab qo'ying, kechqurun kelin bilan borib, mehmonlarni kutib olinglar, mashinangizni ham mina keling“.

Xurshid kun bo'yi yugurib-yelib, stol tayyorladi. Endi boshqalardan oldinroq borib, mehmonlarni kutib olishi kerak. Shuning uchun tayyor mashinada onasini qishloqqa tashlab kelolmadi.

U sement zinalardan tushib borarkan, yana onasini o'y-ladi: „Oyim ham qiziq, shu paytda ketish zarurmidi?“

Xurshid garajga kirib, mashina eshigini ochdi. „Moskvich“ning motori sovib qolgan ekan, hadeganda o't olavermadi. Xurshidning asabi qaqshab, gazni bosaverdi. Aslida, shu mashina ham, bir chekkasi Fayoz Mahmudovichning sharofati bilan olinib qolgan. Xurshid domlaga har qancha xizmat qilsa, e'zozlasa arziydi. Studentning stipendiyasi nima bo'lardi! Xurshid darsdan bo'sh paytlarida tovar stansiyasiga borib, yuk tashir, ammo buni hech kimga – hatto yotoqdagi hamxonalariga ham bildirmas edi. Besh yil shunday o'tdi. Oxirgi kursda o'qiyotganida siri oshkor bo'lib qoldi.

Bir kuni konteynerda garnitur kelgan ekan. Qorong'i tushib qolgan edi. Xurshid g'ira-shirada turgan yuk egasi – shlapali kishining yengidan tortdi.

– Agar xo'p desangiz, yukingizni ortib berardim.

Yuk egasi o'girilib qarashi bilan Xurshid qotib qoldi. Qani endi yer yorilsa-yu, kirib ketsa. Bu – kechagina maqtab-maqtab unga „besh“ qo'ygan domla – dotsent Fayoz Mahmudovich edi.

– Familiyangiz Avazov-a? – dedi u Xurshidning yelkasiga qoqib. – Bo'pti, orting.

O'sha kuni domla Xurshid bilan yarim kechagacha gaplashib o'tirdi.

– Siz menga kechayoq yoqib qolgandingiz, – dedi domla xayrlashayotganida. – Bilimingiz puxta ekan. Aspiranturaga kirishingiz kerak.

Bir haftadan keyin Xurshidni Fayoz Mahmudovichning laboratoriyasiga ishga olishdi. Oxirgi kurs studenti bo'lgani uchunmi, dekan ham qarshilik ko'rsatmadi.

...Motor hamon o't olmas, Xurshid g'ijinar edi. Garaj eshigida po'stinga o'ranib Nazira turar, jajji etikchalarini bir-biriga urishtirgancha betoqat yer tepinar edi. Birinchi bor tanishgan kunlarida ham, Nazira, xuddi shunday po'stin, etikcha kiyib olgan edi.

O'shanda, yangi yil kechasida, Xurshid qachondir maktab to'garagida o'rganib olgan Gamlet monologini o'qidi. Chamasi, yaxshi chiqdi, shekilli, hamma olqishladi.

Baldan keyin trolleybus bekatiga chiqsa, po'stin kiygan oppoq, chiroyli qiz turibdi. Xurshid negadir undan ko'z uzolmay qoldi. Nazarida, qiz ham unga jilmaygandek bo'ldi. Baribir Xurshid qizga gapirishga jur'at qilolmadi. Qizning o'zi unga birinchi bo'lib gapirdi.

– Gamletning o'zi bo'larkansiz, Ofeliya kim?

– Ofeliya... yo'q, – dedi Xurshid dovdirab. Chindan ham shuncha yil o'qib, Xurshid birorta qizni bilagidan ushlamagan edi. „Men o'qishim kerak, boshqasi keyin bo'laveradi“, derdi o'ziga o'zi. To'g'rirog'i, qizlar bilan yurishga vaqti ham yo'q edi.

O'sha oqshom u Naziraning Politehnika institutining kimyo fakultetida o'qishini bilib oldi.

Ehtimol, qiz ham kelishgan, baland bo'yli, og'ir-bosiq Xurshidni yoqtirgandir, lekin Xurshid Nazirani bir kun ko'rmasa, turolmaydigan bo'lib qoldi.

Bahor chiqqanida qiz uyiga sovchilar ko'p kelayotganini, ota-onasi ham uni uzatish niyatida ekanligini aytdi. Xurshid tipirchilab qoldi. Tayin gapki, u hozir to'y qilolmaydi. Qizning oilasi katta dargoh ko'rinadi. Uncha-munchaga rozi bo'lmasa kerak.

Bir kuni u Fayoz Mahmudovichga ko'nglini ochdi.

– Kelinni olib keling, o'zim gaplashaman, – dedi domla.

Bu safar ham baxt unga kulib boqdi. Naziraning qaysidir korxonada boshliq bo'lib ishlaydigan otasi Fayoz Mahmudovichning tanishi ekan.

To'y juda katta bo'ldi. Naziraning otasi bitta-yu bitta qizi uchun borini to'kdi. Fazilat xolaning latta-puttalari hech nimaga yaramay qoldi. Naziraning onasi kuyov tomonning kamxarjligidan ensasi qotganini, to'yga kelgan qishloqliklar bir chekkaga chiqib qolganini Xurshid ham sezdi.

O'shanda onasi to'yning uchinchi kuniyoq so'ppayib jo'nab ketganini Xurshid hozir yana esladi. „Mana, bugun ham shunaqa bo'ldi-ku. Dili og'rib ketdi-da... Avtobusga ilindimikin?“

Starter hadeganda o't olavermagach, Xurshid butun alimini mashinadan olmoqchi bo'lganday, qora terga tushib, ruchkani shiddat bilan aylantira boshladi. Nihoyat, motor gurullab ketdi. Xurshid mashinani ehtiyotlab garajdan olib chiqdi. Nazira uning yoniga o'tirib uf tortdi.

– O'lsin, kech qoldik! Nima balo, dadam o'ziga „Volga“, sizga ataylab „Moskvich“ olib berganmi?

„Yana o'sha gap, – deb o'yladi Xurshid mashinani chiroqlar charaqlagan serqatnov ko'chadan ohista yurgizib borarkan. – Padariga la'nat, mashinaning ham, pulining ham!“

Odatda, rulda o'tirgan kishi hamisha ziyrak bo'ladi. Shu tobda Xurshid harchand urinmasin, ko'ngil g'ashligi tarqamadi.

Uylanibdiki, shu gap. Ayniqsa, Nazira aytgan „yuksak aristokratiya“ davrasiga kirganida Xurshid bo'g'ilib ketadi. Qaynatasining ham, atrofidagilarning ham topgan gapi – kim qancha maosh oladi, kimning „Moskvich“i bor-u, „Volga“si yo'q, qaysi zargarlik magaziniga qanday „komplekt“ kelgan, kim kimgidan necha ming so'mga garnitur olib keldi... Bu davraga kirganida Xurshid havosi so'rib olingan vakuumga tajriba uchun qamab qo'yilgan sichqonga o'xshab qoladi. Ustiga ustak, farzandsizlik er-xotinni asabiy qilib qo'ydi.

Nachora, o'zga iloj yo'q. Xurshid bu xonadondan qarzor. Shuni o'ylagan sayin battar azob chekadi. O'z qishlog'ini, bolaligini qo'msaydi.

Esida, shundoq ularning chorbog'i ostidan kattakon anhor o'tar edi. Bolaligida, studentlik chog'ida ta'tilga chiqqanida ham Xurshid shu anhorda cho'milishni yaxshi ko'rardi. U charchaguncha suzar, keyin sohildagi qum ustida chalqancha yotib olardi-da, ko'zlarini yuminqirab, quyoshga tikilar edi. Shunda uning ko'z o'ngida son-sanoqsiz binafsharang halqachalar olovlanib yonar, Xurshid ularni soatlab tomosha qilishdan zerikmas edi. Mana shu nurli halqachalar ham shirin tushdek allalar edi uni. Hozir u atrofni o'rab olgan hamma narsani ana o'sha nurli halqachalarning bir nafaslik jilvalanishiga alishishga tayyor edi. Bugun onasi keldi-yu, o'sha sehrli damlarni yana eslatib ketdi.

Mashina silkinib, Xurshidning hushi o'ziga keldi. U yo'l chekkasidagi o'nqir-cho'nqir yaxmalakdan o'tdi-da, yana o'sha tezlikda yurib ketdi.

Yarim yil ilgari Fayoz Mahmudovich Xurshidning oldida uning qaynatasiga yarim hazil, yarim chin qilib: „Kuyovingizga mashina olib bermaysizmi?“ deb kulgan edi. Mana, u „Moskvich“li ham bo'ldi. Mashinali bo'ldi-yu, tashvishi yana ko'paydi. „Yuksak davradagilar“ endi Xurshidga ochiqdan ochiq ta'na qiladigan bo'lib qolishdi. „Dissertatsiya cho'zilib ketdi-ku, qachon olim bo'lasiz?“

Rost, u uch yil aspiranturada o'qidi. Yana ikki yil o'tdi. Ishining oxiri ko'rinmayapti. Xurshid aspiranturaga kirayotganidayoq ko'ngli g'ash bo'lgan edi: konkursda u bilan teng ball olgan xorazmlik qizni emas, Xurshidni qabul qilishdi.

Xurshid „Lazer nuridan kosmonavtikada foydalanish“ degan murakkab mavzuga qo'l urdi. Ammo bu ishni eplay olmasligini o'zi ham bilardi. „Oyog'i yerdan uzilgan odam osilib o'ladi. Ikki o'rtada domlangning yuzini yerga qarating. Qo'lingdan kelmas ekan, boshqalarning yo'liga g'ov bo'lib nima qilarding“, deb o'zini ko'p bor koyidi. Ammo nima foyda? Olimlik yo'liga tasodifan kirib qolgan,

domlasining etagiga yopishib, yugurdaklik qilib yurgan aspirantlar ozmi?.. O'zi-chi, o'zi? Mana, bugun Fayoz Mahmudovich doktor bo'ladi. Xurshid ziyofatga kelgan mehmonlarga choy tashiydi. Oxirida hammani uy-uyiga tashib, aravakashlik qiladi.

To'g'ri-da, har kim qo'lidan kelgan ishni qilishi kerak!

Uning o'ylarini allaqanday vahimali gumburlagan ovoz, ketidan Naziraning chinqirgan tovushi buzib yubordi. Xurshid dahshat ichida rulga yopishib xotiniga qaradi. Nazira ikki kafti bilan yuzini to'sganча enkayib qolgan edi.

„Avariya!!“ – shu xayol miyasiga chaqmoqday urildi-yu, rulni keskin o'ngga burdi. Ammo rul unga bo'ysunmas, mashina allaqanday g'ayritabiiy ravishda shiddat bilan ko'ndalangiga sudralib borar edi. Xurshid beixtiyor orqasiga o'girilib qaradi. Kattakon samosval buferi bilan Xurshidning mashinasini shundoq yonboshidan ilib olganча shiddat bilan sudrab borardi.

„Hozir mashina ag'dariladi-yu, samosval ustimizdan o'tib ketadi“, deb o'yladi Xurshid qo'rquvdan titrab. Negadir shu tobda onasi ko'z o'ngiga keldi. Yana bir-ikki soniya o'tgan bo'lsa kerak. Ammo bu onlar yilga teng edi. Nihoyat, samosval to'xtadi. „Moskvich“ ham unga ko'ndalang yopishganча, silkinib to'xtab qoldi. „Xayriyat, ag'darilmadi“, – Xurshid a'zoyi badanini muzday ter bosganini endi payqadi.

– Qo'rqmang, – dedi Naziraning yelkasidan quchoqlab, – qo'rqmang, tirik qoldik-ku!

Nazira qo'lini tushirdi. Uning rangi dokadek oqarib ketgan, qo'llari qaltirar edi. U birdan titrab-titrab yig'lab yubordi. Xurshid mashinadan tushmoqchi edi, eshik ochilmadi. Pachoq bo'lib, o'rindiqqa yopishib qolibdi.

– Eshikni oching! – dedi u hamon yig'layotgan Naziraga.

Nazira behush bir tarzda yerga tushdi-da, kalovlanib borib simyog'och tagiga – uyib qo'yilgan qorga o'tirib qoldi. Xurshid ham oyoqlarini arang bosib mashinani aylanib o'tdi.

Samosvalning eshigi ochildi-da, rangi quv o'chgan, ko'zlari qo'rquvdan olaygan yigit sakrab tushdi. Kirza etiklarini do'qillatib yugurib keldi.

– Tirikmisiz, aka? – dedi yig'lamsiragan tovush bilan. U entikib nafas olar, ingichka mo'ylovi uchib-uchib turar edi.

Xurshid indamasdan o'z mashinasiga qaradi. „Moskvich“ning eshigi ichkari kirib, oynasi chil-chil singan, tomigacha pachoq bo'lgan edi. Qiziq, u nimagadir achinmadi ham, faqat mashinasining hozirgi ko'rinishini o'z ahvoliga o'xshatgisi keldi.

Birpasda tumonat odam to'plandi. Xurshid ko'zlari bilan xotinini izlab topdi. Nazira uch-to'rt qadam narida dovdirab turar, semiz bir xotin uning chakkasiga qor ishqalar edi.

Shovqin-suron, baqiriq-chaqiriq orasida hech nimani anglab bo'lmay qoldi. Allaqayoqdan yetib kelgan inspektor odamlarni tarqata boshladi. U Xurshidga yaqin kelib so'radi:

– Mashina siznikimi?

Xurshid indamay bosh silkidi.

– Baxtingiz bor ekan, – inspektor jilmaydi. – Bunaqa avariya dan tirik chiqqanlar oz bo'ladi. Samosval kimniki?

– Meniki, – dedi boyagi yigit yana yig'lamsirab.

– Nima bo'ldi?

– Bu kishi sekin kelayotgan ekanlar, – dedi yigit bo'shshib. – Quvib o'tmoqchi edim, ro'paradan taksi chiqib qoldi.

– Mashinani rasvo qildi, to'lab bersin...

Xurshid xotining ovozi ni eshitib, burilib qaradi. Nazira uning yonida turar, yig'isi tingan edi.

– To'lab beradi, opa, to'lab beradi, – dedi inspektor, yigitning hujjatini olarkan. – Sudga berib hammasini undirib olasiz.

Shunday deyishi bilan unniqib ketgan qora duxoba kamzul kiygan kampir to'daga yorib kirdi-yu, „Voy, bolam“,

deb dodlagancha shofyorni quchoqlab oldi. Keyin inspektorning yelkasiga osildi:

– Rahm qiling, o'g'lim, bitta-yu bitta bolam shu.

Xurshid nima gapligini, bu kampir qayoqdan kelib qolganligini tushuna olmay qotib turar, faqat bir narsani bilar edi: bu kampir shofyor yigitning onasi ekan. Kampirning ushoqligimi, duxoba kamzulimi, nimasidir, o'z onasini eslatdi. Negadir ko'ziga yosh olib, inspektorga yopishib olgan kampirni quchoqladi.

– Qo'ying, oyi, xafa bo'lmang, o'g'lingizga hech nima qilmaydi.

Kampir endi uning bo'yniga osilib iltijo qila boshladi.

– Jon bolam, o'g'il-qizlaringizning rohatini ko'ring.

– O'zinning ham oyog'im tortmay turuvdi-ya! E o'sha xotinning so'ziga kirgan erkakning... – shofyor bola qo'pol so'kindi. – Oyim kecha opamnikiga – Kelesga ketgan edilar. Hali ishdan borsam, xotanim turib oldi-da, palakat! Oyimni olib kelasiz, deydi. Bilmadim, qaynanasi bilan kindigi bittami?

Xurshid hamon kampirni ovutarkan, beixtiyor jilmaydi.

Xotinini bemalol so'kayotgan bu chapani yigitga ham, uning onasini shunchalik yaxshi ko'radigan xotiniga ham havasi keldi.

– Sudga berasizmi? – dedi simyog'ochdan tushib turgan lampochka yorug'ida protokol yozayotgan inspektor Xurshidga qarab.

Xurshid indamay turgan xotiniga zimdan qarab qo'ydi-yu, xotirjam gapirdi:

– Qiziqmisiz, sudning nima keragi bor. O'zimiz kelishamiz. Tasodif-da... hayotda bundan battarlari bo'ladi-ku...

Inspektor „O'zingiz bilasiz“ deganday yelkasini qisdi. Shofyor bolaning onasi esa hayratdan ko'zlarini katta ochib Xurshidga uzoq tikilib qoldi.

UCH XIL ODAM

Bayram hamma yerda bir xil tantana qilinadi. Ammo hammayam bayramni bir xil nishonlayvermaydi...

Iskandar to'rtinchi qavat derazasidan tashqarini tomosha qilib turardi. Kasalxona hovlisi gavjum. Ikki chetiga xonaki archalar ekilgan yo'lkadan ola xalat kiygan bemorlar, bashang kiyingan kishilar tinmay o'tadi. Qayerdadir birinchi qavatda, televizor qo'yilgan vestibulda bo'lsa kerak, tantanavor musiqa yangraydi. Ikki bino oralig'idagi gulzor atrofiga qo'yilgan skameykalar tirband. Hov chekkada, kasalxona atrofini o'ragan beton devor yonidagi bir tup yong'oq soyasida, shundoq maysalar ustiga gazeta yozib er-xotin o'tirishibdi. Erkakning egnida kasalxona xalati. Xotin atlas ko'ylak kiyib olgan. To'rt-besh yoshlardagi bolakay qip-qizil pufagini havoda silkigancha, ularning atrofida pildirab yuribdi. Er-xotin unga ko'pda e'tibor berishmaydi ham: o'zlari bilan ovora.

„Sog'inishib qolgan bo'lsa kerak, – deb o'yladi Iskandar xayolan jilmayib. – Bugun shunaqa kun. Xotinlar eridan, erlar xotinidan xabar oladi“.

Shu tobda u o'zining yolg'izligini, bugun ham, ertaga ham hech kim yo'qlamasligini o'ylab, ko'ngli cho'kdi. Holidan xabar oladigan xotini yo'q. Bola-chaqasi yo'q. Ota-onasiga esa kasalxonaga tushganini xabar qilgisi kelmadi. Nima keragi bor, keksa odamlarni ovora qilib? Operatsiyaga yotishi kerakligini aytsa, battar vahimaga tushishadi. Dashnoboddan Toshkentga kelib ketish osonmi?

U noxush xayollarni quvish uchun ishxonadagi do'st-larini o'yladi. „To'lqin ham kelmadi. Kim biladi, balki, kecha navbatchilik qilgan bo'lsa, uyida uyquni urib yotgandir“. Navbatchilik qanaqa bo'lishini gazetachilar yaxshi bilishadi. Bitta harf o'zgarishi bilan „shahar“ „zahar“ga aylanib, baloga qolishing hech gapmas...

O'sha kecha Iskandar ham navbatchi edi. Yarim kechaga cha sahifa o'qib qattiq toliqdi. Chanqab, muzdekkina sovuq choy ichganini biladi. Oshqozonida shu qadar qattiq og'riq turdiki, changak bo'lib qoldi. Tongotarga yaqin to'ppa-to'g'ri shu yerga olib kelishdi. Uning baxtiga professor Narimonov kasalxonada ekan. Iskandar ikki yilcha avval shifoxona haqida maqola yozgan, mana shu mashhur jarroh bilan ham suhbatlashgan edi... Tekshirib ko'rishsa, dard oshqozonda emas, o't xaltasida ekan. Xaltachadagi tosh siljisa, tiqilib qolib, yomon oqibatga olib kelishi mumkin ekan. „Parvo qilmang, – dedi professor, – bu – murakkab operatsiya emas. Ko'richakni kesgandek gap. Sizni o'zim „kesaman“.

Avvaliga palatada muttasil anqib turadigan dori hidi, operatsiyadan yangi chiqqan bemorlarning oh-vohiga ko'nikolmay yurdi-yu, keyin o'rganib qoldi. Endi o'zini ham „kesish“ga tayyorlab qo'yishdi...

Hozir bir ko'ngli pastga tushib, televizor ko'rgisi keldi-yu, tag'in „aynidi“. Shu yerdan tashqarini kuzatishning o'zi tomosha emasmi?

Boyagi yong'oq ostida hamon er-xotin o'tirishar, xotin oldidagi sumkasidan tuxum olib, eriga archib berar, bolakay esa pufagini o'ynar edi. Yo'lakdan oq xalat kiygan uch hamshira o'tdi. Har qaysisining qo'lida shoda-shoda siren. Qizlar nima haqdadir qattiq-qattiq gaplashishar, xandon otib kulishardi. „Bu yil siren ko'p bo'libdi, – deb o'yladi u qizlardan ko'z uzmay. – Redaksiya xonasida biqinib o'tirib gulliyam unutib yuboradi odam“.

Iskandar yana o'sha tomonga qaradi-yu, yo'lakdan bir-biriga suyanib kelayotgan ikki yigitni ko'rdi. Ularning biri mast bo'lsa kerak, ko'ksiga lolaqizg'aldoq bosganicha gandaraklab qadam tashlar, sherigi uni qo'ltilqlab olgan edi. „Shunaqa joygayam mast bo'lib keladimi!“ Iskandar ensasi qotib yuzini o'girdi. O'girdi-yu, birdan o'sha tomonga qaraganicha seskanib ketdi. Yigitning ko'ksidagi lolaqizg'aldoq emas, qon edi.

Uning oppoq ko'ylagi qizarib, yoqavayron bo'lib ketgandi. „Birov pichoq uribdi“, deb o'yladi Iskandar vujudi muzlab. Yigitlar bir-birini suyagan ko'yi deraza tagidan o'tib, bino tomon burilib ketdi. Iskandar yo'lakka shoshildi. Zinalardan yugurgudek bo'lib, birinchi qavatga – jarrohlik bo'limining qabulxonasiga keldi. Ostonasiga ho'l latta tashlangan ochiq eshik oldida to'xtab ichkariga razm soldi.

Boyagi oq ko'ylakli yigitcha kushetkada ikki bukla-nib o'tirar, boshini changallab nuqul so'kinar edi. Iskandar birov pichoq uribdi, deb o'ylagani xato ekan. Bemorning boshidan oqqan qon ko'ylagini qizartirganini endi ko'rdi. Kalta yengli katak ko'ylak kiygan og'aynisi esa nima qilarini bilmay serrayib turar, rangi o'chib ketgandi.

– Nega o'zidan o'zi senlarga butilka otadi!

Iskandar ichkariga mo'ralab, devor tagidagi stol qarshisida o'tirgan vrachni endi ko'rdi. Bu – ko'zoynak taqib yuradigan rangsiz jarrohning familiyasi Olimboyev ekanini Iskandar bilib olgan, bemorlar undan negadir cho'chishini ko'rib hayron qolgan edi. O'zi yosh-u, negadir hamma undan qo'rqadi. Iskandar yana bemorga o'girilib qaradi-da, uning boshidan hamon qon oqayotganini payqadi.

– Bilmadim, – dedi katak ko'ylakli yigit kipriklarini gunohkorona pipiratib. – Ko'chada ketayotgandik. Birov avtobus derazasidan shisha otdi. Shisha Anvarning boshiga tegdi. – U gapini tasdiqlamoqchi bo'lganday bemorni barmog'i bilan ko'rsatib qo'ydi.

Anvar ko'zlarini vrachga qadab, boshini changallagan-cha yana so'kindi.

– Shunday qilib, shisha otdi degin? – Jarroh xotirjam o'tirgan-cha ko'zoynagini yiltillatib bemorga qarab qo'ydi. – Qiziq, – dedi ingichka barmoqlari bilan stolni hertib, – bitta shisha shuncha ish qildimi, a! Avval boshingga tegsa, keyin yoqangni yirtsa, ko'ylagingni dabdala. sa. Qo'lli, oyoqli butilka ekan-da!

Anvar labini yana ham qattiqroq tishlab, yig'lab yubordi. U yelkalari silkinib baralla yig'lar, ovozi endi xasta bo'lgani uchunmi, xunuk eshitar edi. Katak ko'ylakli yigitcha esa nima qilishini bilmay, bir unga, bir vrachga qarab javdirardi.

– Xo'sh, sizga nima kerak? – dedi do'xtir birdan boshini burib. Iskandar beixtiyor ichkariga kirib qolganini, jarrohning ko'zoynak ortidagi tikandek o'tkir ko'zlari o'ziga tikilib turganini endi payqadi.

– Nima, sizniyam butilka bilan urishdimi?

Iskandar uning ovoqidagi zaharxandani sezib, achchig'i chiqdi.

– Nega kalaka qilasiz? Ahvolini ko'rib turibsiz-ku, – dedi bemorga imo qilib. – Bir odam najot kutib tursa-yu, siz tergov qilsangiz? Qanaqa vrachsiz o'zi?!

– O'zingiz kimsiz? – Olimboyev shoshilmay o'rnidan turdi. Iskandar uning rangsiz yuzi yanada oqarib, qirra burni qisilib ketganini ko'rdi. – Bu bola kiming bo'ladi? – dedi ko'zoynak ortidagi mitti ko'zlari chaqnab.

– Taniysizmi?

– Tanishim shartmi? – dedi Iskandar bo'g'ilib. – Kim bo'lsa ham odam-ku, axir! Bemor-ku!

– Marhamat qilib xonani bo'shatib qo'ying!

Iskandar daf'atan esankirab qoldi. Hech kimdan bunday qo'pol muomala eshitmagan edi.

– Menga qarang, – dedi ovozi titrab. „Bemorga hoziroq yordam ko'rsatmas ekansiz... Felyeton yozaman!“ demoqchi bo'ldi-yu, tilini tiydi. U hech qachon felyeton yozmagan, yozmoqchi ham emasdi. Ammo birovning dardiga tomoshabin bo'lib turishni ham xohlamasdi. – Ketmayman! – dedi bo'g'iq ovozda. – Najot kutib turgan odamni so'roq qilishga nima haqingiz bor? Prokuormisiz?

– Birovning ishiga aralashishga sizning nima haqingiz bor? – Olimboyev shunday deb bemorga yuzlandi. – O'l-

maydi! Jarohati o'ladigan darajada emas. Birpas azobini tortsa, bezorilik qilmaydigan bo'ladi. Inqillamay o'tir, so'tak!

Iskandar qolishini ham, ketishini ham bilmay, ikkilanib turib qoldi. Do'xtirning buyrug'i bilan xonaga hamshira kirdi. Bemorning boshini tekshira boshladilar.

– O'n sakkizinchi palatada bitta joy bo'sh, – dedi Iskandar. – Yonimdagi cholga bugun javob tekkan.

Olimboyev ko'zoynak ortidan haliyam shu yerdamisan degandek istehzoli qarab qo'ydi.

– Joyingizga boring!

* * *

Iskandar yig'i tovushidan uyg'onib ketdi. Boshini ko'tarib, Anvarning karavotida, oyoq tomonda o'tirgan xotinni ko'rdi.

Kecha Anvarni shu palataga olishganida „Mening gapim Olimboyevga ta'sir qipti-da“, deb o'ylagan edi Iskandar. Keyin bilsa, boshqa joy yo'qligi uchun yigitchani shu yerga kiritishgan, miyasi chayqalgan-chayqalmaganini aniqlash uchun ikki kunga olib qolishgan ekan.

Kechqurun ham mana shu chigirtkadek ozg'in, qop-qora xotin Anvarning oldiga kelib ketgan edi. U tomirlari bo'rtib ketgan ozg'in qo'llari bilan yuzini to'sgan ko'yi o'ksib-o'ksib yig'lar, o'g'lini koyir edi.

– Otangning kuydirgani yetmasmidi, juvonmarg! Endi sen bormiding, yergina yutgur! Ishlamasang, o'qimasang. Ajalning tig'i parroniga uchragur, otang topganini ichsa! Xah, peshanaginam qursin-a!

Iskandar uning ozg'in yelkalariga, ingichka qo'llariga qarab rahmi keldi. Balki, yagona umidi shu o'g'lidandir!

Anvar sallaga o'xshatib bint bilan tang'ib tashlangan boshini devor tomonga o'girib yotar, indamas edi.

– Xah, peshanaginam qursin! – dedi ayol yana iztirob bilan. Anvar yotgan joyida jerkib berdi:

– Ko'p vaysayvermang!

Iskandar uh tortib o'rnidan turdi. Ayol kaftini tushirdiyu, yoshli ko'zlarini unga tikdi:

– Sizniyam uyg'otib yubordikmi?

– Ziyoni yo'q, – dedi Iskandar karavot tepasidagi sochiqni olib tashqariga chiqarkan.

Uning ketidan Anvarning onasi ham chiqdi. Uch-to'rt qadam yurmasdan yetib olib, Iskandarning qo'lidan ushladi.

– Nasihat qiling, o'rgilay, – dedi muhim bir sirni aytayotganday pichirlab. – O'rtoqlari o'lgur yomon... Uchtasini yerga qo'yib, topgan bolam shu. Kechqurungi maktabda binoyiday o'qib yuruvdi. Bozor-o'charimni birpasda qilib keladi. Oyog'idan o't chaqnaydi. Otasining ichishini maktabdagi o'rtoqlari yuziga solgan ekan, o'qishni tashlab ketdi... Shu odam bo'lsin, deb o'n yetti yildan beri ko'cha supuraman. – Ayol yelkasiga tashlab olgan xalatining etagini qayirib, burnini artdi.

Iskandar birovning ko'z yoshiga toqat qilolmasdi. Hozir ham tomog'iga iliq bir narsa tiqilib, ko'ngli cho'kdi.

– Kuyinmang, xolajon, – dedi xo'rsinib. – Anvar hali yosh. Yo'lini topib ketadi.

– Esli yigit ko'rinasiz, – ayol yana yig'lamsiradi. – Nasihat qiling, Xudoyo baraka toping.

– Xo'p, – dedi Iskandar yutinib. – Albatta, aytaman. Iloji bo'lsa, o'zim ishga joylab qo'yaman...

Iskandar yuvinib kelganda, Anvar tumbochka ustida turgan stakandagi choyga qand solib, qoshiq bilan aylantirib o'tirardi.

– Choy iching, – dedi u do'rillab.

„Yosh bola, – deb o'yladi Iskandar uning yonib turgan ko'zlariga, hali ustara tegmagan mo'yloviga qarab. – Hali go'dak-ku, bu! Yo'lga solish kerak“.

– Rahmat.

U bir zum o'ylanib turdi-da, so'radi.

– Nega urishding?

– Qiz talashdik, – dedi Anvar hamon qoshiqni aylantirarkan, ahmoqlarcha iljayib.

Iskandar bu yoshdagi bolalarga nasihat yoqmasligini bilalar, shuning uchun kechadan beri nima voqea ro'y berganini surishtirmagan edi.

– Qiz seni yaxshi ko'rsa, talashishning nima keragi bor! – dedi u iloji boricha tabiiy gapirishga urinib.

Anvar yana boyagiday iljaydi:

– Tanimayman o'zini!

– Tanimasang, nega talashasan?

– Iye, qiz bo'lgandan keyin talashadi-da.

– Endiyam talashsang, kaltakning bundan kattasini yey-san! – Iskandar uning boshidagi qon dog'i qotib qolgan „salla“ga imo qildi. – Bu safar oson qutulibsan!

– Menmi?! – Anvar tumbochkani shu qadar zarb bilan mushtladiki, tagida ozgina choy qolgan stakan zirillab ketdi. – Endi kaltakni boshqasi yeydi! Qonini ichaman!

* * *

Iskandarni operatsiya stoliga yotqizishlari bilan tepasida Olimboyev paydo bo'ldi. Uning og'iz-burni doka niqob bilan to'silgan, faqat yiltirab turgan ko'zoynagining o'zi qol-gandek edi. Iskandarning yuragida qo'rquv aralash shubha uyg'ondi. Uni professor Narimonov operatsiya qilishi kerak edi-ku!

Olimboyev uning ko'nglidan o'tganini sezgandek boshiga egildi.

– Domla sanaviatsiyada Navoiyga uchib ketdilar. Og'ir kasal bor ekan. – So'ng mitti ko'zlari qisilib, kulimsiradi. – Qo'rqmang, sizning operatsiyangiz murakkab emas. Uzog'i bilan bir haftada oyoqqa turib ketasiz.

Iskandar taqdirga tan berishdan boshqa iloji qolmaganini lib, ko'zini yumdi. Rostini aytganda, endi unga baribir edi.

– Bilasizmi, do'stim, – dedi Olimboyev uning boshiga egilib. – Meditsina eng insonparvar kasb deyishadi. Ammo xirurgiyada shafqatni yig'ishtirib qo'yish kerak. Bo'lmasa, jarrohning qo'li qaltiraydigan bo'lib qoladi... Gumanizm – sizlarning soha...

Bir necha lahzadan keyin shunday jimlik cho'kdiki, Iskandar o'z yuragining urishini o'zi aniq eshitayotgandek bo'ldi...

* * *

Insonning doimiy hamrohi – xayol bo'lmaganida odam nihoyatda qashshoq bo'lib qolarmidi... Iskandar oppoq shiftga muttasil tikilib yotgan uch kun mobaynida o'sha be-adad xayollar uni tark etmadi. Operatsiyadan keyin qornida paydo bo'lgan og'riq azob berganida ham, osma ukol tagida yotib, ikki kun tuz totmaganida ham o'sha xayollar bilan ovundi. O'zining qishloqdagi chorbog'ida bo'lgan to'yini esladi. Har gal qishloqqa borsa, uning huzuriga iymانبgina chiqadigan, sog'inib ketganini qulog'iga shivirlab aytib, unsiz yig'laydigan xotini Shohidaning rangpar, ammo ko'rkam yuzi, quralay ko'zlari tasavvurida jonlandi.

Iskandar uchinchi bosqichni bitirgandan keyin ota-onasi ko'zimiz tirikligida ko'rib qolaylik, deb uning to'yini o'tkazishgan edi. U Toshkentda yurganida hech kimni chandon yaxshi ko'rmagani uchun qo'shni qishloqning eng suluv qizini olib beramiz, deyishganida ko'nib qo'ya qolgandi. Avvaliga Shohidani yaxshi ko'radimi, yo'qmi, o'zi ham bilmay yurdi. Faqat xotini vafot etganidan keyin uni yaxshi ko'rishini, jonidan ortiq sevishini his qildi.

Shohidaning yuragi tug'ma „porok“ ekan. Doktorlar unga tug'ishi mumkin emasligini aytishsa ham, Iskandardan yashirib yuraveribdi. Ona bo'lishni xohlamaydigan ayol bormi? Ustiga-ustak, qishloq tug'uruqxonasi.

...Iskandar uning azasiga yetib bordi. Ham suygan ayo-lidan, ham yulduz ko'rmay jon bergan begunoh chaqaloq-

dan judo bo'lish og'ir ekan. Shundan keyin Iskandar qishlog'iga qaytib bormadi. Yuqori bosqichda o'qiyotganida amaliyotda qatnashgan gazeta tahririyatida eng „kichik“ lavozim – korrektor yordamchisi qilib ishga olishganiga rahmat dedi...

Daraxt bir yerda ko'karishi rost ekan. Bora-bora gaze-taning yetakchi xodimlaridan biriga aylandi. Jurnalistning qattiq noni, goho kecha-kunduz tinim bilmay ishlash unga yoqar, to'g'rirog'i, yarasining eskirishiga yordam berayot-gandek edi...

Kecha hamkasblari ko'rgani kelishganida o'zining be-halovat hunarini qattiq sog'inganini his etdi. Erta-indin o'ziga javob berishlarini, tag'in ishga sho'ng'ib ketishini o'ylab taskin topdi.

So'ng Anvarga ishga kiritib qo'yaman, degani esiga tushib, hamshiradan turar joyini yozib oldi. Bitta-bitta yurib hovliga chiqdi. Ikki chetiga archalar ekilgan yo'lkadan ohis-ta yurib ketdi.

Quyosh hali botmagan, ammo havo tund, ko'ngilni g'ash qiladigan bulutli oqshom edi. Hovlida odam siyrak, aftidan, yomg'ir yog'sa kerak, namxush shamol esib turardi. U yo'lkaning oxiriga borib, orqasiga burilgan edi, tanish ovozni eshitib to'xtab qoldi.

– Qo'y deymen, joyiga! – dedi o'sha ovoz. Keyin qo'pol qilib so'kindi. – Qo'y, bo'lmasa abjag'ingni chiqarib tash-layman, onangni...

Iskandar ovoz chiqqan tomonga – kasalxona devori yoni-dagi yong'oq tagiga qaradi-yu, davra qurib o'tirgan bir to'da odamlarni ko'rdi. Yo'q, bular bemorlar emasdi. Iskandar sin-chiklab qarab, maykachan bo'lib olgan Anvarni ko'rdi. U o'tir-gan joyida yonidagi yigitning qizil ko'ylagiga yopishib olgan, yigit o'midan turmoqchi bo'lar, Anvar qo'yib yubormas edi.

„Qayoqdan kiribdi bular! – deb o'yladi Iskandar o'sha tonga yurarkan. Keyin tushundi. – Devor oshib tushgan“.

U yetib borguncha qizil ko'ylakli yigit o'rnidan turdi. Anvar ham uning yoqasiga yopishgancha turib ketdi.

„Ahmoq! – deb o'yladi Iskandar ichida Anvarni koyib. – Yana janjal boshlayaptimi?“

U yaqin kelib, maysa ustida sochilib yotgan mayda-yirik aralash pullarni ko'rdi. Nariroqda ikkita araq shishasi dumalab yotar, davradagi to'rt erkak bamaylixotir sigaret tutatib, Anvar bilan qizil ko'ylakli yigitning janjalini kuzatar, ammo ajratib qo'yay deyishmasdi.

„Ablahlar, kap-katta odamlar yosh bolalarni urishtirib tomosha qilib o'tirsa!“

U qorni og'riy boshlaganiga qaramay, qadamini tezlatib keldi-da, Anvarning bilagidan ushladi.

– Qo'yvor! – dedi sekin, ammo qat'iy qilib.

Anvar yarq etib qaradi. Uning rangi o'chib ketgan, harsillar, ammo raqibini qo'yib yubormas edi. Qizil ko'ylakli novcha yigitning ham rangi gezarib ketgan, bir og'iz ham gapirmay yulqinar, Anvarning changalidan chiqmoqchi bo'lar edi.

– Pulni yutib olib endi qochadimi? – qichqirdi Anvar tupuk sachratib.

– Qo'yib yubor! – dedi Iskandar qat'iy qilib. – Kim senga qimor o'ynasin dedi!

Iskandar bir qarashdayoq Anvarning ko'zlarida sovuq o'tyonib ketganini sezdi. Lekin e'tibor bermadi. U hech qachon qimor o'ynamagan, poyezddami, boshqa joydami, shunday davrani ko'rsa, chetlab o'tar, bu o'yinning qoidalarini ham, yovvoyi zavqini ham bilmas, tan olishni xohlamas ham edi. Yerda o'tirganlardan biri, mast bo'lsa kerak, qiyqirib kuldi.

– O'qituvching zo'r-ku, Anvar!

Anvar shuni kutib turganday Iskandarga o'shqirdi.

– Xo'jayinmisan menga?!

Iskandarga uning sensirashi alam qildi. Chigirtkaday ozg'in, qon qaqshab yig'layotgan ayol ko'z oldiga keldi-yu, yuragi ezilib ketdi.

– Kallang ishlaydimi, ahmoq! – dedi bo'g'ilib. – Nima deb kelishgandik sen bilan?!

Anvar hamon raqibiga yopishgan ko'yi xirilladi:

– Bor-r-re, onangni!..

Iskandar o'zini tutolmay qoldi. Anvarning yuziga tarsaki tushirdi. Sekin, ayab...

Kutilmaganda Anvar uning qorniga shu qadar zarb bilan musht tushirdiki, Iskandarning ko'zidan o't chaqnaq ketgandek bo'ldi. Biqinida chidab bo'lmas og'riq uyg'onib, hamma yoqni zulmat qopladi-da, gursullab yerga yiqildi...

U ko'zini ochganida eng avval bir juft yaltiroq narsani ko'rdi. Sinchiklab qarab, bu – bu ko'zoynak ekanini, boshida Olimboyev engashib turganini angladi. So'ng tag'in o'sha tanish jarrohlik stolida yotganini, atrofini oq libosli odamlar o'rab olganini ko'rdi.

Olimboyevning yupqa lablari qimirladi. Iskandarning hamon g'uvullab turgan qulog'iga uning ovozi uzoq-uzoqdan eshitilgandek bo'ldi.

– Xavf o'tdi... Qo'rqmang, do'stim, tuzalib ketasiz. Faqat bu gal ko'proq yotasiz... – Bir zum sukut saqlab, qo'shib qo'ydi. – Gumanizm yaxshi narsa... Faqat bilgan odamga...

1971

UMR SAVDOSI

Xurshida ishdan kelsa, Qumri xola ayvon o'rtasida cho'kkalab olgancha ko'rpa qavib o'tiribdi. Enkayib olgani uchunmi, mushtdek gavdasi yanayam kichrayib qolganga o'xshaydi. Xurshidaning onasiga rahmi keldi. Bechoraga qiyin. Bir yildirki, To'lqinjonni uylantirish tashvishida. To'y qilish osonmi? Goh unisi yetishmaydi, goh bunisi.

– Bo'ldi endi, oyi, charchab qolasiz, – dedi Xurshida sumkasini ayvon burchagidagi stulga qo'yib. – To'y ertaga boshlanayotgani yo'q-ku!

Qumri xola boshini ko'tardi. Oyoqlari uvushib qolgan ekan, og'riqdan yuzi burishib tizzalarini uqaladi.

– Ko'nglim g'ash, bolam, – dedi to'satdan.

Xurshida tushunmadi.

– Nima bo'ldi?

– Ertalab borsam, darvozasi taqa-taq yopiq. Avval oq-shomdan yotib olib, kech peshingacha uxlaydi, shekilli, bular.

Xurshida kulib yubormaslik uchun teskari qaradi. Kam-piri tushmagur-ey! Bundan chiqdi, xo'roz qichqirmasdan quda bo'lmishnikiga borgan. O'zining kallayi saharlab borgan bilinmaydi-yu, aybni qudalarga ag'daryapti. Nuqul yulduzi chap kelyapti-da shular bilan!

– Qiz bola degan kun yoyilguncha yotmaydi, yalpa-yib!!! – Qumri xola pisanda qildi. – Darvozasining oldi supurilmagan...

Qumri xolaning odati shu. Saharlab turib oladi. Xurshida esini tanishi bilan uniyam shunga o'rgatgan. „Qiz bola uy jig'adek taxt bo'lishi kerak, uyat bo'ladi“, deb azonlab hovli supurtiradi.

– Kelinning akasi icharkan. Uniyam eshitdim! – dedi Qumri xola hamon o'sha tajang ohangda. – Otasiniyam og'zi shaloq, deyishyapti.

Onasining keyingi da'vosi Xurshidaga yoqmadi. O'zi-ku: „Uylanasanmi, yo'qmi? Tanlaganingni ayt“, deb To'l-qinjonni holi-joniga qo'ymadi. Oxiri To'lqinjon yoqtirgan qizini aytdi. Qumri xola uch-to'rt marta sovchilikka borib „oq o'rab“ keldi. Ammo negadir keyin aynib qoldi. Goh kelinni dangasa deydi, goh quda xolani ezma deydi. Mana, endi akasining ichishi bahona bo'lib turibdi.

– Kelin ham icharkanmi, oyi, bir so'ramabsiz-da, – dedi Xurshida achitib.

Qumri xola ip qatimini shaxt bilan tortarkan, Xurshidaga chaqchayib qaradi.

– Tappi tappidan uzoqqa tushmaydi, bildingmi?

– Bizlar ham oppoq emasmiz-ku, oyi! – dedi Xurshida.

Quda tomon surishtirsa, bizlardan ham ayb topar. Mana men... – U bir zum jim qoldi-yu, xayoliga kelgan gapni qaytarmadi: – Meniyam turmushim buzilgan. Ular ham surishtirib yurgandir. Kuyovning opasi nega erdan chiqqan deb. Gapni kovlasa gap chiqaveradi-da!

Qumri xola to'satdan mung'ayib qoldi.

– Sening turmushing buzilgan bo'lsa... Shu ish shunaqa bo'lganiga... O'zing sababchisan... Endi To'lqinning turmushi shunaqa bo'lmasin, deyman-da, bolam.

Onasining birdan bo'shshib qolishi, taskin ohangida gapirishi Xurshidaga og'ir botdi. Dushmaning tosh bilan urgani nima-yu, do'sting paxta otgani nima? Yo'q, onasi ta'na qilayotgani yo'q. Achinib gapiryapti. Shunaqa-yu, baribir, qalampimi shakarga botirib yegan bilan shirin bo'lib qolmaydi-da.

Xurshida siltab-siltab igna tortayotgan onasiga bir zum qarab turdi-da, indamay ichkariga kirib ketdi. Shu tobda u oyisi ketidan mo'ltirab qarab qolganini his qilar, his qilgan sayin yuragi ezilardi.

Qiz bola bo'yiga yetganidan keyin g'alati bo'larkan. O'z uyingda ota-onang bag'rida turasan-u, baribir, bu xonadon ertami-indin senga begona bo'lib qoladigandek, go'yo, albatta, qandaydir o'zgarish bo'lishi shartdek tuyulaveradi.

Xurshida, ayniqsa, sovchilar kelganida buni chuqur his qilar, shuning uchun eshikdan uzun-qisqa bo'lib kirib kelayotgan xotinlarni ko'rsa, allaqanday begonasirab turardi. Bora-bora ularni ko'rsa g'ashi keladigan bo'ldi. Qumri xola bo'lsa, sovchilar bilan ochilib-sochilib so'rashar, kuyov bo'l-mishni ipidan ignasigacha surishtirardi. Sovchilar ketgandan keyin Xurshidaga nasihat qilardi:

– Qizlik uy – bozor, bolam! Shoh ham keladi, gado ham. Boshingda otang bo'lmasa. Munosib joyingni topgin, deyman-da, qizim.

Xurshida tutaqib ketardi:

– Hech qanaqa bozor-pozorni bilmayman, tushundirgizmi? Menga dallol kerakmas.

Shunday derdi-yu, hayotida qandaydir o'zgarish ro'y berishini kutib yurardi. Bu o'zgarish to'rtinchi iyun kuni bo'ldi. Shu kuni u o'n to'qqiz yoshga to'lgan edi. Kechqurun atelyeda birga ishlaydigan dugonalarini uyga chaqirmoqchi bo'ldi. Bozorga tushdi. Chillaki, gilos, yangi pomidor xarid qilguncha kun qizib ketdi. Bir qo'lida sumka, bir qo'lida to'rxalta ko'tarib bekatga keldi. Aksiga olib avtobus ham kelavermadi. Bir mahal qizil luks „Jiguli“ osoyishta silkinib Xurshidadan xiyol nariroqda to'xtadi. Xurshida qo'l ko'tarmagani uchun ham e'tibor bermadi. Lekin o'sha tomondan ovoz keldi:

– Qayoqqa borasiz, singlim?

Birozdan keyin boyagi savol yana qaytarildi:

– Sizga aytyapman.

Shundagina Xurshida bu gap o'ziga tegishli ekanini bilib, burilib qaradi. Mashinasining rangiga mos – qizil vodolazka kiyib olgan yigit bir oyog'i ichkarida, bir oyog'i yerda, shu tomonga qarab turardi.

– Qayoqqa borasiz? – dedi u yana.

Xurshida „sobstvenniy“ mashinaga o'tirishni umuman xushlamasdi. Hozir ham chimirilib:

– Hech qayoqqa! – dedi-yu, teskari qarab oldi. U motorning guvullashini, mashina jo'nab ketishini kutib turardi. Chindan ham eshik qarsillab yopildi. Ammo motor gurullamadi. Boyagi yigit uning ro'parasida paydo bo'ldi.

– Qo'lingizda yukungiz ko'p ekan, – dedi Xurshidaga jiddiy tikilib.

Xurshida uning silliq taralgan sochlariga, chimirilib turgan qoshiga bir lahza qaradi-yu, ko'zini olib qochdi:

– Qancha so'raysiz?

Yigit kulib yubordi:

– Savob ham kerak-ku odamga!

– Unaqa bo'lsa o'tirmayman.

Yigit yana kulib, uning sumkasiga qo'l cho'zdi:

– Bo'pti, benzin haqini berarsiz.

Xurshida mashinaning parolon g'ilof qoplangan orqa o'rindig'iga o'tirarkan, yigit so'radi:

– Qayoqqa hayday?

– Ko'kchaga!

Xurshida endi uyga yetguncha bir og'iz ham gapirmaslikka ahd qildi.

Anchagacha indamay ketishdi. Xurshida yigitning ro'paradagi oynachadan o'ziga qarab qo'yayotganini his qilar, shuning uchun ko'chalarni tomosha qilib borar edi.

– Issiqqa qolib ketibsiz? – dedi yigit orqaga burilib. Xurshida mo'ylov qo'ygan yigitlarni yomon ko'rardi. Ammo haydovchining mo'ylovi o'ziga juda yarashib tushganini ichidan tan oldi. Indamay ketaverdi. – Issiqqa qolib ketibsiz, deyman? – Yigit yana savolini qaytardi.

– Shundoq bo'ldi! Endi otimni so'rang! Qayerda o'qishimni so'rang! Iloji bo'lsa, yigitim bor-yo'qligini ham bilib oling! – Xurshida bu gaplarni shu qadar jahl bilan bidirbidir qilib aytib tashladiki, o'ziyam hayron qoldi.

Yigit bunaqa zarbani kutmagan bo'lsa kerak, anchagacha jimib qoldi. Keyin orqasiga qaramasdan sekingina gapirdi:

– O'zining tug'ilgan kunida o'zi bozor qilgan odamni birinchi ko'rishim.

Endi Xurshida esankirab qoldi. Xuddi uning yuzini yaxshiroq ko'rib olgisi kelgandek oldinga egildi.

– Siz... qayoqdan bilasiz? – dedi ko'zlarini pirliratib.

– Men hamma narsani bilaman! Telepatman. – Yigit orqasiga qarab jilmaydi. Shunda Xurshida uning mo'ylovi o'ziga yarashganini yana bir bor his etdi-yu, xayoliga kelgan fikrdan uyalib, ko'zini olib qochdi. – Siz hech nimani aytmay qo'ya qoling, – dedi yigit hamon jilmayib. – Otingizni

ham, bugun necha yoshga to'lganingizni ham, hammasini bilaman. Siz bo'lsa meni bilmaysiz. Shuyam insofdanmi? Keling, siz ham meni tanib oling. Otim – Anvar...

Xurshida qarasa, gap gap bilan-u, mashina boshqa yoqqa burilib ketyapti.

– Ko'kcha u yoqdamas, – dedi u ovozini balandlatib. – Yo yo'lni bilmaysizmi?

– Bilaman! Bir minutga!

Zum o'tmay mashina pastak, oynaband magazin ro'parasida to'xtadi. Anvar ko'cha chetidagi sement ariqchadan hatlab o'tdi-da, magazinga kirib ketdi. Xurshida o'tiraverishini ham, tushib ketishini ham bilmay turgan edi, Anvar ichkaridan bir savat gul ko'tarib chiqdi. Xurshida shundagina bu gul magazini ekanini bildi.

Anvar negadir orqa eshikni ochib, savatdagi gulni shundoqqina Xurshidaning oyog'i tagiga qo'ydi.

– Nima qilyapsiz? – dedi Xurshida oyog'ini nari surib.

– Tug'ilgan kuningiz bilan chin qalbimdan tabriklayman. Iloyo, baxtli bo'ling! – Anvar qo'lini shunaqa qoyilmaqom qilib ko'ksiga qo'ydi, Xurshida kulib yubordi:

– Artistmisiz, nima balo?

– Artist bo'lsam, jon derdim. Eplolmayman. Aspirantman.

Anvar rulga o'tirdi-yu, mashinani g'izillatib haydab ketdi. Qiziq, endi u Xurshidalarining ko'chasiga yetguncha bir og'iz ham gapirmadi. Faqat Xurshidaning yuklarini, savatdagi gulni tushirayotganda sekingina: „Yaxshi dam olinglar“, deb qo'ydi.

Xurshida hech qachon tug'ilgan kunini bunchalik xushchaqchaq nishonlamagan edi. Qizlar bilan rosa o'ynashdi, yarim kechagacha xursandchilik qilishdi. U ora-chora negadir Anvarni eslab qo'yar, ammo o'sha zahoti uni xayolidan haydashga urinardi. „Yaxshi yigit ekan. Odamgarchiligi bor ekan. Shu bilan nima bo'пти? Endi qaytib ko'rishamizmi, yo'qmi? Ko'chada uchragan bir odam-da!“

Shunaqa deb o'ylardi-yu, baribir, ko'nglida noaniq umidga o'xshash bir narsa aylanaverardi. Kechasi mehmonlarni kuzatayotganida xuddi o'sha mashina yana kelib qoladigandek beixtiyor atrofga alangladi. Ertasiga, indiniga, ko'chalarda yurganida ham qizil „Jiguli“ ko'rinsa, burilib qaraydigan bo'ldi. Oradan bir haftami, o'n kunmi o'tdi. U endi Anvarni xayolidan chiqara boshlaganida yana ko'rishib qolishdi.

Xurshida uzoqdan kelayotgan qizil „Jigulini“ ko'rdi-yu, negadir yuragi jiz etdi. Mashina uning ro'parasiga kelib to'xtadi.

– O'qishga ketyapsizmi? – Anvar o'tirgan joyida cho'zilib eshikni ochdi. Xurshida ikkilanib orqa o'rindiqqa o'tirarkan, unga qarab qo'ydi.

– O'qishga kirolmaganman, ishlayman, e'tiboringiz uchun! – dedi ta'kidlab. – Men to'g'rimda hamma ma'lumotga ega odam shuniyam bilmaysizmi?

Anvar kuldi:

– Ochig'ini aytsam, otingizniyam bilmayman.

– Qiziq bo'ldi-ku! – Xurshida yelka qisdi. – Bo'lmasa, tug'ilgan kunimni qayoqdan bildingiz?

– Ko'zingizdan! – Anvar jilmaydi... – Qalay, ziyofat yaxshi o'tdimi?

Xurshida indamay bosh silkidi.

– O'sha kuni sizning baxtingiz uchun men ham ichdim.

– Yolg'on! – Xurshida qo'l siltadi.

– Yolg'on gapirsam, yorilib o'lay!

Xurshida kulib yubordi.

– Qo'ying, hali bola-chaqangizga kerak bo'lasiz.

– Shunaqami, a? Ayta qoling, sizga judayam kerakmanmi?

Xurshida gap suyuqlashib ketayotganligidan g'ashi kel-di-yu, ammo shunga yaqinroq mavzu davom etishini baribir xohlardi. Shuning uchun indamay qo'ya qoldi.

Ertasiga Anvar uning ishdan chiqishini poylab turdi. O'zining ishxonasiga olib bordi. Kibernetika bo'yicha ilmiy

ish qilayotgan ekan. Hozircha laboratoriyada kichik ilmiy xodim bo'lib ishlarkan. Xurshida allaqanday chizmalar, yaltiroq apparatlar bilan to'la nim qorong'i xonaga kirib qoldi.

– Bizning ishimiz suratlar bilan bog'liq, – deb tushuntirdi Anvar. – Xohlasangiz, sizniyam suratga tushiraman...

O'sha kundan boshlab u Anvarning laboratoriyasiga tez-tez borib turadigan bo'ldi. Laboratoriyaning yarim qorong'iligi ham, turli vaziyatlarda suratga tushish ham endi uni cho'chitmas edi.

Uyda bo'lsa sovchilar bozori qaynar, Qumri xola har kuni yangi gap topib qo'yardi. Kuyov bo'lmishning biri zavuch emish, yana biri „pekarniy“da ishlarkan, „Matatsikli“ bormish. Tag'in bittasi „pervodniylik“ qilarkan. Moskva-dan gilam olib kelarkan.

...Bir kuni Xurshida onasining ro'parasiga o'tirib oldi-da, ochiq-oydin qilib aytib qo'ya qoldi:

– Qing'ir-qiyshiq sovchilaringizga aytib qo'ying, oyi! Mening tanlaganim bor. Eskilik sarqitidan qachon qutulasiz?

Onasi Xurshida kutgandek sapchib tushmadi. Faqat so'radi:

– Kim o'zi u? Qanaqa odam?

– Yaxshi odam. Aspirant. Yaqinda olim bo'ladi. – Onasi birovning matatsiklini gapirgani uchun Xurshida ham ataylab qo'shib qo'ydi: – Mashinasi bor, „Jiguli“.

Ertasiga u uyiga sovchilar ko'p kelayotganini gap orasida qistirib qo'ydi. Anvar odatdagidek masalani ko'ndalang qo'ydi:

– Bo'pti, ertagayoq ZAGSga ariza topshiramiz.

Hamma ish ko'ngildagidek ketayotganida Qumri xolaning qaysarligi tutib qoldi. Ikkala oyog'ini bir etikka tiqib turib oldi.

– Mening ko'chada qolgan qizim yo'q! Uylandigan odam besh-olti marta sovchi yuboradi, odam qo'yadi. Otini bilmasam, zotini bilmasam. Yo'q, bo'lmaydi!

Xurshidaning bir kulgisi kelar, bir jahli chiqardi.

– Nimaga tushunmaysiz, oyi? Besh marta sovchi yuborish degan qonun qayerda yozilgan? Anvar aka Qashqadaryodan kelgan. Ota-onasi yoshligida o'lib ketgan ekan. Dallolning nima keragi bor?

– Ota-onasi bo'lmasa, qarindosh-urug'i bordir, ishxonasi, xo'jayinlari bordir. O'zim boraman.

Xurshida kuldi:

– Ishxonasiga borganingiz bilan siz nimani tushunardingiz? Kibernetikaga aqlingiz yetadimi? O'zim ming marta borganman ishxonasiga, bildingizmi!

Qumri xola baribir bo'sh kelmadi:

– Sen echki emassanki, duch kelgan odamga yetaklatib yuborsam. Bo'lmaydi.

– Balki, hali qalin ham so'rarsiz?

– Tag-taxtini surishtirmay turib bermayman! Bo'lmaydi.

Qumri xola bo'lmaydi, degani bilan to'y to'xtab qolmadi. Anvarning tog'asi bor ekan, o'sha o'rtaga tushdi. To'y boshlandi-yu, Qumri xola zada bo'lgan qushdek mung'ayib qoldi.

Bahor kunlari g'alati: to'satdan jala quyadi-yu, yerko'kni shalabbo qilib yuboradi. Ketidan yarq etib oftob chiqadi. Olam yashnab ketadi. Zamin-u osmon tarovatli bir isdan – bahor isidan mast bo'lib qoladi. Xurshidaning hayotida ham shunday bo'ldi. U Anvarni butun vujudi bilan to'satdan sevib qoldi. Muhabbati evaziga baxt quyoshi unga jilmayib boqdi-yu, butun dunyo yashnab ketgandek bo'ldi. Qizil lentani ko'ndalang taqib olgan ZAGS mudirasining nutqi, peshanasiga qo'g'irchoq qo'ndirilgan mashinada sayr qilishlar, gul isi may hidiga qovushgan charog'on restoran... U baxtiyor edi. Baxt degan lazziyatli tuyg'u hayotiga shunchalik tez kirib kelganiga ba'zan o'zi ham hayron qolardi. Nazarida, onasi ham uni tushungandek edi. Faqat to'ydan keyin Qumri xola Anvarning Yunusobodidagi ikki

xonali uyiga bormadi. Umuman bormadi. „Ziyoni yo'q, oyim shunaqa bir lovullaydilar-u, o'chadilar“, deb yupatdi Xurshida erini.

To'ydan keyin bir hafta o'tgach, nikoh sayliga chiqishdi. Avgustning o'rtalari edi. Bunaqa paytda dengiz yangi sog'ilgan sutdek iliq bo'larkan. Bir kuni ikkovlari oydin kechada cho'milishdi. Qiziq, Xurshida suzgan sayin qo'lining uchidan sachragan tomchilar xuddi marvariddek yaraqlab ko'rinardi. Bunday lazzatli manzarani xuddi shunaqa paytda dengizda cho'milgan odamgina biladi. Xurshida qorayib, yanayam husni ochilib qaytdi.

Bir kuni Anvar ishdan tashvishliroq qiyofada keldi.

– Chamadon tayyorlang, – dedi to'satdan.

– Yana qayoqqa boramiz?

– Siz emas, men ketaman. – Anvar endi osoyishta tushuntirdi. – Ilmiy ishim bo'yicha Leningradga borishim zarur bo'lib qoldi. Domla chaqiribdi.

– Anchagami? – Xurshida birdan ichi huvullab qolgandek eriga termildi.

– Nari borsa, bir oy.

Xurshida kuzatib qo'ymoqchi edi, Anvar uni ayadi. Vokzalga chiqartirmadi.

Ikki xonali katalakda Xurshida yolg'iz qoldi. Hovlida, mahallada odamning yolg'izligi bilinmaydi. Ammo sekisiyada bir kun tanho qolgan kishi yorilib ketay deydi. Bunaqa joyda qo'ni-qo'shnilar, nimagadir, salomlashishdan nariga o'tmaydi. Xurshida uch kunda siqilib ketdi. Ishga boray desa, Anvarning gapiga kirib bo'shab olgan. U o'z uyiga bordi. Qumri xola haliyam jahlidan tushmagan ekan. Xurshida ikki kun turgan edi, sekingina tushuntirdi:

– Uzatilgan qiz uyga kelib yotib olmaydi. Qo'ni-qo'shnilar halitdan gap qilyapti.

– Bo'lmasa yuring biznikiga, – dedi Xurshida.

– Yo'q, bolam. Og'zimga so'z olganman.

Xurshida umrida birinchi marta onasini yomon ko'rib ketdi. Ona degan ham shunchalik bemehr bo'ladimi? U uyiga keldi. Televizor bilan andarmon bo'ldi. Har kun yildek cho'zilar, aksiga, Anvardan na xat, na xabar bor edi. Ba'zan Dilbar degan o'rtog'i kelib turar, ammo uning ham o'z tirikchiligi bor edi. Kunduzi ishga boradi, kechqurun o'qishga...

Bir oqshom eshik jiringlab qoldi. Xurshida ochib qarasa, „sim“ ro'mol o'ragan ayol, do'ppi kiygan olti-yetti yoshlardagi bola turibdi. „Qishloqdan kelishibdi, – deb o'yladi Xurshida ayolning yaltiroq ro'moliga, beo'xshovroq osilib turgan jemperiga qarab. – Adashgan odamlarga o'xshaydi“. U hamroh topilganiga quvonganday beixtiyor ichkariga taklif qildi.

– Kelinglar! – dedi yo'l bo'shatib.

Ayol dadil ichkariga kirdi. Bola sho'xgina ekan. Birpasda yugurib borib magnitofon qulog'ini buray boshladi.

– Akbar, tek o'tir! – dedi ayol jerkib. Keyin Xurshidaga qaradi. – Siz Xurshidaxonsiz-a?

Xurshida hayron bo'ldi.

– Men sizni tanimayroq turibman, – dedi iymajib.

– Tanib qolarsiz. – Ayol xotirjamlik bilan jemperini yechib stul suyanchig'iga tashladi. Uning bepisandligi, kinoya qilib gapirishi Xurshidaning g'ashiga tegdi. „Kim o'zi bu? Nimaga oliftagarchilik qiladi?“

– Kimsiz o'zi? – dedi u qoshini chimirib.

– Ketdimi? – Ayol negadir iljaydi. – Ancha bo'ldimi?

– Kim ketadi?

– Uzum opketdimi, tarvuzmi?

Xurshida shahd bilan o'rnidan turib ketdi.

– Menga qarang! – dedi tahdid bilan. – Maynavozchilikni yig'ishtiring! Kimsiz o'zi?

Ayol o'g'liga qarab qandaydir notabiiy, asabiy qiyqirib kuldi:

– Dadang Sibirga ketibdi, o'g'lim. Uzum opketibdi. Shu yerda kutib o'tirsang, senga velosiped olib keladi.

Bolakay ko'zlarini katta-katta ochib onasiga tikildi:

– Qachon, buvi, qachon?

– Unisini manavi ayachangdan so'raysan! – deb ayol Xurshidani ko'rsatdi. Yana o'sha g'ayritabiiy ohangda kuldi. – Qachon qaytaman degan Akbarning dadasi?

Xurshida nimanidir tushungandek bo'ldi-yu, ichida bir narsa uzilib ketdi. Bemador bir holatda eshikka suyanib qoldi.

Ayol tantana qilgandek yana qiyqirib kuldi.

– Sizniyam mashinasiga o'tqizib, qo'lga tushirdimi? Sizgayam aspirantman, dedimi? Sizniyam to'y bo'lmasidan „ishingizni to'g'rilab“ qo'ydimi? „Hech kimim yo'q, yetimman“, degandir? Bir oy ichida to'y qildimi? „Svadebniy puteshestiya“ga olib borgandir, hoynahoy? Endi ilmiy ish bilan Leningradga ketgan bo'lsa kerak.

Ayol har gapi bilan Xurshidaga bir tarsaki tushirayotgandek bo'lar, bundan rohatlangandek vahshiylarcha qiyqirib kular edi:

– Leningradga pishirib qo'ygani yo'q! Novosibirskka ketgan. Uzum opketgan.

Xurshida boshidan hushi uchib borayotganini his qilib turar, yuragi gursullab urar edi.

– Yolg'on! – U yer tepinib chinqirib yubordi. – Yolg'on! Yolg'on!

Keyingi daqiqada u vahshiylarcha kulayotgan xotinga tashlandi. Boshidagi „sim“ ro'moliga chang soldi. Ammo shu on iztirobga to'la bir chinqiriq yangradi-yu, Xurshidaning qo'llari havoda muallaq qotib qoldi.

– Buvi! Buvijon! – Boyadan beri magnitofon oldida o'ralashib yurgan bolakay o'qdek otilib kelib onasiga yopishdi.

Shundagina Xurshida ayolning ko'zlaridan oqib tushayotgan yoshni ko'rdi. Ayol negadir kalovlanib o'rnidan turdi. Bir qo'li bilan bolaning boshini silay boshladi, bir qo'li bilan Xurshidaning yelkasidan quchdi.

– Peshanang sho'r ekan, singlim! Ko'zingga qarasan bo'lmasmidi? – Shunday dedi-yu, yelkalari silkinib yig'lat yubordi.

O'sha kecha tun bo'yi ikki „kundosh“ hasratlashib chiqishdi. Bola uxlab qolgan, uy nim qorong'i, ayolning ovozi g'amgin, ammo o'ktam edi. U asli andijonlik ekan. Texnikumda o'qib yurganida Anvarning qo'liga tushibdi. Es-hushini yig'ib olguncha, Anvarning ikkinchi xotiniga aylanib qolibdi.

– Siz uchinchisiz! – dedi u qandaydir kinoyasiz ohangda. – Xorazmda ham xotini bor. Lekin ishni pishiq qiladi. „Zakoniy“ ajrashadi.

Xurshida ich-ichidan toshib kelayotgan yig'ini arang bosib yotardi. „Zakoniy“ ajrashganining nima foydasi bor? Bu bilan dardi yengillasharmidi?

Anvar hech qanaqa olim emas, suratkash ekan. Goh u, goh bu institut laboratoriyasida suratkash bo'lib ishlab yurarkan. Kuzda allaqanday sheriklari bilan Sibir shaharlariga borib uzum sotarkan. Manavi kooperativ uylar-u mashinalar, restoranlar-u dengiz sayohatlari shundan ekan.

Xurshida bu gaplarning tush bo'lib qolishini juda xohlardi. Qani endi to'xtovsiz gapirayotgan mana shu xotin ham, divanda pishillab uxlayotgan anavi bola ham tush bo'lsa. Tush bo'lsa-yu, u uyg'onib ketsa.

Yo'q, tush bunaqa bo'lmaydi!

– Balki, biron narsa tama qilib keldi, dersiz. Yo'q, hech nima kerakmas. Toshkentda qarindoshlarimiz bor. Shularni-kiga keluvdim. Bu gaplarni eshitib qolib, sizni ogohlantirib qo'ygim keldi. Agar yaxshi ko'rsangiz, mahkam ushlang. Anvar – tullak yigit.

...Ona-bola zinadan tushib ketayotganida Xurshida birdan uyga yugurdi. Kecha bolakay o'ynagan yaponcha magnetofonni stoldan yulib oldi-da, zinalardan chopib tushdi.

– Ma, Akbar! – dedi bolaga tutqazib. – Baribir shu... seniki. Kundoshi qarshilik qilgan edi, qo'ymadi.

– Baribir menga kerakmas. Endi kerakmas.

Lovullab turgan gulxanga suv sepilsa nima bo'ladi? Achchiq, bo'g'uvchan hovur ko'tariladimi? Hozir shunday bo'ldi. Xurshidaning lovullab turgan muhabbatiga suv sepildi. U o'zining achchiq hovuriga o'zi bo'g'ilib qoldi. Nima qildi u? Nima qilib qo'ydi? Shirin gaplariga uchdimi? Mo'ylovi-gami? Bir savat guligami? Mashinasigami? Balki, jaraq-jaraq pullariga uchgandir. Nimasiga uchdi? Hammasiga! Mashinasida kataysa qilish yoqarmidi? Yoqardi. Judayam yoqardi. Restoranlarga kirish, dengizga borib cho'milish, qorong'i laboratoriyaga kirib o'pishish yoqarmidi? Yoqardi. O'zi-ku suratkashni aspirantdan, chayqovchini olimdan ajratolmas ekan, nega surishtirmadi? Nega onasi surishtiraman desa, bir chekkaga yig'ishtirib qo'ydi? Eskilik sarqiti, deb to'yga ham chandon aralastirmadi. Eskilik sarqiti emish! Sarqit kim?! Oyisimi, o'zimi?! Oyisining ko'ngli bir narsani sezgandirki, oyoq tirab turib olgandir.

U Anvar kelsa nima qilishini bilmas edi. Albatta, bo'y-niga olmaydi. Uylanganini ham, bolasi borligini ham ayt-maydi. Ana o'shanda boplaydi. Shunaqa boplasinki, erkak bo'lganiga ming pushaymon qilsin.

Qiziq, Anvar hech nimadan bo'yin tovlamadi.

– Nima qipti? Avvalgi xotinlarim bilan zakonniy ajrash-ganman. Uzum masalasi... Nima, men o'g'irlik qilyap-manmi? Odamlarning hojatini chiqaryapman. Buyam savobli ish... Ilmiy ish ham bo'ppolar. Biron mirzaquruq domlaga „qurug'i“dan cho'zsam, uch oyda nomzodlik dissertatsiya-sini yozib beradi.

– Nega meni aldadingiz? – dedi Xurshida alamdan to'lg'anib.

– Qiziq ekansiz, to'yni tezlashtiring, degan menmi, sizmi?

Xurshida alam ichida uni tarsakilab yubordi, Anvar bir rangi o'chdi-yu, indamadi.

– Bo'ldimi? – dedi kulishga harakat qilib. – Alamingizdan chiqdingizmi endi?

Xurshida bu odam bilan o'rtalarida kattakon jarlik paydo bo'lganini his qildi. Bu jarlik ikkovlarini ikki sohilga uloqtirib tashladi. Kim bilsin, balki, ilgari ham jarlik bo'lgandir-u, Xurshida ko'rlik qilib, narigi sohilga qadam bosgandir.

...Ayvon tomondan Qumri xolaning tovushi keldi.

– To'liqjonning to'yi yurishib qoldi, ovsinjon! Shunaqa-yu, ko'nglim g'ashroq. Kelinning akasi icharkan. Ota-siniyam og'zi shaloqroq deyishadi.

– Sinang, o'rgilay, obdan sinang. Qush uyasida ko'rganini qiladi. Keyin kuyib, alangasiga isinib o'tirmang, ovsinposhsha!

1979

DARD

Bozor – shaytonning ayvoni.

Xalq maqoli

Santalat aya xomush uyg'ondi. Kun yorishib ketgan, deraza ortidagi kurtaklari bo'rtib qolgan tol shoxlari, xuddi birov ataylab siltayotganday shamolda keskin-keskin silkinar, allaqayerda musicha ma'yus kukular edi. Santalat aya patnis, mis samovar, qadimiy gardim choynaklar bilan bezatilgan tokchadagi qo'ng'iroqli soatga qaradi: yetti bo'lay deb qopti. U inqillab o'rnidan turdi-da, namat to'shalgan ayvonga chiqib, g'ishtin zinadan hovliga tushdi. Atrofda gul isi kezadi, bahor havosi musaffo, iliq. Kechasi qattiqroq shamol bo'lgan, shekilli, hovli o'rtasidagi kattakon o'rik gullari duv to'kilibdi. Etakdagi oshxonaning shifer tomi, o'rik ostidagi ikki-uch bo'yra joyda barq urib yotgan piyoz ustiga och pushtirang tangachalar yog'ilibdi.

Muxtorjon kuzakda armiyaga ketish oldidan kekxa o'rik tagiga shu piyozni sepgan edi. O'shanda Santalat aya kuluvdi. „Sichqon sig'mas iniga, g'alvir bog'lar dumiga... Kaftday joyda dehqonchilik qilib qayoqqa borarding, bolam“, degandi. Muxtorjon bo'lsa, „Ermak bo'ladi-da, sizga, oyi“, deb kulib qo'rgan edi. Bilib gapirgan ekan. Mana, qor erishi bilan Santalat ayaga ermak topildi-qoldi. Yolg'iz o'zi o'tirib-o'tirib zerikkanida ermak uchun piyoz o'taydi. Saralab-saralab yuladi, qo'shnilarga tarqatadi. Yulgan sayin bu yoqdan unib chiqaveradi, jonivor.

Santalat aya yo'lak boshidagi jo'mrakdan obdastaga suv to'ldirdi. Toshib chiqqan suv sement hovuzchaga to'planib qolgan o'rik gullarini oqizib ketdi. Santalat aya yana Muxtorjonni esladi: mana shu hovuzchani ham Muxtorjon yasab beruvdi. Qo'lidan kelmagan ish yo'q edi Muxtorjonning. Otasining o'g'li-da! Otasi dong'i ketgan usta edi. Mirsoat suvoqchi desa, yetti mahalla tanirdi. Devor suvasa, odamning aksi ko'rinardi.

Shu gap Santalat ayaning xayoliga kelishi bilan nima uchun boyadan beri ko'ngli g'ash ekanini payqadi.

Qiziq, shu kecha Muxtorjonning otasi tushiga kiribdi. Necha yil ilgari o'lib ketgan odam kelib yuribdi. Tag'in hadab ko'cha eshikning oldini supurayotgan emish. „Hoy, dadasi, ko'cha supurayotganingiz nimasi, birov ko'rsa, uyat qilmaydimi“, desa, indamasmish.

„Tavba, nimaga otasi bezovta bo'lib yuribdi, yo Muxtorjonga bir nima bo'ldimikan?!“

Santalat aya o'zining xayoliga kelgan fikrdan cho'chib ketdi. „Iloyim, o'zi panohida asrasin! Bitta shu bola deb so'qqabosh o'tdi, axir“.

...O'gay ota-onasi uni o'ziga o'xshagan yetimgina bolaga uzatishganida Santalat endi o'n sakkizga kirgandi. O'zi qattiqchilik bilan o'sgan emasmi, darrov ro'zg'orga kirishib keta qoldi. Tilab-tilab olgan qizalog'i endi yo'lga kirganda

eri urushga ketdi. Besh yil vahima-yu xavotir bilan o'tdi. Santalat Qoratoshdagi tug'uruqxonada kir yuvuvchi bo'lib ishladi. Yolg'iz ovunchog'ini ham Xudo ko'p ko'rdi: qizi terlamadan nobud bo'ldi. Tag'inam toleyi bor ekan: eri biron yeri tinalmasdan, eson-omon qaytib keldi. Qahrini ayamagan tole mehrini ham ayamaydi, deganlari rost ekan. Ikki yildan keyin mana shu Muxtorjon tug'ildi. Er-xotin qo'sh ho'kiz deganlariday, birgalashib ishlab, katalakday bo'lsayam mana shu hovlini sotib olishdi. Erining o'zi usta emasmi, bir uy, bir ayvon qurdi. Ammo bu safar ham tole ularning quvonchini ko'rolmadi: bir kuni erining o'ligini ko'tarib kelishdi. Havozadan tushib ketibdi.

Santalat dod soldi, sochini yuldi. Lekin nachora, ko'ndi.

Muxtorjon bitta bo'lsayam o'ntaga tatiydigan yigit chiqdi. Axloqli, odobli... Institutni bitirdi, injener bo'ldi. Santalat aya endi orzu-havas bilan to'y qilaman, deb turgan edi, o'g'li armiyaga ketib qoldi.

Mana, ko'pi ketib ozi qoldi. Ertaga yoz o'tib kuz kelsa, qarabsizki, Muxtorjon keb turibdi-da. Bir qars-badabang to'y qilsinki!

„Iloyim, boshi toshdan bo'lsin!“ deb qo'ydi u bet-qolini artar ekan. O'zi bilan o'zi ovora bo'lib, ko'cha eshigi taqillaganini eshitmay qoldi, shekilli, kimdir halqani qattiq-qattiq qoqa boshladi.

– Huv, – dedi Santalat aya yo'lak tomon yurayotib. – Kelavering!

Pastak eshik ochildi-yu, yelkasiga sumka osgan pochtachi xotin engashib ichkari kirdi. U plash kiyib, boshiga qizil durra tang'ib olgandi. Santalat aya darrov tanidi. Bu – bir vaqtlar Muxtorjonning gazetasini olib keladigan tatar juvon edi.

– Muxtorjondan xat bormi, Alfiya qizim? – dedi Santalat aya kalishini sudrab yaqin borarkan.

– Yuq, telegramma! – dedi Alfiya jilmayib. Santalat ayaning yuragi bir qalqib ketdi.

– Voy, nima deyapsan, aylanay, qanaqa telgirom? – dedi rangi o'chib.

Alfiya telegrammani ochib, ovoz chiqarmay o'qidi-da, yana jilmaydi.

– Ibi, o'g'lig'iz kilya ikan, podvixodnoy kuni.

Santalat aya baribir hech nima tushunmadi.

– Nimaga keladi? Tani-joni sog'mikin?

Alfiya uni yupatib yelkasiga qoqdi.

– Bispokoitsya itmagiz. Otpuskka kilya ikan. Zaslujit itgan olay.

Santalat aya bir lahza angrayib turdi-da, Alfiyaning u yuzidan, bu yuzidan o'pdi. Dimog'iga arzon, ammo xushbo'y atir hidi urildi. Bultur sakkizinchi martda Muxtorjon o'ziga olib kelgan „Sharq“ degan atir esiga tushdi. O'shandan buyon ochilmay, qutichasida turgan edi.

– Shoshma, o'rgilay bolam, shoshma, – dedi u telegrammani changallagancha yugurib. Bir lahzada uyga kirdi-yu, taxmondagi to'yga atab tikilgan atlas, duxoba ko'rpalarning yonboshiga yashirib qo'ygan atir qutisini olib, yana hovliga tushdi.

Alfiya vodoprovod tutqichini o'ynab turardi.

– Xushxabar opkelgan og'zingdan aylanay, – dedi Santalat aya atirni uzatib. – Olmasang, xafa bo'laman. Muxtorjon kelganda, albatta, mehmonga kelgin, onang girgitton!

– Iyya, kuryabsiz, – Alfiya suyunchi atirni ikkilanib oldi.

Santalat aya Alfiyani kuzatdi-yu, yana hovliqib uyga kirdi. Yaxshi tushunmasa ham telegrammani qayta ko'zdan kechirdi.

„Shanba kuni kelsa, bugun seshanba... Chorshanba, payshanba, juma... yana uch kun bor ekan. Qarang-a, bejiz tush ko'rmagan ekan-da. Muxtorjon kelar ekanki, otasi yo'l ochib yurgan ekan!“

O'zini qo'yarga joy topolmay yana hovliga tushdi, ko'chaga chiqdi. Toshloq tor ko'chaning u yuzidagi ko'k eshikni bir-ikki taqillatdi-yu, esiga tushdi: „Xayribibi egachi-

sinikiga kelin tusharga ketuvdi-ya... Risolat uydamikan?" U nariroqdagi jimjimador darvoza tomon yurdi. Yetib bormasidanoq darvoza biqiniga o'rnatilgan eshik ochildi-da, papka ko'targan, galstuk taqqan bola chiqdi. Salom berdi.

– Va alaykum assalom, mullo bo'ling, Asadjon, – dedi mehri iyib. – Oyinglar uydamilar?

– Bugun smenalari-ku, Poshsha buvi, – dedi bola bir zum to'xtab.

Risolat kasalxona oshxonasida ishlaydi. Kunora ishga boradi. Bugun ishda ekan-da...

– Muxtorjon akang kelyapti, oyinglarga shuni aytmoqchiydim, – dedi Santalat aya.

Bola quvonib ketdi.

– Ura! – dedi baqirib. – Kelsalar, remenlarini menga berasiz-a?

– Albatta, bolam, albatta.

Santalat aya toshloq ko'chada irg'ishlab-irg'ishlab borayotgan bolaning ketidan quvonib qarab qoldi. Zum o'tmay qizalog'ini yetaklagan yoshgina juvon uning oldidan salom berib o'tdi. Bolasini bog'chaga olib borayotgan bo'lsa kerak. Yana ikki yigit shosha-pisha o'tib ketishdi. Ularning ko'chasi har kuni ertalab shunaqa gavjum bo'ladi. Hamma o'zining yumushiga shoshadi. „Xayribibi yo'q. Risolat ishda. Qayoqqa borsa ekan!..“

U yana hovliga qaytib kirdi. Gullab yotgan o'rikka, jo'mragidan suv tomchilayotgan vodoprovodga, sement hovuzchaga tikilib turdi-da, to'satdan xayoliga g'alati bir o'y keldi. „Besh-olti bog' piyozni Pastbozorga olib tushsa-chi? Ikki qadam joy bo'lsa. Gap puldamas. Harna, odamlarni ko'radi, gaplashadi. Bahonada Muxtorjonning tuflisiga atab o'ttiz ikki so'm ajratib qo'ygan. Ertaga otpuskaga kelsa, etik kiyib yurmaydi-ku“.

U shosha-pisha ishga kirishdi. Tekis-tekis piyozlarni saralab yuldi. Hovuzchada yaxshilab yuvdi. Keyin

qaznoqdagi uzun mixga ilig'liq turgan, qurum bosgan savatni olib, uniyam latta bilan sovunlab yuvdi. Piyozlarni katta-katta qilib bog'ladi. Savatga solib, yo'l-yo'l qizil dasturxonga o'radi. Keksalik qursin, ikki qadam naridagi bozorga yetguncha ichi uzilib ketdi. Savatini goh boshiga oladi, goh qirrasini biqiniga tirab ko'taradi. „O'lsin, nima zaril edi“, deb qo'yadi o'zicha afsuslanib. Ammo Muxtorjon otpuskaga kelayotgani, bu xabarni odamlarga aytish zarurligini o'yladi-yu, yana ko'nglini quvonch yoritdi. Qadamini tezlatdi.

Ko'kat bozorda odam tumonat. Santalat aya savatini peshtaxtaning bir chekkasiga qo'yimoqchi edi, rediska sotayotgan juvon bobillab berdi:

– Voy, manavi kampirni qarayla, mani oldimni to'sib qo'ydi!

Nariroqda turshak sotib o'tirgan chol Santalat ayaning bo'shashib qolganini ko'rib maslahat berdi:

– Menga qarang, singil, bozorga kiraverishdagi maydonchada sotmaysizmi? U yerdayam odam gavjum.

Chol to'g'ri aytgan ekan. Santalat aya gavjum maydonchanning bir chekkasidagi xarsangtosh ustiga o'tirdi. Aksiga olib, Santalat ayaning gapini eshitadigan tanish yo'q. Santalat aya endi zerika boshlagan edi, shundoq qulog'ining tagida shang'illagan ovoz eshitildi:

– Tirikchilik dardiga tushib qolibsizmi, Santalat xola!

Santalat aya boshini ko'tardi-yu, tepasida turgan Bonuni ko'rdi. Mahallada Bonuni tanimaydigan odam yo'q. Eri uch qavatli magazinda ishlaydi. Mashinasi bor. Bultur pishiq g'ishtdan uchastka qurishgan. Har to'kisda bir ayb bo'larkan-da. Bechoralarning farzandi yo'q. Shundoq-ku, lekin Bonu juda kattaog'iz xotin. Boyvuchcha-da. Hozir ham yaltiroq ko'ylak ustidan qimmatbaho jemper kiyib olibdi. Qo'sha-qo'sha oltin bilaguzuk taqilgan qo'lida katta sumka. Nima bo'lgandayam Santalat aya tanish odam

uchraganidan quvonib ketdi. Mana endi boyatdan be-
ko'nglini hovliqtirayotgan yangilikni aytib, Bonuniya
suyuntiradi. U inqillab o'rnidan turdi-da, Bonuni bag'rig-
bosib ko'rishdi. Endi gapirishga og'iz juftlagan edi, Bon-
hech narsadan hech narsa yo'q, osmonga qarab qaqilla-
kuldi. Shunda tilla tish to'la og'zidan cho'g' sachrab ket-
ganday bo'ldi.

– Mana, qariganingizda endi esingiz kiribdi, Santa
xola! Bozordan qolmang, bozordan! Bozorda hikmat ko'p
Otang – bozor!

Santalat aya tilining uchida turgan gapni aytdi:

– Muxtorjoningiz o'tpuskaga kelyapti.

Shundoq dedi-yu, negadir bu xabar og'zidan hayajon bi-
lan emas, sovuqqina ohangda chiqdi. Nega shunaqa bo'lga-
niga o'zi ham hayron qoldi.

– Hoy, menga qarang, xola, keliningizga atlas olib
qo'ymay sizmi? – Bonu butunlay boshqa yoqdan keldi. Ke-
yin sirli bir narsani aytayotganday ovozini pasaytirdi. – Bari-
bir kelin qilasiz-ku, o'g'lingiz bo'ydoq o'tmas, axir!

Santalat ayaning dili og'ridi. Tufliga ajratib qo'ygan
o'ttiz ikki so'mi esiga tushdi.

– Voy, nega kelin qilmas ekanman, qani atlasingiz?

Bonu kattakon qora sumkaning zanjirini surib atlasning
bir uchini chiqardi. Santalat aya darrov bildi: yaxshi atlas,
mayda taroqli.

– Qancha ekan bir kiyimi?

– Yuz o'ttiz so'm! Pulingiz o'zingiz bilan ketadi. Asl
mol. Atlasning eng tozasi.

– Magazinda o'ttiz so'mdan oshmaydi, deyishadi-ku,
Bonu?

– Bunaqa mol magazinga chiqmaydi!

Bonu tilla tishlarini yaraqlatib yana kuldi. „Kuching
yetmasa chiranib nima qilasan“, deganday zarda bilan sum-
kaning zanjirini tortdi.

– Huv anavi sili-simyoni ko'ryapsizmi, Santal xola? – dedi u nariroqdagi to'dani ko'rsatib. Santalat aya Bonu ko'rsatgan tomonga qarab, ustidagi ko'ylagi kafandek osilib turgan ozg'in, rangsiz ayolni ko'rdi. – O'sha-chi, – dedi Bonu ko'zlari hasaddan yonib, – kecha bir sumka „lakerovanniy“ tuffli sotdi, yer yutgur! „Obuvnoy otdel“ni butunlay o'ziniki qilib oldi, yashshamagur!

Boya Bonu atlasni ko'rsatganida, ko'zi tushgan ekan, shekilli, qosh-ko'zi popukday nozikkina qiz ularning oldiga keldi. Talaba bo'lsa kerak, ixchamgina papka ko'tarib olibdi. Bonu atlasini chiqarguncha qiz papkasini tizzasining ko'zi bilan turtib-turtib, sabr qilib turdi.

„Muxtorjonimga xo'pam munosib ekanmi?“ deb o'yladi Santalat aya beixtiyor.

– Mana, bir yuz qirq bering-u, tepkilab-tepkilab kiyave-ring! – Bonu sumkasining zanjirini surib, atlasning bir chekasini qizga ko'rsatdi.

– Arzonroq qiling, opa, – dedi qiz yalinib. Uning ko'zlari javdirab turishidan, shu atlasdan judayam ko'ylak kiygisi kelayotgani bilinib turardi.

– Bunaqa atlasni hech qayoqdan topolmaysiz, opovsi!

– Bilaman, – qiz ma'yus jilmaydi. – Bilganim uchun sizga keldim-da, opa.

Santalat ayaning qizga rahmi keldi.

– Arzonroq bera qoling, Bonu, o'quvchi qizga o'xshaydi. Savob bo'lar.

Bonu unga qayrilib ham qaramadi.

– Hozir tekinga mushuk oftobga chiqmaydi opovsi, – dedi qiz tomonga egilganча bidillab. – Magazinchi-lar anoyimi? O'zimga nari borsa besh so'm qoladi. Nima qilay, tirikchilik ekan, opovsi! Beva boshim bilan to'rtta yetimchani boqib o'tiribman.

Santalat aya Bonuning shunchalik yolg'on gapirishiga hayron qolib, og'zi ochilib qoldi. Bonu esa hamon bidillar edi.

– Ammo, lekin-chi, singlim, ko'hlikkina qiz ekans o'ziyam shu ko'ylakni kiysangiz, yonib ketasiz-da. Ana u dan keyin ko'rasiz, shaydolaringizning ko'payishini.

Qiz qizarib yuzini o'girdi. Bonu tilla tishlarini yaraqlat qaqillab kuldi. Lekin to'satdan kulgisi kesilib qoldi.

Santalat aya nima bo'lganini tushunolmay qoldi. B pasda maydondagilar tumtaraqay bo'lib ketdi. Santalat a o'ziga kelganida Bonu ellik qadamcha naridagi daraxtz ichida lapanglab qochib borar, uch qadamcha narida forn kiygan yigitcha turardi.

Santalat aya qo'rqqanidan o'rnidan turolmay qoldi. Yig uning tepasiga keldi.

– Shuyam ish bo'ldimi, ena! – dedi u qovog'ini solib. – Bozorda-ku, rezavor rastasi bor. O'sha yerga borsangi haqingiz ketadimi?

Uning gap ohangidan dag'dag'adan ko'ra koyini ko'proqligini payqab, Santalat ayaning ko'ngli joyiga tushd Yigitchaning allaqayerini Muxtorjonga o'xshatdi.

– Ko'rmaysanmi, bolam, – dedi kuymalanib. – Mux torjon otpuskaga kelyapti. Shu degin, bolam tushmagu armiyaga ketmasdan oldin bo'yradakkina joyga piyo sepgan edi. Kallaxonada turamiz. Shahar hovlida del qonchilikni kim qo'yibdi bizga! Boshing aylansa, ketir aylanmaydi. O'tirib-o'tirib zerikdim. Qo'ni-qo'shnilarda ortgan piyozni shu yoqqa olib tushuvdim. Odamlar yesi buyam bahorning ne'mati dedim-da, o'rgilay. Ammo l kin savat ko'tarib yurganimni ko'rsa, Muxtorjonim xa bo'lardi... Shanba kuni kelyapti, eshitdingmi? Vaqti bo'lsa borgin, bolam. Kallaxonadagi choyxona bor-k xuddi shuning biqinidagi hovli. Santalat aya desang, hamr taniydi.

– Voy-bo'! – formali yigit toqati toq bo'lib, qo'l s tadi. – Bu yerda savdo qilish mumkinmas, dedim-ku. Qa ko'taring piyozingizni! Bo'lmasa „ishtarap“ to'laysiz.

– Qo'y, bolam, – dedi Santalat aya. – Shundan shu yoqqa yana ko'tarib yuramanmi? Tashlab yuborish uvol. Buyam bahorning bir ne'mati dedim-ku. Mayli, amallaymiz. – U inqillab o'rnidan turdi-da, savatni dasturxonga o'radi.

Formali yigit birpas ikkilanib turib, nari ketdi. Santalat aya savatini boshiga qo'ydi. Gazsuv do'koni yonida tutunga belanib kabob pishirayotgan afti barkashday kabobpazning oldiga bordi.

Kabobpaz kir xalatining yengini qayirib, tutundan achishgan ko'zlarini artarkan, Santalat ayaga iyagini silkitib imo qildi:

– Nechta qo'yay?

– Kabob kerakmas, – dedi Santalat aya, savatni do'konchanning tokchasiga qo'yib. – Mana shu piyozni kabobingga qo'shib tarqat. – U dasturxonini ochdi.

– Kabobni ko'kpiyoz bilan sotish „ne polojenniy“. – Kabobpaz eski kitob muqovasi bilan cho'g'ni yelpidi.

– Menga pulimas, savobi kerak, bolam. Muxtorjon akang otpuskaga kelyapti, eshitingmi! – Santalat aya piyozlarni qo'ra ustidan oshirib uzatdi. Yigit bir lahza talmovsirab turdi-da, piyozni olib alumin patnisga soldi. Xalatining cho'ntagini titkilab, g'ijimlangan bir so'mlik oldi.

– Mang, kampir. Bizniki tavarruk!

Santalat aya indamay nari ketdi. Shu ondayoq boshidan tog' ag'darilganday yengil tortdi. U qo'ltig'iga dasturxonini qistirib olgan, yengillashib qolgan savatni ko'tarib kelardi.

Qiziq, hozirgina tumtaraqay bo'lib ketgan maydoncha bir zumda yana gavjum bo'lib qolibdi. To'daning eng o'rtasida turgan Bonuni Santalat aya uzoqdanoq tanidi. U tilla tishlarini yaraqlatib qaqillab kular, ro'parasida turgan yigitga gap uqtirar edi.

– Magazinchilar ham anoyimas, opovsi! Hozir tekinga mushuk oftobga chiqmaydi. To'rtta yetimni deb...

Sal nariroqda egnidagi ko'ylagi kafandek osilib turgan ozg'in xotin qo'lidagi bir poy tuflini silkitib-silkitib allakimga ko'rsatardi.

Santalat aya o'laksa talashayotgan quzg'unlar to'piga kirib qolganday jirkanib qadamini tezlatdi. Hamon bidillayotgan Bonu, yaltiroq tuflisini silkitayotgan qiltiriq xotin, kastumining qo'yni do'ppayib turgan yana allaqanday odamlar oldidan o'tguncha nafasi qaytib ketdi. U ildam yurib borar, shu tobda kekka ko'nglidagi boyagi quvonch ham, Muxtorjonning ta'tilga kelishini aytib, hammani hayron qoldirish istagi ham yo'qolgan, faqat bir narsani – bu yerdan tezroq ketishni o'ylar edi. Bozor esa qizigandan qizib borardi.

1974

NIMADIR BO'LDI

Azimjon eshikdan kirishi bilan gaz pechka duxovkasida nimadir pishirayotgan Gulchehrani ko'rdi. Terlab-pishib kuymalanayotgan xotining yoniga bordi.

– Nima harakat?

– Nozima telefon qiluvdi, – dedi Gulchehra boshini ko'tarib. Lo'ppi yuzi issiqdan anorday qizarib ketgan edi. – Ertaga „zagorod“ chiqarkanmiz. Fayzulla aka aytibdi.

Azimjon indamay yotoqqa kirdi. Shoshilmasdan yechindi.

Nozima – Gulchehraning qiz o'rtog'i, maktabdoshi Azimjon Nozima bilan ham, uning universitetda ishlaydigan eri bilan ham xotini orqali tanishgan edi.

Gulchehra, „O'rtog'imning baxti bor ekan, eri ishning ko'zini biladi“, deb ko'p gapirar, ammo Azimjon Fayzullani davralarda uch-to'rt bor ko'rgan bo'lsa ham, durustroq gaplashmagan edi. Ertaga dalaga chiqish bahonasida Fayzulla bilan hamsuhbat bo'lishidan quvondi. Pijamasini ki-yarkan, oshxona tomonga qarab qichqirdi:

Dalaga chiqsak, nimada boramiz, Guli?

Oshxonada allanima taraqladi. Gulchehra qo'lini kuydirib oldi, shekilli, „Hah o'lgur-ey!“, deb qo'ydi.

Keyin asabiy tovushi eshitildi:

– Nima dedingiz?

– Transport masalasi nima bo'ladi, deyman!

– Fayzulla aka mashina olibdi, – bu gal Gulchehraning ovozi xotirjam, hatto xiyla tantanali eshitildi. – „Jiguli“ olishibdi!

– Shunaqami, zo'r-ku!

Azimjon o'ziga yaqin oilaning mashinali bo'lganiga quvondi.

Chamasi, bu fikr Gulchehraning ham xayolidan o'tgan bo'lsa kerak, Azimjon vannadan yuvinib chiqqanida xotin shundan gap ochdi.

– Odamlar mashina olyapti... Siz Niluga „Tug'ilgan kunninga velosipedcha olib beraman“, deganingizga yarim yil bo'ldi. Bir yo'la kelasi tug'ilgan kuniga ola qolarsiz...

Azimjon xotining pichingiga hazil bilan javob qildi:

– Ziyoni yo'q, kutubxonachiligimga oladigan maoshim bilan ham mashina olsak bo'ladi. Hisoblab ko'rsam, birovning qozonidan ovqat yeb, birovning kiyimini kiyib o'n yil pul yig'sak, bermalol mashina olarkanmiz...

Gulchehra bir qadar yon berdi chog'i, yotig'i bilan so'radi:

– Oz-ozdan yig'ib borsak-chi?

– Unda o'ttiz yil!

– Sizga gap bo'lsa! – Gulchehra oshxona tomon o'tib borarkan, bamaylixotir chekib o'tirgan erining yelkasiga tirsagi bilan beozor turtib o'tdi. Azimjon xotining ko'nglidan g'ubor ko'tarilganligidan quvonib, uning ketidan ergashdi.

* * *

Ertalab Azimjon xotining issiq nafasidan uyg'ondi. Gulchehra uning qulog'iga shivirlab gapirardi. Azimjon avvaliga uyqusirab hech narsa tushunmadi.

– Nima? – dedi ko'zlarini arang ochib.

Guldor xalat kiyib olgan Gulchehra yana Azimjong egildi. Nafasi uning qulog'iga urildi.

– Tezroq bo'ling, pastda Nozimalar kutib turishibdi.

Yangi kelin-kuyovlik paytlarida Gulchehra har kuni un shunaqa – qulog'iga shivirlab uyg'otar, issiq nafasidan Azimjonning qitig'i kelar, butun vujudi jimirlashib ketar edi. Hozir ham Azimjon xotining xalat ichidagi tiqmachoqdek gavasiga qarab, sho'xligi tutdi.

– Namuncha vaqtli? – dedi iljayib. – Odamni mundoq...

– Suyulmang! – Gulchehra sho'x burilib nari ketdi. – Ustingizdan sovuq suv quyib yubormay tag'in!..

Azimjon ildam turib, maykachan balkonga chiqdi. Tong yorishgan, ammo ko'chada odamlar ko'rinmas, ro'paradagi magazin oldida non mashinasi turar edi. Azimjon balkon panjarasini ushlab pastga qaradi-yu, podyezdga kiraverishda turgan sadafrang „Jiguli“ga ko'zi tushdi. Yengi kalta yo'l-yo'l ko'ylak kiygan Fayzulla doka bilan mashinani artar, negadir yalpoq qora ko'zoynak taqib olgan edi.

– Chiqmaysizmi? – dedi Azimjon, turgan joyida baqirib.

Fayzulla boshini ko'tarib qaradi-da, „vaqt ketyapti“, degandek bilagidagi soatga imo qildi. Azimjon yuvini bo'lguncha Gulchehra ham kecha o'zi pishirgan pecheniy bilan konserva, yana allanimalarni ipak to'rxaltaga joyladi. Er-xotin boshlashib pastga tushganlarida, Fayzulla mashinaga suyanib, sigaret tutatib turardi. U ko'zoynagini olib, Azimjon bilan qo'l siqib ko'rishdi.

– O'tiring, – dedi o'ng tomondagi eshikni ko'rsatib.

Azimjon Fayzullani anchadan beri ko'rmagan edi. Hozir uning xiyla qorayib, ozganini payqadi. Peshanasidagi chiziqlar chuqurlashibdi, qarashlari horg'in.

– Muborak bo'lsin! – dedi Azimjon yaraqlab turgan mashinaga imo qilib.

Fayzulla kamtarlik bilan bosh silkib qo'ydi:

– Ha, endi...

Azimjon orqa eshikni ochdi-da, burchakda o'tirgan Nozima bilan so'rashdi. Nozima tanga-tanga gulli sariq yengsiz ko'ylak kiyib olgan, shuning uchun bo'lsa kerak, sepkilli yuzi, qizg'ish sochlari odatdagidek ko'zga yaqqol tashlanmas edi. Och qizil chiyduxoba qoplangan o'rindiqa chiqib olgan to'rt yashar Shuhrat orqa tomonda oyna tagiga o'rnatilgan, mashina yurganida boshini likillatadigan porolon kuchukchani olmoqchi bo'lardi. Nozima esa o'g'ilchasi-ning etagidan ushlab pastga tortardi.

– Nilufar qani? – dedi Nozima Gulchehra bilan o'pishib ko'risharkan.

– Niluni qishloqqa jo'natdik, buvisining oldiga, – javob berdi Gulchehra dugonasining yoniga o'tirib. – Issiq kunda shaharda nima qiladi?

Yangi mashinaning o'ziga xos hidi bo'ladi. Charm, yelim, yana allaqanday islar aralashib, g'alati, yoqimli bo'y taratib turadi.

Azimjon oldindagi o'rindiqa – Fayzullaning yoniga o'tirishi bilan, eng avvalo, shu bo'yni tuydi. Eshikni tortgan edi, yengilgina qirs etib yopildi. „Portsigarga o'xshaydi“ deb o'yladi. Fayzullaning mashina olganidan yana quvondi.

– Ketdikmi? – dedi Fayzulla orqada o'tirgan xotiniga qarab. – Qayoqqa yuramiz?

– Yigirma sakkizinchiga, – qisqagina javob qildi hamon burchakka suyanib o'tirgan Nozima.

– Sirdaryoga ketaverishda – yigirma sakkizinchi kilometrda zo'r bog' bor, – dedi Fayzulla Azimjonning angrayib turganini ko'rib.

Mashina qor ustida sirg'angan chanadek silliq yurib ketdi. Bir zumda shahar ko'chalari orqada qoldi. Mashina shovqinsiz guvullab borar, yo'lning ikki chetida ufqqacha cho'zilib ketgan paxtazorlar ertalabki quyosh nurida to'q

yashil tusda tovlanar, unda-munda yakkam-dukkam tutla ko'rinib qolar, olisda – ufq etagida ketidan bir tutam chang ergashtirib traktor o'rmalab borar edi.

Fayzulla radio qulog'ini buragan edi, dengiz shovqinidek ohang tarala boshladi.

Qayerdadir o'qiganmi, eshitganmi, kimningdir gapi Azimjonning xayoliga keldi. „Mashina olihtagarchilik emas, ehtiyoj bo'lishi kerak“. To'g'ri-da, har bir oilaning uzog'ini yaqin qiladigan ulovi bo'lsa yaxshi-ku...

Nozimaning keskin, ingichka tovushi uning xayolini to'zitib yubordi.

– O'chiring anavi savilning ovozi! Nima balo, qulog'ingiz karmi!

Azimjon beixtiyor burilib qaradi. Nozimaning sepkilli yuzi yanayam qizarib ketgan, lablari asabiy titrab turardi.

Fayzulla shosha-pisha radioni o'chirdi. Chehrasida horg'in, ma'yus ifoda paydo bo'ldi. Azimjon yumshoq o'ringidida o'zini noqulay his qila boshladi. Yuraginging bir chekkasida Fayzullaga achinishmi, qandaydir o'ng'aysizlikmi uyg'ondi. Biroq fikran qo'l siltadi. „Birovning oilaviy ishiga aralashishga nima haqqing bor?“

Chorak soatlardan keyin mashina chapga, tuproq yo'lga burildi. Fayzulla mashinani jildirab yotgan ariqchadan avaylab o'tkazib, chang ko'tarmaslik uchun sekin haydab ketdi. Ikki yuz qadamcha yurgandan keyin olmazor bog' ichiga kirdilar. Fayzulla mashinani chekkaroqdagi bir tup chinor tagida to'xtatdi. Oldinma-ketin tushishdi. Shu ondayoq Azimjon dimog'ida juda tanish, qadrdon bir is tuydi. „Beda! Beda bor ekan“, deb o'yladi u quvonib. Olmazor katta bo'lsa kerak, keti ko'rinmas, olmalar hali pishmagan, ammo shoxlari mo'l hosilini ko'tarolmay egilib turar, daraxtlar ostiga sepilgan beda tizza baravar qulf urib yotar edi. Odatda, erta tongda beda, ayniqsa, o'tkir hid taratadi. Azimjon xuddi mast bo'lib qolgandek to'yib-to'yib nafas ola boshladi.

Fayzulla yukxonadan kattagina sholcha olib, olmazor ichiga sudrab ketdi. Azimjon uning bedani bosib-yanchib borishidan og'rindi.

– Shu yerga yozavermaysizmi? – dedi chinor tagiga imo qilib.

– Mana bu yer tekisroq, – Fayzulla sholchani kattakon olma tagiga yozdi.

– Qaysi kolxozning bog'i bu? – deb so'radi Azimjon eski ko'rpachani quchoqlab borarkan. Fayzulla yelka qisib qo'ydi. Nozima bilan Gulchehra darrov to'rxaltalarni tashmalab qolishdi. Shuhrat daraxtdagi olmalarni ko'rib, olma yeyman, deb xarxasha qila boshladi.

Fayzullalar termosda choy damlab olishgan ekan. Topgan-tutganlarini o'rtaga qo'yib, yonboshlab yotgancha nonushta qilishdi.

– Anhor bo'yiga bormaymizmi? – dedi Fayzulla choydan keyin. Maslahat bilan erkaklar suv bo'yiga boradigan, xotinlar shu yerda qoladigan bo'lishdi.

Anhor bog'ning yonidan o'tarkan. Bedazorni chetlab sohilga borguncha Azimjonning shimi tizzasigacha jiqqa suv bo'lib ketdi. U shimining pochasi oyog'iga yopishayotganidan g'ashi kelar, ayni paytda huzur qilar, tanish beda hididan rohatlanib, yosh bolalardek sakrab-sakrab borar edi.

– Mana, anhor! – dedi Fayzulla xuddi o'zining mulkini ko'rsatayotgandek tantanavor ohangda. – O'tiring.

Azimjon erkaklab ketgan yalpizlar ustiga o'tirdi. Ko'ylagini yechib, o't ustiga tashladi. Badaniga darrov salqin shabnam nafasi tegdi. Oyog'i ostida olti-yetti quloch keladigan anhor oqib yotar, bu yer chuqur bo'lsa kerak, suv tekis, sokin, oynadek sathida qop-qora suzg'ichlar chaqqon suzib yurar edi.

– Iye, asosiy narsani unutibmiz-ku! – dedi Fayzulla o'rnidan ildam turib. – Men hozir. – U bedazorni shartillatib yugurib ketdi. Sukunat cho'kdi. Shunaqa sukunat cho'kdiki,

Azimjon suv ustidan uchib o'tgan gunafsharang qanotli ninachining ovozi ham aniq eshitgandek bo'ldi. Ko'nglida allanechuk sokin bir yengillik sezib, narigi sohilni tomosha qildi. Suvning u beti yassi edi. Bu yerda mollar suv ichsa kerak, sohil chekkasiga tuyoq izlari tushib qolgan, tezak sochilib yotardi. Sal nariroqdagi yong'oqqa ko'p marta mol bog'langan shekilli, daraxt tanasi sarg'ayib, silliqanib ketibdi.

Azimjon jilmaygancha entikdi. Odamni baxtsiz qilish uchun arzimagan narsa kifoya. Uni baxtiyor etish uchun ham ko'p narsa kerakmas. Azimjon bu qadrdon manzaralarni ko'rib bolaligini esladi. Esladi-yu, ko'nglida qo'msashga o'xshagan bir tuyg'u uyg'ondi. Odatda, odam bolaligi o'tgan joylarni tushida ko'rib, kechasi uyg'onib ketsa, anchagacha sog'inch o'ylar girdobiga g'arq bo'lib yotadi. Hozir u ham shunday bir holda edi. Uning bolaligi ham shahar chekkasidagi qishloqda kechgan. Ularning qishlog'idan ham shunaqa anhor oqib o'tardi. Azimjon ancha paytgacha suzishni o'rgana olmagan, bolalar: „Uchta suzg'ichni tutib, suvga qo'shib ichib yuborsang, suzong'ich bo'lasan“ deganda, paqqos ishongan edi. Azimjon oilada kenja o'g'il bo'lgani uchunmi, mol-holga qarash uning zimmasiga tushardi. O'zi ham sigir boqish, bahor yomg'iridan ko'pchigan o'tloqlarda chalqancha yotib olib, tubsiz osmonga tikilishni yaxshi ko'rardi. Ularning targ'il sigiri bo'lardi. Sersut, yuvosh sigir edi-yu, bir aybor edi – o'zini o'zi emib qo'yardi. To'rtala oyog'ini tarvaqaylatib yotgancha, burilib o'zini o'zi emaverardi. Shuning uchun sigirning tumshug'iga yog'ochdan nayzador qilib to'rtburchak chambarak ilib qo'yishar, shunda sigir o'tlashga o'tlardi-yu, o'rgangan noma'qulchiligini qilolmas edi.

Azimjon o'sha kunlarni eslab, beixtiyor kulib yubordi. Bog' tomonda motor tovushi gurullab, xayoli bo'lindi. Zum o'tmay bir qo'lida konyak shishasi, bir qo'lida gazetaga o'rog'liq allanima ko'targan Fayzulla yaqin keldi.

Gazetaga o'rog'liq ikkita kichkina plastmassa stakan, to'rt-beshta shokolad konfetni oldi-da, shishani ochishga kirishdi.

– Suvga solmaysizmi? – dedi Azimjon darrov ichkilikni boshlashni xohlamay. U ichishni ko'p ham yoqtirmas, davralarda majbur bo'lganidan bir-ikki qadah bilan kifoyalana edi.

– Sovisin, demoqchimisiz? – Fayzulla shishani chaqqon ocharkan, mamnun kulimsiradi. – O'zi sovuq, mashinada xolodilnik bor.

– Shunaqami? – Azimjon stakanni qo'liga olib, bir zum indamay qoldi. – Mashinangiz buyursin, – dedi jilmayib. – Rangini ham zo'ridan tanlabsiz.

– Kuchli mashina, – dedi Fayzulla konfetdan gazak qilarkan, ko'zlari suzilib. – Motori zo'r.

Azimjon sidqidildan takrorladi:

– Yaxshi kunlaringizga xizmat qilsin!

Fayzullaning avzoyi negadir buzildi. Qoshini chimirib, konfet qog'ozini yumaloqlab uloqtirdi.

– Arava meniki emas, – dedi yana konyak quyib. – Qaynag'amning puliga kelgan.

Azimjon Nozimaning akasi ko'mir omborida boshliq bo'lib ishlashini eshitgan edi. Boya Nozima, radioni o'chiring, deb o'shqirganida Fayzullaning yuzida qanday ma'yus ifoda paydo bo'lgan bo'lsa, hozir ham shunday o'kinch ko'rindi. Biroq zum o'tmay labini qimtib, istehzoli jilmaydi. Stakanni bir ko'tarishda ichdi.

– Fayzulla, ruldasi, – dedi Azimjon bosiq ovozda.

– Baloyam urmaydi! – Fayzulla shokolad yerkan, qo'l siltadi.

– Men birovdan qarzdor bo'lib yuradigan yigit emasman! – dedi kimgadir tahdid qilib.

– Nega qarzdor bo'larkansiz? – Azimjon yotig'i bilan tushuntirgan bo'ldi. – Qaynag'angiz o'z akangizdek gap. Qolaversa, ilmiy ishingizni yoqlab olibsiz.

Azim bu gapni sidqidildan aytsa ham, negadir Fayzulaga og'ir botdi.

– Ilmiy ish emish! Padariga la'nat bunaqa ilmning! Disertatsiya yoqlagunimcha domla manavi yerimga olib keldi. – U kaftining qirrasini tomog'iga arra qilib ko'rsatdi.

– Qildirmagan ishi qolmadi. Uchastka qurdi. Eshakdek ishladim. Poydevor qo'yishdan tortib, lo'mboz bosishgacha meni tekin mardikor qildi. Qizini uzatayotganida: „Garniturga qarashib yuborasiz“, dedi. Uyiga mehmon kelsa, hemiri bermay bozorga g'izillatadi. Tag'in „Arman konyagidan bo'lsin“, deydi. – Fayzulla bir zum to'xtab yana ichdi. Suzilgan ko'zlarini Azimjonga tikib, kuldi. – Mashinasining qaysi detali sinsa, mening gardanimga! Hammasini qildim. Hammasini!.. – Fayzulla endi shang'illab gapira boshladi. – Faqat ich kiyimini yuvib bermadim, xolos. Shundan boshqa hammasini qildim. Ammo o'zini ham bopladim. Ishim tasdiqlangan kundan boshlab salomni ham yig'ishtirib qo'ydim. Endi boshqa ahmog'ini topsin. Meniki „rascho't“.

Azimjonning kayfiyatidagi boyagi tetiklik yo'qolgan, narigi sohildagi yong'oqning oqish-silliq tanasi ham, tuyoq izlari ham ko'ziga allaqanday fayzsiz ko'rinar edi.

– Bir maqolni eshitganmisiz? – dedi Fayzulla pishqirib.

„Tez kayfi osharkan“ degan xayol Azimjonning fikridan kechdi. Indamay o'tiraverdi.

– Eshitganmisiz? – Fayzulla uning ko'ziga qattiq tikildi. – „Ishim bitdi, eshagim loydan o'tdi“, degan gap bor. Mening ham eshagim loydan o'tib bo'ldi... Endi basharasigayam qaramayman, o'sha chalasavod „ustoz“ning... Olmaysizmi, buni?

– Rahmat, – Azimjon konyakli stakanni o't ustiga qo'ydi.

– Qadriga yetmas ekansiz! – Fayzulla chuqur nafas oldi-da, o'ziga tag'in konyak quydi. – „Beliy aist“. Toza konyak.

Oraga noqulay sukut cho'kdi.

– Ilmiy ishingiz nima mavzuda edi? – Azimjon tasodifan xayoliga kelgan bema'ni savoldan o'ziyam hayron bo'ldi.

– Nima, siz falsafani tushunasizmi?

Fayzullaning „javobi“ o‘rinli va istehzoli edi.

– Yo‘q, – dedi Azimjon o‘ychanlik bilan. – Fanga nima yangilik kiritdingiz, demoqchiydim.

– Yangilik? Nima u yangilik? – Fayzulla yelkasini silkitib kuldi. – Dissertatsiya yoqlaganlarning hammasi yangilik yaratsa, odamlar allaqachon Marsga uchib borib, bir bo‘lagini ushatib tushardi. Yangilik emish. Hammasi „tufta!“ Safsata!

– Siznikiyammi?

– Nima, mening o‘qim o‘zibdimi? – Fayzulla tag‘in kuldi. – Dissertatsiya himoya qilishdan murod – pul! Maoshing oshadi, hamma institutda falsafa degan mavhum fan bor. Unvoning bo‘lsa, institutda ishlaysan. Institut degan jonivorning o‘ziga yarasha „dehqonchiligi“ bor.

Azimjon ortiqcha gapga o‘rin qolmaganini bilib, shoshilmay tufisini, paypog‘ini yechdi.

– Isib ketdilarimi? Yo gapim yoqmadimi? – dedi Fayzulla kulimsirab. Bir zum o‘ylanib qoldi-da, davom etdi. – Darvoqe, eshak to‘g‘risida yana bitta maqol bor. „Ishing bitguncha eshakni tog‘a deysan“. Bu dunyoda nima ko‘p, eshak ko‘p. Mening ham tog‘a deb yurgan eshaklarim bor. Loydan o‘tguncha „tog‘a“ deb turaman. Qaynag‘am, anavi shallaqi xotinim... Avval loydan o‘tib olay, o‘zim bilaman! Bir emas, o‘nta bolasi bo‘lmaydimi?!

Azimjon birpas tursa, bu odamni tarsakilab yuborishini bilib, ildam o‘rnidan turdi. Qirg‘oqdagi yalpizlarni bosib anhor labiga bordi. Sirpanchiq sohilga oyoq qo‘ydi. Suvning chuqur-sayozligini o‘ylab o‘tirmay suvga kirdi. Anhor chuqur emas ekan. Belidan keldi. Hali kun qizib ketmagani uchun suv salqin, orombaxsh edi. Bir-ikki marta sho‘ng‘ib, ozgina suzib ko‘rdi. Keyin sirpana-sirpana sohilga chiqdi. Fayzulla hamon bir qo‘lida shisha tutgan ko‘yi cho‘nqayib o‘tirar, ikki yuzi qizarib ketgan edi. Azimjon indamay chetlab o‘tdi. Olma panasiga o‘tib artindi. Nariroqda, daraxt

soyasida turgan mashinaning ochiq eshigidan uxlab yotgan Shuhratjonning oyoqchalari ko'rinib turardi.

Sholchadagi ko'rpacha ustida poxol panamasi bilan yuzini to'sib, tanasini oftobga toblagancha Nozima yotar, uning bosh tomonida Gulchehra bedadan chambarak to'qib o'tirar edi. Azimjon bostirib bormaslik uchun yo'talib qo'ydi. Gulchehra burilib qaradi. Nozimani turtdi, shekilli, u erinibgina o'rnidan turdi. Azimjon yaqin keldi-yu, sholcha atrofidagi allaqancha beda maydoni payhon bo'lib ketganini ko'rdi. Nariroqda yarmi qizil, yarmi ko'k kattakon rezina koptok yotardi.

– Voy, cho'mildingizmi? – dedi Gulchehra erining sochi ho'lligini ko'rib.

Azimjon indamay bosh silkidi.

– Men ketaman! – dedi sovuq ohangda.

Ikkala dugona hayron bo'lib baravar so'rashdi:

– Voy, nega?

Azimjonning yolg'onlashdan o'zga chorasi qolmadi.

– Bilasiz-ku, – dedi xotiniga qarab. – Kutubxonada har yakshanba navbatchilik bor. Bu safar mening galim edi. Paqqos esimdan chiqibdi.

– Shoshmang, hozir oborib qo'yadi sizni. – Nozima anhor tomonga qarab ovoz berdi. – Qayoqdasiz, ho-o-oy?!

Azimjon o'zbekning xotini erini „hoy“ deb chaqirishini birinchi eshitishi edi.

– Rahmat, – dedi shosha-pisha. – O'zim yetib olaman. Fayzulla jinday ichdi.

Shu gapni aytmasa bo'larkan.

– Saharlab turib zahariga ichmasa o'ladi bu go'rso'xta! – dedi Nozima shang'illab.

„Mis qozonga loy tuvoq, – deb o'yladi Azimjon g'ashlanib. – Ikkovining tuprog'ini bir joydan olgan ekan“.

– Tashvishlanmanglar, darrov yetib olaman, – dedi-yu, burilib ketayotgan edi, Nozima so'radi:

– Guli qoladi, a?

Gulchehra bir dugonasiga, bir o'ziga qarab turganini ko'rib, Azimjon „Albatta, bahuzur dam olaveringlar“, degandek bo'ldi-yu, tuproq yo'ldan tez-tez yurib, katta ko'chaga chiqdi. „Betonka“ yo'ldan ertalabdanoq issiq hovur ko'tarilar, qilt etgan soya yo'q edi. Aksiga olib biron mashina to'xtamas, tezligini battar oshirib ketayotganga o'xshardi. U katta trassa chetidan ildamlab ketaverdi. Nihoyat, kuzoviga shag'al ortilgan „ZIL“ voshillab to'xtadi...

* * *

Gulchehra kechqurun eshikdan kirib kelishi bilan divanda oyog'ini chalishtirib yotgan erini ko'rib hayron bo'ldi.

– Ha, navbatchilikka bormadingizmi?

– Yo'q, – Azimjon bir lahza sukut saqlab, qandaydir ruh-siz ohangda so'radi. – Yaxshi dam oldinglarmi?

– Zo'r! – Gulchehra orzumandlik bilan yengil xo'r-sindi. – Odamlar yashashni biladi. Tagida mashina, hammasi badastur. Eri chizgan chizig'idan chiqmaydi... Nozima, kelasi hafta tog'ga chiqamiz, deb taklif qilyapti.

– Bormaysiz! – dedi Azimjon qat'iy qilib.

Gulchehraning qoshi chimirildi.

– Nega?

– O'shanga!

– Qiziq odamsiz, – Gulchehra yuzini o'girdi. – O'zingiz ololmaysiz, birovnikini ko'rolmaysiz...

– Ha, men shunaqa baxil odamman, ichiqoraman!

Gulchehra bir lahza hayratlanib turdi-da, erining yoniga o'tirdi.

– Nima bo'ldi o'zi?

– Hech nima!

Gulchehra uning ko'ziga uzoq tikilib qoldi. So'ng nimanidir anglagandek erining sochlarini kafti orasiga olib, siladi...

BAXT

Uch soatdan keyin yangi yil kiradi. Uch soatdan keyin Munira o'ttizga qadam qo'yadi. Bu safar ham u yangi yilni yolg'iz kutib olyapti. Unchalik ham yolg'iz emas. Narigi uyda jajji Nilufar uxlab yotibdi. Yaxshiyam baxtiga shu qaqajon qizcha bor ekan. O'z onasidan Munirani yaxshi ko'radi. Ishdan kelishi bilan bo'yniga osiladi.

Bugun Munira singlisi bilan o'tirmoqchi edi. Bo'lmadi. Sayyoraning odati shu o'zi. Bir gapni aytishga aytib qo'yadi-da, oxirida aynib qoladi. Bolasi besh yoshga chiqibdi-yu, o'zi yosh bolaga o'xshaydi. Boya qizchasini bog'chadan olib keldi-da, Muniraga topshirib, ko'chaga yugurdi. Munira nima gapligini surishtirgan edi, zinadan qaytib chiqib, „aynaniy o'zimning opajonimdan“, deb u yuzidan, bu yuzidan o'pdi-da, ketdi-qoldi.

Muniraning bir o'zi yana mung'ayib qolaverdi.

U sekin-sekin yurib, oshxonaga kirdi. Kosadagi guruchni shoshilmasdan yuva boshladi. Guruch yuziga qalqib chiqqan oppoq suvni to'karkan, negadir onasini esladi.

Munira yetti yoshidami, sakkizdami, opa-singil baravar ko'kyo'tal bo'lishgandi. O'shanda onasi unga guruch yuvilgan suvni ichirgani Muniraning esida qolgan. Guruch suvi allaqanday ko'pikli, bemaza edi. Munira-ku o'sha bemaza suvni uch-to'rt qultum ichdi-ya, Sayyora „lo'lilik“ qilib, hamma yoqni buzib yubordi. O'shanda oyisi „Senlarni odam qilguncha o'zim ado bo'laman“, deb yig'lagandi.

Umuman, oyisining chehrasi negadir hamisha ma'yus ko'rinar, ayvon burchagida turadigan oyoq mashinada ish tikayotganida ham, uy yig'ishtirayotganida ham boshini bir yonga tashlaganicha xayolga cho'mib yurardi. U ish tikayotganida bir ashulani ko'p qaytarardi. Qayta-qayta eshitgani uchunmi, o'sha so'zlar Muniraning xayoliga muhrlanib qolgan:

*„Oh, urarman, oh urarman,
Ohlarim tutgay sani,
Ko'z yoshim daryo bo'lib,
Baliqlar yutgay sani...“*

Munira maktabga qatnab, esini tanigandan keyin, onasi nima uchun „oh urgani“ni tushundi. U otasini es-es tanir, baland bo'yli, mo'ylovli bu odamga tuzuk-quruq mehr qo'yib ulgurgan ham emasdi. Sayyora tug'ilganidan keyin ko'p o'tmay otasi qayoqqadir g'oyib bo'ldi. Munira bu „sir-sinoatni“ ham keyin, esini taniganda tushundi: otasi ularni tashlab ketgan ekan. U bir narsani – onasiga ko'maklashishi zarurligini juda erta tushundi. Oltinchi sinfda o'qiyotganida oyoq mashinada ish tikishni o'rgandi. Sakkizinchi sinfni bitirganidan keyin Oloy bozori biqinidagi tikuvchilik atelyesiga ishga kirdi.

...Qozon qattiq-qattiq qaynab, Muniraning xayoli bo'lindi. U guruch soldi-da, oshxona derazasini qiya ochdi. Musaffo qor havosi yopirilib kirdi. Deraza ortidagi daraxtlarning shoxi qordan ishkomdek egilib ketgan. Bu ham kamlik qilgandek, oq ukparlar to'zib yotgan pastak osmondan momiq zarralar yog'ilaveradi, yog'ilaveradi. Go'yo butun tabiat yangi tug'ilgan chaqalog'-u, samo uni pokiza yo'rgakka o'rayotgandek. Ro'paradagi to'rt qavatli uy derazalarida chiroqlar mash'ala bo'lib yotibdi. Shodon kuy yangraydi.

Ha, bugun bayram... Munira suvini tortgan guruch ustiga tovoq yoparkan, sekin xo'rsinib qo'ydi. Bugun bayram, yangi yil kiryapti. U ohista yurib yotoqqa kirdi. Nilufar sochlari to'zigancha uxlab yotar, peshanasi terlab ketgandi. Munira qizchanning peshanasini kafti bilan ohista artarkan, jilmayib qo'ydi. „Shayton-ey! hali qo'shni bolalar bilan rosa chana uchdi. Sovuq elitgan“. Shu ondayoq u archa chiroqlarini yoqishi kerakligini esladi-yu, ildam o'rnidan turdi.

Qaysi kuni archani bezatishayotganida Nilufar hadeb, chirog'ini yoqib bering, deb xarxasha qilgan, o'shanda Mu-

nira, yangi yil kechasi archaning chirog'ini qorbobo yoqib beradi, deb ishontirgan edi.

U tez-tez yurib mehmonxonaga kirdi-da, chiroq marjoni ulangan simni tokka tiqdi. Shu ondayoq qizil, yashil, sariq, yana ko'pdan ko'p anvoyi rangdagi jajji chiroqlar yondi-yu, xona birdaniga allanechuk sukutbaxsh, munis bo'lib qoldi. Munira sehrlanib qolgandek archa ro'parasida bir zum qotib turdi. Keyin divanga borib o'tirdi. Ancha o'tirdi. Tashqarida hamon kuy sadolari yangrar, deraza ortidan o'tayotgan odamlar shodon shovqin solishar, qahqah urib kulishar, bularning hammasi ichkaridagi, mana shu xonadagi sukunatni, tanholikni yanayam chuqurlashtirayotganga o'xshardi. Qiziq, bunaqa kunda, bayram kunida yolg'iz qolsang, g'alati bo'larkan. Go'yo butun dunyo bir taraf-u, yolg'iz o'zing bir taraf.

Munira olti yildan buyon yangi yilni bir o'zi kutadi. Har gal xuddi shunaqa ahvolga tushadi. Butun dunyo bir taraf-u, yolg'iz o'zi bir taraf. To'g'ri, u ham shu paytda eri bilan, bola-chaqalari bilan gavjum bir uyda o'tirishi mumkin edi. Bo'lmadi... Hayot shunaqa ekan. Inson hamma orzusiga bir yo'la yetavermas ekan...

Zokirjon yaxshi yigit edi. Qaddi-qomati kelishgan, og'ir-vazmin... Ular Zokirjonning „Marshrutka“sida tanishgan edilar. Munira har kuni marshrut taksida uyiga qaytar edi. Zokirjon shu mashinani haydardi. Bir-birlariga yulduzlari to'g'ri kelib qoldimi, yo Muniraning o'zi ko'hlikmidi, xullas, „shofyor yigit“ unga tinchlik bermadi. Uyidan chiqsa, ko'cha boshida kutadi. Ishdan qaytayotganda atelye ro'parasidagi bekatda mashinasi bilan poylaydi. Muniraning g'ashi kelgandek bo'ladi-yu, ammo „shofyor yigit“ yo'lini poylab turishini juda-juda xohlaydi...

Munira endi bilsa, o'sha kunlar hayotining eng shirin damlari ekan. Kimningdir intiqlik bilan senga talpinib turganini his etishdan kattaroq baxt yo'q ekan.

Ha, Munira baxtiyor edi. Ammo baxt bilan baxtsizlik doim yetaklashib yuradi. To'satdan onasi o'lib qoldi. Yurak dardi tutdi-yu, „Tezyordam“ mashinasi yetib kelguncha tamom bo'ldi. Faqat bir og'iz so'z aytdi: „Singlingni xo'r-lama, bolam. Otasi yo'q edi. Endi men ham yo'qman, senga topshirdim...“

Munira onasining ruhi oldida Sayyorani yetim qilib qo'ymaslikka qasam ichdi. Bitta irmoq to'xtab qolgani bilan daryo suvi qurimaydi. Hayot o'z yo'lidan ketaverdi. Oy o'tdi, yil o'tdi, bir kuni Zokirjon dardini aytdi.

– To'yni tezlashtirmasak bo'lmaydi. Uydagilar qo'yamayпти.

Munira ikki yo'l orasida qoldi. Sayyorani tashlab qayoqqa boradi? O'n olti yashar qizaloqning taqdiri nima bo'ladi?

Munira rostini aytdi.

– Singlim hali o'zini eplay olmaydi. Men oyimlarga va'da berganman.

Oradan yana oy o'tdi, yana yil o'tdi. Ular hamon birbirlariga talpinishar, ammo endi Muniraning ko'nglida qandaydir mavhum xavotir bor edi. Zokirjon bilan ko'rishganida negadir ko'ngli bir nimani sezayotgandek zirqillab turardi.

Bu orada Sayyora maktabni bitirdi. Zokirjon o'sha taklifini yana qaytardi. Munira yana rostini aytdi.

– Singlim Politexnika institutiga imtihon topshirmoqchi, kirib olsin-chi...

– Keyin-chi? – dedi Zokirjon qandaydir begona shiddat bilan. – Keyin nima bo'ladi?

– Keyin... – Munira tutilib qoldi. Keyin nima bo'lishini o'zi ham bilmasdi. Baribir, Sayyoraning qismati bir yoqlik bo'lmaguncha tinchiy olmasligiga aqli yetib turardi. – Axir, siznikiga singlimni ergashtirib borolmayman-ku, – dedi Zokirjonga termilib.

U Zokirjonning jahli chiqqanini hech ko'rmagan edi. Shu kuni ko'rdi.

– Nima, siz men bilan yashaysizmi, singlingiz bilanmi? Singlingiz siz uchun yashamasa kerak, axir?

– Nima qilay? – Munira yerga qaradi. – Boshqa ilojim yo'q.

– Mening ham boshqa ilojim yo'q. Men sizga ichkuyov bo'lolmayman. Yoshim o'ttizdan oshdi. Shuncha yil uylanmay yurib, malomatga qolganim ham yetadi.

Munira yarq etib qaradi-da, Zokirjonning ko'zlarida, o'zi uchun qadrdon bo'lib qolgan, kechalari tushiga kirib chiqadigan oqil ko'zlarida g'azab olovini ko'rdi. Ko'rdi-yu, ko'ngli bo'm-bo'sh bo'lib qoldi.

– Men sizning qo'lingizni ushlayotganim yo'q. Yo'lingiz ochiq.

Tamom. U kechalari singlisiga bildirmay, ko'rpaga burkanib yig'lasa ham, Zokirjonni olisdan ko'rganida yuragi ko'ksidan otilib ketgudek bo'lsa ham, tutqich bermadi unga. Kech kuzda uning to'yi bo'lganini eshitdi. Munira esdan og'ib qolsam kerak, deb o'ylagan edi. Yo'q, odam chidar ekan. Munira chidadi. U Zokirjonni ayblay olmasdi.

Sayyora o'qishga kirdi. Ajab, Zokirjon rost aytgan ekan. Singlisi Munira uchun yashamasligini isbot qildi. Erta bahorda Munirani quchoqlab yig'ladi:

– To'y qilmasak bo'lmaydi. Tushunyapsizmi, opajon, bo'lmaydi.

Munira tushundi. To'y qilmasa bo'lmasligini, Sayyora-ning o'zi uchun ham, paxta terimida hasharga borishganida uni yaxshi ko'rib qolgan uchinchi kurs talabasi uchun ham yomon bo'lishini tushundi. O'zi ne umidlar bilan yig'ib qo'ygan seplarining hammasini singlisiga berdi. Ataylab Zokirjon bilan borib olishgan uzugini ham, „otpuska“ haqiga olgan gilamini ham, kassa o'ynab yig'gan puliga xarid qilgan chinni servizlarini ham – hammasini... Onasi-ning ruhi shod bo'lishini, singlisi baxtini topganini o'ylab quvondi. Yelib-yugurib xizmat qildi. Faqat kuyovjo'ralar

qars-badabang qiyqiriq bilan eshikdan kirib kelishganida, „To‘ylar muborak“ni aytishganida nuqul xayoliga Zokirjon kelaverdi. Chidab turolmadi: ko‘zlaridan tirqirab yosh chiqib ketdi.

Singlisini uzatganidan keyin u qandaydir o‘ychan, odamovi bo‘lib qoldi. O‘tirishlarga borsa, dugonalari zimdan bir-biriga imlayotgandek bo‘ladi. Unga shirin muomala qilishsa, ko‘ngli yarimligi uchun yetim boladek yupatishayotganga o‘xshaydi. U ishdan yupanch topdi. Butun mehri ishiga berdi. G‘ayrati, halol mehnati bilan obro‘ topdi. Faqat ko‘nglining bir chekkasi bo‘m-bo‘sh. Go‘yo Zokirjon Muniraning ko‘ngliga nomini o‘yib yozgan-u, o‘zi g‘oyib bo‘lgan. O‘zi bo‘lmasa ham, nomi o‘sha o‘yilgan joyga har kuni, hech qursa, bir marta nashtar sanchib qo‘yadi.

...Bu yoqda singlisi tag‘in bir „ishkal orttirdi“: shoshqaloq bodomga o‘xshab „erta gullab qo‘yib, sovuq urib ketgan“ qizlarning qismati shunaqa bo‘ladi o‘zi. Uchinchi bosqichda o‘qiyotganida (qizalog‘i ikki yoshda edi) Sayyora yig‘lab keldi. Eri o‘qishni bitiribdi. Qishlog‘iga olib ketmoqchi emish. „Opketsa, juda yaxshi, – dedi Munira. – Er qayerda bo‘lsa, xotin shu yerda bo‘ladi-da!“ „Erim o‘lsin, – dedi singlisi bobillab, – u yoqdayam xotini bor ekan! Menga bildirmagan ekan, o‘qishdan haydali ketmaslik uchun menga uylangan ekan, xohlasang, shu – ikkinchi xotin bo‘lib turaverasan, xohlamasang – katta ko‘cha, deyapti!“

O‘sha kuni Munira singlisini birinchi marta tarsakilab yubordi. O‘zi urib, o‘zi yig‘ladi... Shu kecha onasi tushiga kiribdi. Oyisi negadir nuqul uning boshini silar emish. Qo‘llari yumshoq, issiq emish...

...Shundoq bo‘ldi. Sayyora „ikki latta, bir sochig‘i“ni ko‘tarib qaytib keldi. Qiziq, turmushi buzilganiga chandon kuyunmadi ham. O‘qishni bitirib, ishga kirib ketdi. Munira mana shu qizaloqqa – Nilufarga bog‘lanib qoldi. Qaqa-

jon ham o'zining onasi qolib, Muniraga yopishadi. Ayajon, deydi eshikdan kira solib, bo'yniga osiladi. Shunaqa paytlarda Munira o'zining ham baxti ochilishi, go'dak isidan mast bo'lishini tasavvur qilib, entikib ketadi. Qiziq, har gal yangi yil kirayotganda shuni o'ylaydi...

Kim bilsin, balki, o'sha baxt endi kirib kelar. Ana, soat zangi o'n marta vazmin jarangladi. Demak, ikki soat qopti.

Nilufar uyg'ondi, shekilli, karavotchasining g'ichirlangani eshitildi. Zum o'tmay, eshik unsiz ochildi-da, sochlari to'zg'ib ketgan qizaloq ko'zini ishqalab chiqdi. Burchakka, archa tomonga qaradi-yu, birdan qichqirib yubordi:

– Voy, qorbobo keldimi, aya?

Munira kulib yubordi.

– Keldi.

– Archaning chirog'ini yoqdimi?

– Ko'ryapsan-ku, qorbobo kelib, archaning chirog'ini yoqib ketdi. Nilu uyg'onib suyunsin, dedi. – Munira qizaloqning qo'lidan tutdi. – Yur endi, yuvinamiz, osh suzamiz.

Nilufar uch-to'rt qadam yurdi-da, to'xtab qoldi.

– Sizga-chi, – dedi to'satdan. – Sizga nima opkeldi qorbobo?

– Mengami... – Munira o'ylanib qoldi. – Menga... Baxt olib keldi.

Birdan Nilufarning labi cho'chchaydi.

– Nega meni uyg'otmadingiz?

Munira qizaloqning astoydil xafa bo'lganini ko'rib, quchoqladi.

– Nimaydi?

– Qorbobodan menam baxt so'rardim.

Munira kulib yubordi.

– Voy, puchug'-ey, sen nima qilasan baxtni?

– Sizga beraman! – Qizaloq ko'zlarini katta-katta ochib, ta'kidladi. – Keyin-chi, sizda-chi, ko'-o'-o'p baxt bo'ladi!

Muniraning yuragi qalqib ketdi. Qizchani bag'riga bosib, u yuzidan-bu yuzidan o'parkan, ko'zlaridan tirqirab yosh chiqib ketdi. Shu alpozda uzoq o'tirdi. Unsiz yig'ladi. Bu – quvonch yoshlarimidi, o'kinchmi, o'zi bilmasdi...

Ostonada esa yangi yil eshik qoqib turar, yaxshi niyatli kishilarga baxt ulashadigan, norasida go'daklarning niyatini mustajob qiladigan yangi yil kirib kelmoqda edi...

1977

HURKITILGAN TUSH

*Ko'ngil vayron bo'lishi uchun
taqdirning ojizgina zarbasi kifoya.*

S. Sveyg

Tishlari to'kilgan kemshik bola edim. Soy bo'yidagi o'tloq biz – bolalarning „katta yerimiz“ edi. Har kuni erta bilan oyim chiyduxoba shimimning cho'ntagiga yarimta zog'ora, bir bo'lak qaynagan lavlagi solib berardi-da, shoxsiz, yuvosh echkimizni yetaklab „katta yer“ga jo'nardim. Ovozi do'rillab qolgan Melivoy ko'kko'zni aytmasa, hammamiz yosh bolalar edik. O'tloq yonidagi ikki tup azim tol bizning ovunchog'imiz edi. Bahor kelishi bilan bolalar tol novdalaridan hushtak yasashar, qizlar bo'lsa bargak taqib, daraxt soyasida „cherta“ o'ynashardi.

Bir kuni oramizga yangi mehmon – Halima degan qizcha qo'shildi. Uning qishlog'imizga kelganini hammadan avval men bildim. Kechqurun oyim dadamga aytgan gapini eshitib qolgandim.

– Hakim sassiq shaharga borib qizini topib kelibdi. Xotining boshiga itning kunini solibdi. „O'zing-ku, sharmandalik qilding... Mayli, sen o'sha topganing bilan bo'laver. Menga qizimni ber“, debdi...

Hakim sassiq urushdan kelgach, polizda brigadir bo'lib ishlardi. Men uni yomon ko'rardim: bir marta echkim po-

liziga kirib ketganida meni ikki tarsaki urgan. Oyimning gapidan hech nima tushunmagan bo'lsam ham, Hakim sassiqning qizini ko'rgim keldi. Ertasiga ko'rdim ham...

* * *

O'sha kuni ertalab momaqaldiroq bo'lib, jala quygani esimda bor. Oyim odatdagiday echkinging yelin qopini bog'lab (bo'lmasa bolasi emib qo'yardi) arqonni qo'limga tutqazdi:

– Yaxshilab to'yg'iz!

„Katta yer“ga yetib kelgunimcha havo charaqlab ochilib ketdi. Echkinging arqonini yechib, mollarga qo'shib yubordim-da, tol tagida to'dalanib turgan bolalar yoniga keldim.

O'rtada urushda o'lgan dadasining kattakon beqasam choponini kiyib olgan Melivoy yonboshlab yotar, yalangoyoq bolalar uning atrofida o'tirib olib nimagadir xaxolab kulishardi.

– Hakim sassiqning qizini ko'rdingmi, Anvar? – Melivoy yaqin kelishim bilan do'rillab so'radi. Keyin qo'lidagi tol yog'och bilan imo qilib ko'rsatdi. – Dadasiga o'xshagan daroz ekan.

Bolalar tag'in baravariga kulib yuborishdi. Tolning panasida turgan novcha qizaloqni endi ko'rdim. Uning katta-katta ko'zlari ma'yuslik bilan javdirar, nima qilishini bilmay, kalishining uchi bilan maysalarni ezg'ilardi. Melivoydan hammamiz qo'rqardik, u hech kimni ayamadi. Lekin hozir u qizni masxara qilishi alam qildi menga.

– Daroz bo'lsa senga nima? – dedim alamimdan chiyillab.

Halima yalt etib menga qaradi-yu, indamadi. Melivoy birpas baqrayib turdi-da, tayog'ining uchi bilan soy tomonni ko'rsatdi.

– Bor, buqamni qaytarib kel! Sening galing keldi.

U har doim molini bizlarga qaytartirardi. Nimagadir bu safar o'jarligim tutdi. Soy bo'yiga tushib ketgan qora buqaga qarab qo'ydim-u:

– O'zing qaytar! – dedim.

– Shunaqami? – Melivoyning ko'k ko'zlari olayib ketdi. Irg'ib o'rnidan turdi-yu, qo'lidagi tayoqni baland ko'tardi. Hozir yelkamga kaltak tushishini bilib, qo'rquvdan ko'zlarimni yumib oldim. Ammo kaltak tegmadi. Bir mahal ko'zimni ochib qarasam, Halima tayoqni ingichka tizzasiga tirab, sindiryapti.

– Buzuqning bolasi! – dedi Melivoy unga qarab.

Halimaning labi pirpirab, yig'lab yuboray deytogandan bu yomon gap ekanligini tushundim.

– O'zing buzuqning bolasi! – dedim baqirib. – Ko'kko'z! Ko'kqarg'a!

...O'sha kuni „katta yer“ning xo'jayini – Melivoyning buyrug'i bilan qiz bola degan laqab oldim. Echkimni ham soyning narigi betida boqadigan bo'ldim.

* * *

Bolalar orasiga qaytgim kelardi-yu, „Ko'kqarg'a“dan qo'rqardim. Faqat bir narsaga xursand edim: Halima ham ola sigirini men bilan birga boqardi. Keyin bilsam, u mendan uch yosh katta ekan. Kun bo'yi ikkalamiz chillak o'ynardik. Halima bu o'yinda o'g'il bolalardan qolishmasdi.

Yozda tag'in bir odat chiqardik. Har kuni peshinda soy bo'yida olov yoqib, qo'riga ikkitadan kartoshka ko'mib yeydigan bo'ldik. Bir gal u, bir gal men uydan kartoshka olib kelardik.

Cho'g'da qop-qorayib pishgan kartoshkani shosha-pisha artib, og'zimiz kuyishiga qaramay, yeb olishdan lazzatliroq narsa yo'q edi bizga.

Hech esimdan chiqmaydi. Bir kuni o'sha totli tushlikni yeb bo'lib, maysalar ustiga chalqancha yotib oldim. Tubsiz osmonning bir chekkasida ko'pikday oppoq bulutlar ohista suzib yurar, baland-balandlarda jajjigina bir to'rg'ay turgan yerida tipirchilab, shodon sayrardi...

Halima yonimda o'tirib olib, o'tlardan „ajina kavush to'qir, uzun-uzun barmoqlarning shunchalik chaqqon haraka qilishiga hayron qolardim. Birpasdan keyin u ingichka, pas tovushda ashula ayta boshladi.

„Ochil-ochil oq toshlar-a...
Men onamni ko'rayin-a...
Diydoriga to'yayin-a...“

Uning sekin xo'rsinganini eshitdim. Zum o'tmay yana qaytardi.

„Oyijonim...
ko'rayin-a,
Diydoriga...“

Keyin birdan jim bo'lib qoldi. Allanimadan qo'rqqanday sekin boshimni ko'tarib qaradim. Halimaning katta-katta qop-qora ko'zlari jiqqa yosh edi.

Nima qilishimni bilmay, dovdirab qoldim.

– Yig'lama, – dedim yalinib. – Yig'lamagi-in...

Halima qo'lidagi „ajina kavush“ni ulotqirib yubordi-da qizil chit ko'ylagining etagini qayirib, ko'z yoshini artdi.

Arpaga o'roq tushdi. Endi bizning ham ishimiz ko'payib qolgandi, har kuni mashoqqa borardik. O'sha kuni peshingacha ikkalamiz bir to'rvadan mashoq terdik. O'roqchilar narigi adirga o'tib ketishgan, qizib yotgan arpazorlarni quyosh yondirardi.

– Yur, soydan suv ichib kelamiz, – dedim to'rvachamni orqalab.

– Polizga borib qovun yemaymizmi?

– Dadang bermaydi-da, – dedim ishonmay.

– Beradi, beradi, – Halima qo'limdan ushladi. Chopi ketdik. Soy bo'yidan yurib, poliz yoniga yetib borganimizda to'xtab qoldim.

– Qo'rqma! – Halima sudraguday bo'lib poliz ichig yetaklab kirdi. Pushtalar ustida yumalab yotgan katta-ka-

ta qovun-tarvuzlarni ko'rib ko'zim o'ynardi. Lekin chayla yoniga yaqin borganda qo'rqa-pisa yana to'xtadim. Chayla soyasida Hakim sassiq bilan tabelchi To'lash aka chordana qurib o'tirgancha kosa qilingan bosvoldini yeyishardi.

– Dada, bizgayam qovun berasizmi? – Halima avval menga, keyin dadasiga qarab qo'ydi.

Hakim sassiq qizarib ketgan ko'zlarini menga qadagan edi, urgani esimga tushib ketdi. O'shanda ham ko'zlari shunaqa qip-qizil edi.

Birdan To'lash aka og'zini katta ochib, xaxolab kula boshladi. Yakkam-dukkam tishlari orasida yarim chaynalgan oppoq bosvoldi bo'lagi ko'rindi.

– Sassiq! – dedi u og'zini to'ldirib. – To'yni boshlayversang ham bo'larkan. Mana, kuyovbolayam tayyor. – Keyin yana xaxolab kuldi.

Hakim sassiq labining bir chekkasi bilan iljayib qo'ydi. Hayron bo'lib, Halimaga qaradim. U ham ko'zlari javdirab, atrofga alanglar, hov o'shanda – Melivoydan so'kish eshitganda qandoq qilgan bo'lsa, hozir ham o'shanday, kalishining uchi bilan yer chizardi.

To'satdan miyamga bir nima urilganday bo'ldi. Ular men bilmaydigan, yomon bir narsa to'g'risida gapirishayotganini tushunib qoldim. Sekingina burildim-u, yig'lagancha chopib ketdim. Katta-kichik qovunlarni bosib, pushtalar ustidan sakrab-sakrab borarkanman, yelkamdan og'ir bir narsa bosib tushayotganini anchadan keyin bildim. Boshhoq to'la xaltam ekan. Uni ham uloqtirdim-u, soy bo'yiga yugurdim.

...Aqlimni taniganimdan keyin bilsam, men shirin, beg'ubor tush ko'rayotgan ekanman-u, To'lash bir og'iz gapi bilan ustimdan muzday sovuq suv quyib, uyg'otib yuborgan ekan. Men bo'lsam mana shu tush uzoq, juda uzoq davom etishini xohlardim. O'sha-o'sha Halimani boshqa ko'rmadim, nimagadir ko'rishni xohlamadim ham. Keyin eshitsam, shaharga – oyisining yoniga ketib qolibdi.

* * *

Kecha panorama kinoteatri yonida Halimani ko'rib qoldim. Agar o'zi chaqirmasa, tanimasdim. U yo'lkadan kolyaska yetaklab borardi. Qiziq, Halima meni qanday taniganiga hayronman... Arg'uvon tagidagi skameykada o'tirib gaplashdik. Halima turmush quribdi. Eri aspirant, o'zi vrach ekan.

– Bu – ikkinchi o'g'lim, – dedi u aravachada uxlab yotgan shiringina chaqaloqni ko'rsatib. Anchagacha jim o'tirganimizdan keyin sekin xo'rsindi.

– Qandoq yaxshi opa-uka edik-a... Qarang, o'n olti yil o'tib ketibdi.

Men uni sizlashni ham, senlashni ham bilolmay ikkilanib qoldim.

– Haliyam qo'rga ko'milgan kartoshkani yaxshi ko'rasizmi? – dedim anchadan keyin.

– Haliyam yosh bolasiz-a, Anvar... – U kuldi. Bu o'sha – o'zimga tanish opalarcha mehribon kulgi edi.

Yuragimning bir burchida sog'inch tuyg'usi jo'sh urib ketdi. Rost-a, qandoq opa-uka edik-a!.. To'lash aka o'shanda nimagayam shunaqa dedi-a?

1966

URUSHNING SO'NGGI QURBONI

Shoikrom ayvon to'ridagi sandal chetida xomush o'tirardi. Allaqachon bahor kelib, kunlar isib ketganiga qaramay, hamon sandal olib tashlanmagani, ammo hech kim bu to'g'rida o'ylab ko'rmaganini u endi payqaganday g'ashi keldi. Bo'z ko'rpa ustidan yopilgan, shinni dog'i qotgan quroq dasturxon ham, hozirgina go'jadan bo'shagan sopol tovoq, bandi kuygan yog'och qoshiq ham uning ko'ziga xunuk ko'rinib ketdi. Ammo beparvolik bilan qo'l siltadi-yu, do'ppisini sandal ustiga tashlab, yonboshladi.

Yarim kecha bo'lib qolgan, atrof jimjit. Faqat olislarda it uliydi. Ayvon to'sinidagi uzun mixga ilig'liq lampochka xira nur taratadi. Chiroq atrofida o'ralashgan chivinlar bir zum tinmaydi. Hovlining yarmigacha ariq tortib ekilgan qulupnay pushtalari orasida suv yaltiraydi. Onda-sonda rang olgan qulupnaylar ko'zga tashlanib qoladi. Qayoqdandir shamol keldi. Hovli etagidagi yong'oq shoxlari bir guvullab qo'ydi. Shoikrom uyqu elita boshlagan ko'zlari bilan o'sha tomonga qaradi-yu, ter hidi anqib turgan lo'labolishga boshini tashladi. Shu ondayoq yana o'sha tovoqqa, bandi kuygan qoshiqqa ko'zi tushib, tag'in g'ashlandi. „Ziqna bo'lmay o'! – deb o'yladi xotinini so'kib. – Azaldan qurumsoq edi, zamon og'irlashgandan buyon battar bo'ldi“.

Ichkarida chaqaloq yig'ladi. Beshikning g'irchillagani eshitildi. Bola xuddi shuni kutib turganday, battar big'illay boshladi. Kattasi ham uyg'onib ketdi, shekilli, qo'shilishib yig'lashga tushdi.

Shoikrom siltanib qaddini rostladi.

– Ovozini o'chir, Xadicha!

Ichkaridan xotining beshikni mushtlagani, zardali to-vushi eshitildi:

– Ovozi o'chsa koshkiydi! To'qqiz kechasida jin tekkan bunga!

„Kambag'alning ekkani unmaydi, bolasi ko'payadi o'zi, – deb o'yladi Shoikrom ijirg'anib. – Shu kunimdan ko'ra urushga borib o'lib keta qolganim yaxshiydi“.

Uni urushga olishmadi. To'qimachilik kombinatida montyor yetishmasmidi, yo o'zi yaxshi ishlardimi, har qalay, uni olib qolishdi. Shoikrom urush boshlanishidan sal oldin uylangan edi. Urush bo'ldi-yu, zamona o'zgarib ketdi. Bir xil odamlar tirnoqqa zor. Uning xotini bo'lsa, yonidan o'tib ketsa ham boshqorong'i bo'laveradi. Xudo bergandan keyin tashlab bo'larmishmi, deb ketma-ket uchta qiz tug'ib berdi. Urushning qora qanoti uzoqlab ketgan bo'lsayam, erta-in-

din Gitlarning to'ng'iz qo'pishi ko'rinib qolgan bo'lsayam, hamon uning soyasi odamlar boshiga ko'lanka tashlab turibdi. Hali u qo'shninikida aza ochiladi, hali bu qo'shninikida.

Hovli etagidagi pastak eshik g'iyqilladi. Shoikrom kafti bilan ko'zini chiroqdan pana qilib qaradi-yu, shu tomonga kelayotgan onasini ko'rdi. U uylanganidan keyin otadan qolgan hovlini o'rtadan ikki paxsa devor olib bo'lishgan. Bungayam bir chekkasi Xadichaning injiqligi sabab bo'lgan edi. Har xil ikir-chikir gaplar chiqaverganidan keyin Umri xola, ro'zg'oring boshqa bo'lsa, o'zingga qayishasan, deb ularning qozonini bo'lak qilib berdi. O'zi kichik o'g'li Shone'mat bilan narigi hovlida qoldi.

Rangi unniqqan chit ko'ylak ustidan nimcha kiyib olgan Umri xola sharpaday unsiz yurib keldi-da, yapaloq „musulmon“ g'ishtdan yasalgan zinadan ayvonga ko'tarildi.

– Hali uxlamovmiding? – dedi u zinadan enkayib chiqayotganida surilib ketgan ro'molini qayta o'rab.

– Ko'rmasizmi, chaqaloq tinchimayapti. O'zim itday charchaganman.

– Bola bo'lgandan keyin yig'laydi-da, – dedi Umri xola yupatuvchi tovushda. – Yotaver, bolam. – U yana o'sha unsiz odimlar bilan ichkari uyga kirib ketdi.

Qaynana-kelin bir balo qilib, bolalarni tinchitishdi. Keyin ikkovlari boshlashib chiqishdi. Xadicha bir qo'lida choynak-piyola, bir qo'lida zog'ora non keltirib, dasturxon ustiga qo'ydi.

– Choy o'lib qopti, – dedi u zog'ora ushatarkan.

Umri xola Shoikromning yonboshiga, shaparak ko'rpa-chaga o'tirdi.

– Ol o'zing ham, – dedi u tomirlari bo'rtib chiqqan qo'llari bilan sochilgan uvoqlarni yig'ib og'ziga solarkan. Shoikrom onasining barmoqlari tars-tars yorilib ketganini endi payqadi. Ilgari ham shunaqamidi, yo'qmidi, eslay olmadi.

– Ovqatingdan qolmadimi? – dedi u cho'kkalab o'tirgan-cha choy quyayotgan xotiniga qarab.

Xadichaning uzunchoq sarg'ish yuzi qizardi. Aybdordek mahzun tovushda uzr so'radi:

– Qolmovdi-ya.

Shoikrom uning qizarganidan yolg'on gapirayotganini sezdi. Kim bilsin, ertalab o'ziga isitib berish uchun shunaqa deytgandir...

– Yo'q, bolam, ovqat kerakmas, – dedi Umri xola shoshilib. – Xayol surib yotib uyqum o'chib ketdi... – U bir lahza jim qoldi-da, o'ziga gapirganday sekin qo'shib qo'ydi. – Payshanba kuni Komil tabibning uyiga boruvdim. Har kuni nahorga bir kosadan qo'y suti ichsa, dard ko'rmanday bo'lib ketadi, dedi.

– Hozir qo'y suti qatta? – dedi Xadicha. – Sigir suti otliqqa yo'g'u... Shu paytda sigirimiz tug'gan bo'lardi-ya.

Shoikrom xotining gapini eshitmadi. Birdan uning ko'z o'ngida pastak deraza ostida shiftga tikilib yotgan ukasi jonlandi. Bir hovlida turib, o'n kundan buyon holini so'ramaganiga afsuslanib, ichidan xo'rsiniq keldi. Shone'mat Rossiyadan ko'chirib keltirilgan zavod qurilishida ishlay boshlaganida uni urushga olishmaganidan Shoikrom suyungan edi. Gap boshqa yoqda ekan. Ukasi sil ekan. Shuning uchun qoldirishgan ekan. Mana, uch oydirki, yerga yopishib yotibdi.

Shoikrom o'n kuncha ilgari ishga ketayotib birrov kirib ukasidan hol so'ragan edi. O'shanda Shone'matning qoq-suyak bo'lib qolganini, katta-katta ko'zlari nimagadir chuqur ma'no bilan o'ziga tikilganini ko'rgan edi.

„Yaqinda o'ladi, – deb o'yladi u onasining ko'ziga qaramaslikka harakat qilib, – baribir o'ladi“.

– Tuzukmi? – dedi u hammasi uchun o'zi aybdorday qovog'ini solib.

– Shukur, – Umri xola qult etib yutindi. – Hozir ux-ladi. – Onasi, shu tobda chiqib ovora bo'lmagin, degan ma'noda gapirganini Shoikrom tushundi.

– Ertalab xabar olaman, – dedi u onasi o'rnidan turganida.

– Sendan nega gina qilarkan, bolam, – dedi Umri xola ayvon labida to'xtab. – Ko'rib turibdi-ku. Ertalab chiqib ketasan, yarim kechada qaytasan. Bu kunlar unut bo'lib ketadi, bolam. – Zinaga yechgan kalishining bir poyi to'nkarilib qolgan ekan, Umri xola oyog'ining uchi bilan to'g'rileyman, deb ancha ovora bo'ldi. Keyin zinalardan enkayib tushdi-yu, sharpaday unsiz yurganicha, hovli etagiga qarab ketdi. Pastak eshik g'iyqillab ochilib yopildi.

– Padariga la'nat shunaqa turmushning! – dedi Shoikrom bo'g'ilib. Keyin dasturxonni yig'ishtirayotgan xotiniga o'shqirdi. – Seniyam padaringga la'nat! Tumshug'ingni tagidan sigiringni yetaklab ketsa-yu, anqayib o'tirsang.

– Nega menga o'dag'aylaysiz? – Xadicha tovoqni qoshiqqa urib, yig'lamsiradi. – Nima, meniyam Ilhom samovarchining xotini-day so'yib ketsinmidi? Siz kechalari smenada bo'lsangiz. Men uchta jo'ja bilan jonimni hovuchlab o'tirganim yetmaydimi?!

Shoikrom xotini tarsakilab yubormaslik uchun yuzini o'girib, tishini g'ijirlatdi.

Suv qalqisa, loyqasi yuqoriga chiqqanday, zamon qalqiganidan buyon yomon ko'paydi. Erta bahorda ularning tug'ay deb turgan sigirini o'g'irlab ketishdi. O'sha kecha Shoikrom tungi smenada edi. Kechasi bilan sharros jala quyib chiqdi. Shoikrom tong saharda bir nimani sezganday ko'ngli g'ash tortib, uyiga qaytdi. Kelsa, xotini, bolalari, onasi dod solib o'tirishibdi. Xadicha og'iroyoq emasmi, o'zi bilan o'zi ovora bo'lib bilolmay qolibdi. Ertalab tursa, ko'cha eshik lang ochiq, yong'oqqa bog'loqlik sigir yo'q emish.

„Shu paytgacha sigir tug'ardi, ukamning og'ziga aqalli bir kosa sut tutardim, – deb o'yladi Shoikrom o'kinib. – Qani, o'shalar qo'limga tushsa, chopib tashlardim“.

Shundoq deydi-yu, egasi ming poylasin, o'g'ri – bir. Mana, bundan ikki oycha ilgari Ilhom samovarchining xo-

tinini pichoqlab ketishdi. Bechoraning bitta-yu bitta echkisi bor ekan. Hovliga o'g'ri tushganini bilib, xotin sho'rlik dod solibdi. Eri choyxonada ekan. Yugurib borib echkinging arqonidan ushlaganmi, xullas, yetib kelgan qo'ni-qo'shnilar uning qora qonga belanib yotganini ko'rishibdi.

– Shu kunda yana o'g'ri oralab qoldi, – dedi Xadicha ko'rpachani qoqib tancha chetiga solarkan. – Qulupnay qizarmasidan bitta qo'ymay terib ketyapti.

– Vahima qilma! – dedi Shoikrom qovog'ini uyib. – Bolalar terib yegandir. O'g'ri qulupnayga keladimi?

– Og'ziga bir dona olgan bo'lsa, buyurmasin. Nega kelmas ekan? Bir hovuchini opchiqib sotsa, bir kosa jo'xori beradi. Ana, borib qarang, devorning bir cheti o'pirilib yotibdi!

– Vahima qilma! – dedi Shoikrom yana g'o'ldirab. Ammo bu safar o'zining ham yuragi seskanib ketganini payqadi.

Ko'nglida paydo bo'lgan g'ashlikni sezdirmaslik uchun hovliga tushdi. Sekin yurib, qulupnay pushtalari oldiga keldi. Ariqlardagi suv chiroq nurida yaltirab, shamolda jimirlar, marjonday terilib rang olgan qulupnaylar suvga tegay-tegay deb turardi.

„Rost-da, – deb o'yladi u pushtalar atrofida aylanarkan, – bir hovuch qulupnayga bir tovoq jo'xori beradi. Tansiq narsa... Xadicha yolg'on gapirmaydi. Bolalar yegan bo'lsa, buyurmasin, deyapti-ku. Pishiq, yo'latmaydi...“

Bultur xotini xuddi shu qulupnay tufayli onasini ham qattiq ranjitgan edi. Umri xola bir hovuch qulupnay olgan ekan, Xadicha, bolalarga non puli bo'lar deb ekanmiz, norastalarning nasibasiga tegmang, deb bobillab beribdi.

Shoikrom o'shanda onasining yoz bo'yi kelini bilan yuzko'rmas bo'lib yurganini esladi-da, yana shu gap xayoliga keldi. „Xadicha anoyi emas, qurumsoq...“

U aylanib yong'oq tagiga bordi. Bordi-yu, chindan ham ko'cha tomondagi devorning bir cheti o'pirilganini, osti-

ga tuproq to'kilganini ko'rib, yuragi orqasiga tortib ketdi. Nazarida, devorning kemtik joyidan birov mo'ralab turganday bo'ldi. Yong'oq shoxlarining shamolda vishillashi ham, oyog'i ostida to'kilib yotgan devor tuprog'i ham shubhali, vahimali ko'rinib, darrov orqasiga qaytdi.

Xadicha allaqachon uyiga kirib ketibdi. U chiroqni o'chirib, sandal chetiga yotdi-yu, ko'nglidagi g'ulg'ula kuchayib ketaverdi.

Kuzda o'zi bilan ishlaydigan yigitning hovlisidagi so'ritokdan g'arq pishib yotgan uzumlarini o'g'irlab ketishganini esladi. Shamol borgan sari avjga chiqar, hovlidagi yong'oq barglari shovullab, shoxlari shubhali g'irchillar, allakim ship-ship qadam bosib, ayvon labiga kelayotganday bo'lardi.

Xadicha rost aytadi. O'zi kechalari smenada bo'lsa, xotini uchta jo'ja bilan jon hovuchlab tong ottirsa, o'g'riga o'ljaning katta-kichigi bormi? Qo'liga nima ilinsa, olaveradi-da. Bordi-yu, o'zi yo'g'ida uyini o'g'ri bossa, xotini dod solsa, pichoqlab tashlasa. U yoqdan onasi chiqsa, uniyam pichoqlasa... „Vijdotsiz! Odamlarning boshiga kulfat tushganidan foydalanib qoladiganlarni qirish kerak“.

Birdan xayoliga kelgan fikrdan uning vujudi titrab ketdi. Qora kunlari uchun, ne umidlar bilan tishida tishlab yurgan sigirini o'g'irlagani uchun, o'lim to'shagida yotgan ukasini oxirgi nasibasidan mahrum qilgani uchun, non puli bo'lardeb yetishtirgan mevasidan judo qilayotgani uchun shundoq qasos olsinki, o'sha xudobexabarlardan!

U o'rnidan sakrab turib ketdi. Chiroqni yoqib, otilib hovliga tushdi. Hamon shamol o'kirar, osmonning gohu, gohu bu burchida chaqmoq yaraqlab, yong'oq shoxlari shubhali g'iyqillar, ammo endi bular uni qo'rqitilmas edi. U yonboshidagi oshxonaga kirdi-yu, cho'ntagidan gugur olib chaqdi. Titroq qo'llari bilan qorayib ketgan devordagi mixga ilig'liq turgan ikki o'ram simni oldi. Bir vaqtlar urushdan oldin u bu simlarni bazmlarga olib borar

odamlarning hovlisini mash'aladay yoritib berardi. Endiyam yaxshilikka xizmat qilsin!

„Menga desa, otib yubormaydimi! – deb o'yladi u ayvon labiga cho'qqayib o'tirganicha usti yopiq simni ochiq simga ildam ularkan. – Harna bitta haromxo'rni o'ldirganim. Bittasi o'lsa, boshqalari adabini yeydi“.

U chaqqon harakat qilar, a'zoyi badani terlab ketgan, ammo buni o'zi payqamas, faqat bir so'zni takrorlardi: „Menga desa, otib yubormaydimi!“

U simning ochiq qismini qulupnay pushtalari ustiga uloqtirdi. Sim ilonday bilanglab pushta ustiga tushdi. Yopiq qismini ayvon etagidan olib o'tdi-da, bir uchini ustundagi tokka tiqib qo'ydi. Keyin birdan, bolalar kechasi hovliga tushsa nima bo'ladi, degan xayol miyasiga urildi-yu, uyga kirdi. Xadicha yotgan joyida uyqusirab boshini ko'tardi.

– Ha?

– Hovliga chiqma, bolalar ham chiqmasin, o'ladi! – dedi Shoikrom ko'zlari yonib.

Xadicha hech nimaga tushunmadi, shekilli, „Xo'p“ dedi-yu, boshini yostiqaqqa tashladi. Zum o'tmay tekis, chuqur nafas ola boshladi. Shoikrom ayvon chirog'ini o'chirib, yana uyga kirdi. Har ehtimolga qarshi shundoq eshik tagiga, namatga ko'ndalang yotib oldi.

„Menga desa otib tashlamaydimi?“ deb o'yladi yana o'shanday zarda bilan. Shu topda negadir bolalarini emas, xotinini ham emas, ukasini o'yladi. Shone'mat bolaligida ham zaifgina edi. Shoikrom uni har kuni maktabdan o'zi olib kelar, ikkinchi smenada dars tugaguncha poylab o'tirardi. O'tasi o'lganida Shoikrom oltinchida, ukasi ikkinchida o'qirdi. O'shanda Shone'mat yig'lamagan, ammo ichikib kasal bo'lib qolgandi. Ona-bola uni avaylab katta qilishdi. Endi bo'lsa besh kunligi qoldimi-yo'qmi, aka bo'lib xabar ham ololmaydi.

Shoikrom uxladi, yo'qmi, bilolmadi. Bir mahal bola yig'ladimi, yo tashqarida shamolning guvullashi aralash

dahshatli bir faryod qulog'iga kirdimi, anglay olmay qoldi. Sapchib o'rnidan turib ketdi. Ayvon chirog'ini yoqishi bilan qulupnay pushtasida muk tushib yotgan odam gavdasini ko'rdi-yu, dahshatdan qotib qoldi. Shu ondayoq xato qilganini, qotillik qilganini payqadi. Sim uchini shartta tokdan yulib olib, hovliga otildi. „Boshqalari qochdi“ degan fikr lip etib xayolidan o'tdi. Pushtalar ustida sakrab-sakrab yurib borarkan, oyog'i botib ketayotganini payqadi. Keyin g'ujanak bo'lib yotgan odamdan uch qadam beriroqda to'xtadi-yu, birdan cho'kkalab qoldi. Bir lahza ko'zlari olayib tikilib turdi-da, ko'ksidan shamol g'uvurini ham, o'z vujudini ham larzaga soluvchi bir nido otilib chiqdi:

– Oyi-i-i!

U boshidan hushi uchib borayotganini elas-elas his qilib, o'zini yerga otdi. Titroq qo'llari bilan loy changallagancha cho'kkalab ko'ksiga mushtlay ketdi.

– Oyi! Oyijon!

Umri xola bir qo'li bilan unniqqan chit ko'ylagining etagini mahkam changallab olgan, etak ichida ikki hovuch pishgan-pishmagan aralash qulupnaylar ko'rinib turar, boshqa qo'li bilan esa ilondek simni ushlab turardi.

Shoikrom uning qulupnay qizili yuqqan, yorilib ketgan barmoqlarini, bo'rtgan tomirlarini aniq ko'rdi. Nariroqda, loyli ariq ichida uning kalishi yotar, chamasi, sim oyog'iga tekkanida yulib olmoqchi bo'lgan-u, qo'liga o'ralashib qolib yiqilgan edi.

Shoikrom loyli marzadan emaklab borgancha, o'zini onasining quchog'iga otdi.

– Oyijon, oching ko'zingizni! – dedi u gezarib ketgan lablari bilan onasining muzday yuzidan o'pib.

U anchadan keyin o'ziga keldi-yu, tepasida xotini turganini, qizchalari yig'layotganini payqadi. Boshini ko'tarishi bilan marza chetida cho'nqayib o'tirgan Shone'matga ko'zi tushdi.

Necha haftalardan buyon o'rnidan jilmay yotgan ukasi, aftidan, qandaydir kuch topib emaklab chiqqan, ko'ylagi-ning yelkari osilib turar, katta-katta ko'zlari vahima bilan boqar edi.

– Nima qilib qo'ydim, ukam! – dedi Shoikrom yana balchiqqa belangan kafti bilan yuzini changallab. Keyin yana onasining ustiga o'zini tashladi. U onasini ko'tarishga urinar, ammo onasining ikki buklangan gavdasi negadir hech tiklanmas edi.

– Sut ichmay zahar ichsam bo'lmasmidi, – dedi Shone'mat ovozi titrab.

Shoikrom bu ojiz, titroq tovushdan seskanib, ukasiga tikilib qoldi.

– Zahar ichsam bo'lmasmidi, – dedi Shone'mat yana o'sha ohangda. Aftidan, u yig'lay olmas, yig'lashga madori yetmasdi, – kechayam aytuvdim, ko'nmadilar. Qulupnayga sut alishadi, dedilar.

Shoikrom boshqa hech nimani eshitmadi. Eshitilmadi. Foydasi ham yo'q edi.

* * *

Umri xolani peshin namoziga chiqarishdi. Go'ristondan chiqib kelishayotganida Shoikrom odamlarning o'zaro gapini eshitib qoldi.

– Urush tamom bo'пти, eshitdingizmi?

1967

MUHABBAT

I

Uzoq, entikib o'pishdilar. Qizning soch tolalari Tirkashning yuziga tegib turar, allanechuk notanish, ammo totli is anqir, uning butun vujudi tarang tortilib, oyoqlari titrar, qizning ham yelkari bilinar-bilinmas silkinayotganini his

qilib turardi. To'satdan qiz siltanib qaddini rostladi-yu, zarb bilan itarib yubordi uni.

Tirkash laylak qilib qo'yilgan aravaga suyanib qoldi. U hamon o'ziga kelolmas, allaqanday ichki bir to'lqin borgan sayin qattiqroq jo'sh urardi.

– Dadam so'yib tashlaydi, – dedi qiz to'zib ketgan sochlarini kafti bilan tekislarkan. Ammo dadasidan hech qachon hayiqmaganligi, bundan keyin ham hayiqmasligi uning ovozi bilan bilinib turardi.

Tirkash aravadan uch-to'rt qadam narida, maysalar ustiga tashlab qo'yilgan bir parcha namat ustida uxlab yotgan cholga qaradi. Chol ola-bula xurjunga boshini tashlab, oyoqlarini kerganicha, chalqancha yotar, qorong'ida yuzi aniq ko'rinmasdi. Undan ham nariroqda bir tup do'lananing to'kilgan xazonini shitirlatib, sharpaday qop-qora eshak o'tlab yurardi.

Tirkash qaddini rostlab, qizga tikilib qoldi. Uning katta-katta ko'zlari yonib turar, uzun-uzun kipriklari, qirra burni qorong'ida yanayam jozibali ko'rinar, Tirkash hali ham haya-jonini bosib ololmas edi. Ikkovlari anchagacha jimib qolishdi.

Arslonbob tog'ining cho'qqisi yonib ketdi. Zum o'tmay dum-dumaloq to'lin oy chiqdi. Chor atrofga nur aralash sukunat seli quyilganday, hamma yoq jimjit bo'lib qoldi. Yaproqlari to'kila boshlagan do'lana soyaday qorayib ko'rinar, havoda xazon, g'o'zapoya isi anqirdi.

Qiz sochini qaytadan o'rib, orqasiga tashladi. Tirkashning yoniga keldi-da, niholday nozik gavdasini egib, arava ichidan paxtalik nimcha olib kiydi. Tirkashga bir qarab qo'ydi-yu, oyoqlarini osiltirib, aravaga o'tirib oldi. U endi hamma narsani unutmiganday, Tirkashni ko'rmayotganday edi. Boshini baland ko'tarib, oyga tikilib o'tirar, chehrasida beparvolik ko'rinib turardi. Boyagi to'lqin yana jo'sh urib ketdi. Tirkash nima qilayotganini o'zi ham sezmay, qiz cho'kib, qizning oyoqlaridan mahkam quchoqlab oldi.

– Dilor, ketma. Iltimos qilaman, yalinaman... – U qizning tizzasiga bosh qo'ydi. Negadir shu tobda qizning qo'llari sochini silashini kutar, orzu qilardi. Dilor egilib uning yelkasidan itardi.

– Ket bu yerdan!

– Tushunsang-chi, axir, qayoqqa borasan?! Nimaga borasan? – Tirkash qizning oyoqlarini mahkamroq qisib, iltijo bilan bosh chayqadi. – Yo'q dema, Dilor. Ikkalamiz birga ishlaymiz. Sen nimani xohlasang...

– Ket, men uxlayman! – Dilor tag'in uning yelkasidan itardi.

Tirkash qizning chimirilgan qoshlariga, qat'iyat bilan qimtilgan lablariga qarab, endi gapirish ortiqcha ekanini tushundi. Asta qaddini rostlab, boshini quyi soldi. O'ziga ham erish tuyulgan past, o'kinchli ovozda pichirladi:

– Ketib qolmanglar, tongotarda kelaman.

Shartta burildi-da, tasmaday oqarib yotgan tuproq ko'chadan soyasini bosib, chopib ketdi. Oy koptokday sakrab-sakrab unga ergashib kelayotgandek bo'lar, qishloq tomondan itlarning akillagani eshitar, soy shovullar edi. Qir ustiga chiqqanida old tomondan qishloq chiroqlari ko'rindi. U to'xtab qoldi. Orqasiga burilib qaradi. Pastlikda, yo'l yoqasidagi o'sha bir tup do'lana qorayib ko'rinar, Dilor ham, otasi ham daraxt ko'lankasi tagida qolib ketgandi.

Tirkash tez yurganidan nafasi qisib, terlab ketganini endi sezdi. Ko'ylagini yechib yelkasiga tashladi-da, tag'in qishloq tomonga qaradi. Katta yo'ldan nur zanjiri bilan bog'lanib qolganday qator-qator mashinalar o'tib borardi. „Punktga paxta olib ketishyapti“, deb o'yladi u. Birdan ko'ngli cho'kdi. „Yo'q! – dedi u pichirlab. – Hech qayoqqa bormayman. Bormayman! Uyga ham, Dilorning oldiga ham. Hech nima kerakmas menga, hech nima!“

U ko'ylagini yerga tashlab, qurib, sarg'ayib qolgan ko'katlar ustiga o'tirdi.

„Nima bo'lyapti o'zi? Qayoqdanam shu qizni uchratdim?! Nahotki, endi hamma narsadan – uyim, qishlog'im, otamdan ayrilsam? Nahotki, endi Tentaksoydan bir umr boshimni olib ketsam? Nima bo'lyapti o'zi?“

U diqqat bilan quloq sola boshladi. Bu safar soyning shovullashi aniq eshitildi. Keyin xo'rozlar cho'zib-cho'zib qichqira boshladi. Ehtimol, ularning hovlisidagi tojdor xo'roz ham qo'noqda turib bo'ynini cho'zganча jo'r bo'layotgandir. Ehtimol, Qosim ota xirmondan qaytib, uning kelishini kutib, supada nos chekib, mudrab o'tirgandir.

Tirkashning xayolida Qosim otaning oppoq qoshi otidan o'ychanlik, muloyimlik bilan boqib turgan ko'zlari, so'lg'inroq, ammo nuroniy yuzi, cho'qqi soqoli jonlandi. Shu ko'zlarning nurini olgan Tirkashning o'zi emasmikin? Shu soch-soqolga qirov qo'ndirgan Tirkashning o'zi emasmikin? Axir, uni odam qilgan, ota o'rnida ota bo'lgan kishi shu emasmidi?.. Tirkashdan boshqa suyanchig'i bormi uning?

Koshki edi, Tentaksoyga o'sha eski arava kirib kelmagan bo'lsa... Koshki edi, Tirkash shu aravada kelayotgan lo'li qizni – Dilorni ko'rmagan bo'lsa...

Tirkash birdaniga o'rnidan sakrab turgisi, qishloq tomonga yugurib ketgisi keldi. Lekin qachonlardir go'daklik xotirasiga mahkam o'rmashib qolgan, unutilayozgan sog'inch bir tuyg'u ustun keldi-yu, chalqancha yotib oldi. Oy havolab ketgan, qatlam-qatlam kuz bulutlari ohista suzib o'tar, namxush tuproq isi anqir edi.

II

Bu voqeaga ancha yil bo'lib ketgan. Ancha yillar...

Hazin qo'shiqlar og'ushida mudragan oqshomlar, oy nuriga g'arq bo'lgan osmon... Tirkash dunyoga kelib eng avval shularni ko'rgandi. Kun botar-botmas ularning elati ko'kalamzor bir yerga chodir tikar, Tirkash ko'katlar ustiga chalqancha tushib olardi-da, childirmaning gumburlashiga,

quvnoq qahqahalarga quloq solib yotar, gulxan atrofida lip-lip aylanayotgan soyalardan ko'zi tinib uxlab qolardi.

Tirkash o'shanda yetti-sakkizlarga borib qolgan, tishlari bir marta to'kilib chiqqan edi. Kun bo'yi yo'l yuraverib charchaganidanmi, hammadan oldin uxlab qolibdi.

Tongotarga yaqin entikib uyg'onib ketdi. Uyg'ondi-yu, to'lqinlar ketma-ket urilib, suv qa'riga tortib ketayotganini bilib chinqirib yubordi. Ammo ovozi o'zi ham eshitilmadi. Og'ziga suv to'lib o'xchiy boshladi. Soy dahshatli guldurosdan titrar, yer-u ko'k qop-qora to'lqinlarga ko'milgan edi. Tirkash suvdan qalqib chiqib, qop-qora osmonni so'nggi marta ko'rdi-yu, tipirchilab cho'kib ketdi.

U ko'zini ochganida boshiga egilib turgan notanish kishini ko'rdi. Elatida bunday odam yo'q edi. Boshiga ko'k duxoba do'ppi kiyib olibdi. Yuzlari qizarib ketgan, oq oralagan mo'ylovi ho'l bo'lib, cho'qqi soqoliga yopishib qolibdi. U jiqqa suv ko'ylagining etagini qayirib, Tirkashning peshanasini artdi.

– Oting nima, o'g'lim?

Tirkash o'zini shu odam suvdan olib chiqqanini endi tushundi.

– Ketaman!

U o'rnidan turmoqchi bo'lgan edi, majoli kelmadi. Notanish kishi uning ustiga ko'rpa tashladi.

– Elatlaring ketib qolishdi. Seni allaqachon o'ldiga chiqarishgan bo'lsa kerak. – Notanish kishi chuqur xo'rsindi. – Sel yomon quturdi-da! Tentaksoy shunaqa o'zi. Har bahorda jilovini yo'qotib qo'yadi.

Tirkash begona uyning guldor qog'oz yopishtirilgan shiftiga tikilib yota-yota ko'zlari ilindi.

...Bu voqeaga ancha yil bo'lib ketgan... Ancha yillar...

Agar uch kun avval qishloqqa yana bitta lo'li arava kirib kelmaganida, agar Dilorni ko'rmaganida, qiz, ketaman, deb urib olmaganida, o'sha damlarni eslab o'tirarmidi u?

III

Quyosh ufqqa lab bosdi. Kichkinagina shaloq arava tuproq yo'ldan imillab borar edi. Qora eshak chillakday ingichka oyoqlari bilan tuproq changitib, aravani sudrab borar, g'ildiraklar nola chekkan kabi hazin g'iyqillardi.

Aravada o'tirgan cholning ingichka, burishiq bo'ynidagi chuqurchasi, oq oralagan sochi Tirkashga ko'rinib turardi. Dilorning otasi hech qayoqqa shoshilmayotganini shama qilganday, eshakni qistamas, boshini tashlab mudrab borardi. Ertalabdan beri chol Tirkashga bir og'iz ham gapirmadi. Faqat ahyon-ahyonda milki qizarib ketgan ko'zlari bilan unga sinchiklab qarab qo'yar, yana indamasdan teskari qarab olardi.

Aravaning ketida Tirkash bilan yonma-yon kelayotgan Dilor unga qarab jilmayib qo'yar, allaqayoqdan sindirib olgan tol xivichi bilan yo'l chetidagi giyohlarni savalab borardi. Uning shapaloq gulli qizil ko'ylagi shafaqda lovullar, o'zi ham o't bo'lib yonib ketayotganday ko'rinardi. Tirkash shu tobda qizning nima o'ylayotganini bilolmas, ammo bir ko'zini sal qisib, istehzoli, jozibali jilmayishidan o'zining go'zalligidan, yigitni ergashtirib kelayotganidan mamnun ekanligini ko'rib turardi.

Quyosh yer ortiga yumalab ketdi. Oqshom shamoli ufqda yonib turgan shafaq alangasini puflab o'chirdi. Hamon g'ildiraklar nola chekar, shaloq arava tepalikka chiqib borardi.

O'sha, suvdan olib chiqqan yiliyoq Qosim ota unga papka, „Alifbe“ olib bergan, Tirkash maktabga qatnay boshlagan edi. Tong saharlab shudring qo'ngan dalalardan maktabga yugurganlari, yozlari jamoa xo'jaligi bog'ida bolalar bilan uzum uzishgani, bultur o'ninchini bitirganida maktabda o'tkazilgan kecha uning xayolida jonlandi-yu, yuragi gupullab urib ketdi.

Tirkash kuz kechalari xirmonda ishlashni yaxshi ko'rardi. U baland xirmon ustiga chiqib, chalqancha yotib olar, nazarida, osmon borgan sayin pastlashib tushayotganday bo'lar, paxtaning yelkalariga iliqqina, yumshoqqina botishi ham, salqin shamoldan junjikib, seskanib ketishi ham – hamma-hammasi juda lazzatli edi.

U rohat qilib yotganida pastdan mashinaning bo'g'iq ovozi eshitilar, kabina eshigi taraqlab ochilardi.

– Uxlab qoldingmi, hoy lo'li!

Tirkash shofyorlarning qo'polligiga parvo qilmas, o'zini shu qishloqning bir o'zbeki, bir farzandi hisoblardi. U xirmon ustidan sakrab tushardi-da, kuzovga panshaxa bilan paxta ortardi...

Keyin traktorchiga shogird tushdi. U omochlarni to'g'rilab borar, palaxsa-palaxsa bo'lib ko'chayotgan tuproq isi, kerosin hidi mast qilib qo'yganday boshi aylanib ketar, motorning guvullashi ham, traktor atrofida parvonaday aylanayotgan qarg'alarning qag'illashi ham gashtli tuyulardi unga.

Yigit o'sha tuproq isini, bahor qo'ng'irog'idan uyg'ongan yerning iliq nafasini, Tentaksoyning tishni qamashtirib yuboruvchi muzday suvlarini hech qachon, hech nimaga alishmasligini, alisha olmasligini endi tushundi. Tushundi-yu, tishlari g'ijirlab ketdi.

...Tirkash yelkasiga kelib tushgan xivich zarbidan seskanib ketdi.

– Yurmaysanmi?

Dilor bir qo'lini biqiniga tirab, bir qo'lida xivich o'ynatib jilmayib turardi. Atrof qorong'ilashib qolgan, shaloq arava allaqachon pastga tushib ketgandi.

Dilorning hukmron jilmayib turishi ham, o'tday yoniq ko'zlari, qirra burni ham birinchi marta xunuk ko'rinib ketdi unga.

– Turtmasdan gapir! – dedi u bo'g'ilib. G'azabdan yuzlari lovullab ketganini o'zi ham sezib turardi.

– Bechora oshiq! – Dilor birdan qah-qah urib kulib yubordi. Sukunat cho'kkan adirlar ustidan oqshom sharpasiday sirli, bo'g'iq aks sado keldi.

Tirkash bir siltanib, qizning xivichini tortib oldi-da, mayda-mayda qilib yerga otdi. Dilor hech nima bo'lmaganday, hamon jilmayib turardi.

– Qishloqqa qaytamiz! – Tirkash juda muhim, aziz bir narsani tushuntirmoqchi bo'lganday, qizning yelkalaridan ushlab, o'tinch bilan silay boshladi. – Iltimos, Dilor, yo'q demagin! Ketishimizdan nima foyda, qayoqqa boramiz? Jon Dilor, xo'p degin, – u birdan qizni bag'riga bosib shivirlay boshladi: – Tentaksoyga qaytamiz. U yerda mening otam, o'rtoqlarim, traktorim bor, bilasanmi, – u negadir bo'g'ilib ketdi. Tomog'iga tiqilib qolgan iliq bir narsani yutib, arang shivirladi, – bilasanmi, Dilor, u yerda mening... mening vatanim bor. – Qizning soch tolalari yana yuziga tegib ketdi. Yana o'sha, kishini mast qilib yuboruvchi mayin is gurki-radi. – Dilor, xo'p degin, bir marta xo'p degin...

Qiz siltanib chekindi. Endi u jilmaymas, ko'zlari o't bo'lib yonardi.

– Hech kim seni boshlab kelayotgani yo'q. O'zing kel-yapsan, – u birdan chinqirib yubordi. – Sen lo'li emas-san, anqovsan! – Keyin ko'zlari qisilib kinoya bilan ovo-zini pasaytirdi. – Kim qo'yibdi senga duch kelgan qizga ergashib yurishni? Bor, qishlog'ingga boraver! Sen bilan ishim yo'q. Men bilan ham ishing bo'lmasin!

Dilor tuproq yo'ldan pastga qarab chopib ketdi. Tirkash uning shamolda hilpirab, uzoqlashib borayotgan ko'ylagini ko'rib turar, ammo nima bo'layotganiga hali ham tushunolmasdi. U bir nafas ikkilanib turdi-da, qizning ketidan yugurdi. Tepaning yarmiga borganda, halloslab yetib olib, qo'lidan tortdi.

– Dilor!

– Qoch! – qizning ko'zlari nafrat bilan yonib turardi.

– Ketma, Dilor!

– Qoch, laycha!

Birdan Tirkashning vujudi muzlab qoldi. Boyagi qaynoq hislar o'rnini allaqanday yovvoyi kuch egalladi-yu, tarsakilab yubordi uni.

– Yo'qol! – dedi xirillab, – yo'qol!

U Dilorning kafti bilan yuzini ushlab qolganini ko'rdi. Keyin keskin burildi-da, qishloq yo'lini mo'ljallab chopib ketdi. Bir marta ham orqasiga qaramadi.

Arslonbob cho'qqisidan qip-qizarib oy chiqib kelar, tuproq yo'l oqarib ko'rinar, Tirkashning soyasigacha qaltirardi.

IV

Qish erta tushdi. Hali g'o'zapoyalar yig'ishtirib olinmasdan turib qor yog'di.

Ertasiga havo charaqlab ochilib ketdi. Tirkash qor ko'rpasiga burkanib endigina uyquga ketgan yerni cho'chitib traktor haydar, qor bosgan dalalar oftob nurida ko'zni qamashtirib yarqirar, yakkam-dukkam g'o'zapoyalar taqdiridan noliganday shumshayib turardi. Traktor hali yaxlamagan dalada yengilgina suzib, muzyorar kemaday orqasidan qop-qora iz qoldirib borardi.

U tushlikka chiqish uchun motorni o'chirib, kabinadan sakrab tushdi-yu, paykal boshidagi tutzor yonida turgan qizni ko'rib qoldi. Boya, motorga suv quyayotganida ham ko'rganday bo'lgandi. Qiz sariq paxtalik kiyib, boshiga ko'k ro'mol o'rab olgandi. Uning bir qo'lini biqiniga tirab turishi tanishday ko'rindi yigitga.

„O'tkinchilardan bo'lsa kerak“. Tirkash shiypon tomonga burilib ketayotgan edi, qiz qo'l siltab imo qildi.

Tirkash kirza etiklari bilan qor kechib, besh-o'n qadam yurdi-yu, qizni tanib qolib, yugurib ketdi. Yuragi yana o'sha sog'inch hislar bilan jo'sh urar, etikning sirg'anishiga ham, g'o'zapoyalarga qoqilishiga ham parvo qilmasdi. „Dilor,

Dilor!“ derdi u pichirlab. Negadir quvonchdan entikar, nimaga quvonayotganini o‘zi ham bilmasdi.

U nafasi tiqilib yugurib keldi-yu, Dilorning nozik, ammo chayir qo‘llarini kaftiga oldi.

„Qo‘li muzlab ketibdi“, deb o‘yladi qizning yuziga tikilarkan. Dilorning rangi so‘lg‘inlashgan, ko‘zlari cho‘kkan, ammo hamon jozibali tabassum bilan jilmayib turardi. U isib ketganday, paxmoq ro‘molining tugunini yecharkan, tirsagi bilan Tirkashning ko‘kragiga turtdi.

– Haydab yubormaysanmi?

– Qachon kelding?

– Ertalab.

– Butunlaymi?

– Butunlay! – dedi Dilor beparvo. Tirkash qizning ko‘zlariga bir qaradi-yu, shu bir og‘iz so‘zga ishonish mumkinligini tushundi.

– Jinni! – dedi u kulib.

Qizning yelkasiga ohista qo‘l tashladi-da, qor bosgan dala yo‘lidan qishloqqa – o‘z hayotiga boshlab ketdi.

1977

XAYOLLARGA BO‘LAMAN TUTQUN

Ko‘rmay desam, ko‘zim ko‘r emas.

Yurmay desam, oyog‘im butun.

Ammo qalblar ortiq jo‘r emas,

Xayollarga bo‘laman tutqun.

Mirtemir

U ketdi... Yaproqlari oqshom shabadasida ohista silkinib turgan bir tup o‘rik tagidan burilib o‘tdi-yu, muyulishda ko‘zdan g‘oyib bo‘ldi. Qarg‘ashoyi ko‘ylagining etagini, o‘ng bilagiga ilib olgan qizil sumkachasinigina ko‘rib qoldim.

U ketdi... quloqlarim ostida anhorning qiqir-qiqir kulgisi-yu, xo‘rsinishga to‘lgan qiz yig‘isi qoldi.

...Ko'zlarimda yosh qalqidimi?! Yo'q-yo'q, axir, nega endi?

U ketdi... U ketdi-yu, xayolimda ham shirin, ham achchiq, ham quvnoq, ham alamli uzuq-yuluq xotiralar qoldi...

...O'shanda men birinchi bosqichda o'qirdim. Birinchi imtihonni topshirgan edim. Qiziq, yoshlik ekan-da! Birinchi bosqich talabalarining hammasida bo'ladigan odat menda ham bor edi. O'zimni juda bilimdon, goho domlalardan ham ko'proq narsani biladigan kishi hisoblardim. Ha, men mag'rur edim. Buning ustiga birinchi imtihondan a'lo baho oldim. Men shod edim, allaqayoqlarga uchgim, baland-baland parvoz etgim kelardi. Gavjum yo'lkalarda borarkanman, hech kimni ko'rmas, hech nimani sezmas edim.

Trolleybusga chiqdim. Bo'sh o'rindiqqa o'tirib kitob varaqlay boshladim. Kitob o'qirdim-u, satrlar mazmunini o'zim ham tushunmasdim. Xayollarim olislarga yetaklab ketardi meni. Yonimga kelib o'tirgan qizga parvo qilmabman. Bir vaqt u piq etib kulib yubordi.

– Odamga qaragingiz ham kelmaydimi, Erkin aka?

Cho'chib o'girildim.

– Iye, Xolida... – xijolatdan qip-qizarib ketgan bo'lsam kerak, Xolida yashnab-yashnab kulib yubordi.

Noqulay ahvolda iljayib, unga razm soldim. Hech o'zgarmabdi. Doim nimanidir kutganday, bolalarcha javdirab turuvchi charos ko'zlari ham, chehrasiga allaqanday sodalikkami, bo'shanglikkami o'xshash ifoda beruvchi qalinroq lablari ham o'zgarmabdi. Bu o'sha Xolida edi. Bundan yarim yilcha avval o'zim bilan bir partada – maktab partasida o'tirgan Xolida edi. Hech o'zgarmabdi... Faqat meni „aka“ deganiga hayron bo'ldim. Maktabda bo'lsa har doim „hey bola“ deb chaqirardi, shayton qiz!

Xayolimni yig'ishtirib olmasimdanoq Xolida yana hujunga o'tdi:

– Ja, talaba bo'lib... a? O'qishlar yaxshi ketyaptimi?

– Hm! – dedim so‘zinning yarmisini yutib. Men uni „siz“lashimni ham, „sen“lashimni ham bilolmay, bir zum istihola qilib turdim-da, faqat gapirish uchungina so‘radim: – Siz qayerda o‘qiyapsiz, Xolida?

Bilmadim, Xolida savolimni eshitmadimi yoki e‘tibor bermadimi, yuzini chetga burib, u yoq-bu yoqqa alanglay boshladi. Oldinroqda turgan ayolni chaqirib joy berdi. Men ham turib ketdim. Ikkovimiz yonma-yon turib, anchagacha jim ketdik. Keyin Xolida yana avvalgiday jilmayib so‘radi:

– Shunday qilib, jurnalist bo‘lar ekansiz-da... Ko‘rsam maylimi? – Xolida qo‘limdagi kitobni oldi. – Lui Aragon! Yaxshi yozuvchi bo‘lsa kerak-a?

Men indamay bosh silkib qo‘ydim. Xolida kitobni varaqlarkan, ichidan zachyot daftarim chiqib qoldi. U menga yovqarash qildi. Quyuq qoshlari bir to‘lg‘anib qo‘ydi.

– Ruxsatsiz ko‘rsam, xafa bo‘lmaysizmi?

Men, avvaliga, mayli, dedim-u, keyin birdan uning qo‘llariga yopishdim. Surat! Axir, daftar ichida o‘zining surati bor-ku! Ko‘rsa, nima xayolga boradi? Bitiruv kechasi sinfdoshlarimiz bilan surat almashgandik, negadir Xolidaning suratini o‘shandan beri yonimda olib yurardim. Nimaga shunday qilayotganimni o‘zim ham bilmasdim. Faqat... faqat Xolidaning menga boshqacharoq qarab yurishini bolalar shama qilishardi o‘shanda. Menda ham shu qizga nisbatan mehrlil, allaqanday his uyg‘ongandi.

Lekin nima uchundir shu tobda unga suratini ko‘rsatgim kelmadi.

– Xolida, kechirasiz, mumkin emas, – dedim sun‘iy iljayib. Daftarimni cho‘ntagimga solib qo‘ydim.

– Kechirasiz... Sizing ichki ishlaringizga aralasha olmayman.

Xolida hazillashyaptimi, chindan gapiryaptimi, bilolmadim. Oraga tushgan sovuq vaziyatni yo‘qotish uchun tayin-

liroq so'z qidirar, ammo tilim kalimaga kelmasdi. Trolleybus Xadraga yaqinlasharkan, „Vatan“ kinoteatrining katta-katta afishalari lip etib ko'rinib o'tdi.

– Yaxshi kino ketyapti... Tushamizmi?

Men bu gapni ham oradagi noqulay vaziyatni buzish uchun aytdim. Dabdurustdan kinoga taklif qilishim Xolidani o'ylantirib qo'ydi. Uning yo'q deyishini kutib turardim. Ammo yo'q demadi. Yelkasini uchirib qo'ydi.

– Bilmasam.

– Bo'пти, yuring! – dedim quvonib...

Kinodan chiqib, zinalar yonidagi pastak archa tagida biroz turib qoldik.

– Erkin aka, bilasizmi... – Xolidaning yonoqlari qip-qizarib ketdi. Bir o'rim sochining uchini tutamlab turib, tutilib-tutilib gapirdi, – bilasizmi... Men... sizga xalaqit bermaymanmi?

Shu tobda u ko'zimga juda sodda, juda pok, shu bilan birga, allaqanday sirli ko'rinib ketdi. Bu savol oldida o'zim ham esankirab qoldim.

– Yo'g'-e, nimaga endi?..

– Bo'lmasa... kelasi haftaning shu kuni, shu soatda, shu yerga kelsam, yo'q demaysizmi?..

Xolida battar qizarib ketdi. Quyuq qayrilma kipriklari yuziga to'kildi.

– Xolida, rostdan kelasizmi? – dedim sevinib.

– Men ketdim! Xayr!

Xolida yerdan ko'z uzmay keskin burildi-da, kelib to'xtagan trolleybusga qarab yugurdi. Sariq jemperiga quyib qo'ygandek yarashib turgan bir o'rim yo'g'on qo'ng'ir sochining silkinib borayotganini ko'rib turdim. U trolleybus zinasiga oyoq qo'yarkan, menga bir o'girilib qaradi. Nazarimda, muloyim, juda muloyim jilmayib qo'ygandek bo'ldi. Shundagina men uni kuzatib qo'yishim kerakligini tushundim. Axir, biz u bilan yonma-yon mahallada tura-

miz-ku! Ammo men kechikkan edim. Trolleybus bir silkinib yurib ketdi. Turgan joyimda serrayib qoldim. Hozir bo'lib o'tgan gap-so'zlar quloqlarim ostida dilrabo kuy sadolaridek jaranglar, shu kuy meni bir umr sarxush qilib qo'yayotganday bo'lardi.

Kelasi uchrashuvgacha shu kuy og'ushida yashadim.

Chorshanba kuni Xolidani xuddi o'sha yerda, kinoteatr zinalari yonidagi pastak, xonaki archa tagida kutib oldim. Xolida bu safar o'ziga sal oro bergan, boshini yaqinda yuvgan bo'lsa kerak, uzun sochlarining nami hali qurimagan edi.

– Bugun kinoga tushmay qo'ya qolamiz, xo'p? – Xolida qoshini chimirib, chiroyli jilmayib qo'ydi.

– Ixtiyoringiz...

Hali oqshom qo'nib ulgurmagan katta ko'chadan o'rda – Anhor tomonga yurib ketdik.

– Uydagilar yaxshi o'tirishibdimi, Xolida? – dedim uning qadamiga qarab ohista borarkanman.

– Rahmat... – Xolida anchagacha jim qoldi... Anhor ko'prigidan o'tib daraxtzor orasiga kirdik. Oqshom eng avval shu yerga qo'nadi. Daraxtlarning tekis shovullashi anhorning bezovta to'lqinlari ovozigacha qo'shilib, beozor, orombaxsh sukunatni chuqurlashtirayotgandek bo'lardi...

– O'tiramizmi? – Anhor labida turgan pastak skamey-kaga imo qildim. O'tirdik. Anhorning tub-tubidan qaynab chiqayotgan suvga tikilganча qoldik. Anchagacha ikkovi-mizdan ham sado chiqmadi.

– Erkin aka, siz meni odobsiz qiz deb o'ylayapsizmi? – Xolida javdiragan ko'zlarini ko'zimga qadadi. Hayron bo'ldim.

– Nega endi?

Xolida anchagacha indamadi.

– Rost-da... O'zimdanda o'zim sizga... – Xolida boshini yanayam quyiroq egdi. Qiynalib-qiynalib gapirdi. – Lekin nima qilay?

Butun vujudimni hali hech sezilmagan, hali hech sinab ko'rilmagan allaqanday yoqimli titroq qopladi. Hali ishq nimaligini bilmagan yurakda nozik, juda nozik, shamchiroqdek bir o't – sevgiga chanqoq o't yiltillab turarkan. Muhabbat shabadasi bir marta, faqat bir marta siypalab o'tsa, bu uchqun lovullab ketarkan.

– Xolida, axir, nega unday deysiz? Axir, men sizni... sizni... Xayolimni yolg'iz siz olib qo'ydingiz-ku, axir! Menga nasib bo'ladimi, yo'qmi, deb xavotirlanib, o'zim ham topolmay yurgan aziz bir narsani taqdim qilasiz-u...

Men yana ancha-ancha gaplarni aytgim, yuragimdagi hislarimning hammasini to'kib solgim kelardi-yu, ammo shu hislar oldida o'zim ojiz edim...

– Rostmi? Shu gaplaringiz rostmi? – Xolida qayrilma kipriklarini ko'tarib ko'zlarimga tikildi. Entikib ketdim.

– Nahotki, menga ishonmasangiz?

Xolida sekin bosh silkidi.

– Ishonaman... Lekin... Keling, endi bir-birimizdan sir yashirmaylik. Xo'p?

– Sizdan nimani ham yashiray?

– Yolg'onmi? – Xolida ayyorlik bilan qoshini uchirib qo'ydi, – huv, anunda, zachyot daftaringizni nega tortib oldingiz?

– Unda... unda sizning suratingiz bor edi.

– Rostmi? – Xolida yana o'sha bolalarcha soddalik bilan ko'zlarini javdiratdi...

Shu kuni ikkalamiz uygacha piyoda qaytdik.

Men Xolida bilan xayrlashgan daqiqadan boshlaboq yuragimda so'nmas bir o't alangalana boshladi. Bu o't hech to'xtamas, visol damlari yaqinlashgan sayin kuchayar, faqat o'zini ko'rsam sal bosilardi-yu, xayrlashishimiz bilan yana lovullardi. Bu o't ikki yilgacha, yo'q-yo'q, undan keyin ham, shu kungacha ham pasaymadi. Lekin, netayki, goho taqdir sening izmingga emas, sen taqdirning izmiga bo'ysunishga majbur bo'lib qolarkansan...

...Ikkinchi bosqichning oxirgi imtihonini topshirgan kunim Samarqandga, viloyat gazetasiga uch oylik praktika ketish oldidan Xolidani uchrashuvga taklif qilgandim. Ammo u kelmadi. Har gal besh daqiqa kuttirib qo'ysa, alamimni papirosdan olardim. Bu safar papiros ham dosh berolmadi. Xuddi o'sha Anhor bo'yidagi pastak skameyka yonida bir soat turdim. Yuragimni chulg'agan shubhalar chigallashib ketdi-yu, shahar ko'chalarida anchagacha aylanib yurdim. O'sha tanish xiyobonlar, o'sha sokin anhor, juft-juft bo'lib sayr qilib yurgan o'sha sevishganlar bir dardimni o'n qilardi.

Xayolimda ikki savol, ikki muammo hukmron edi: Xolidaning oldiga boraymi, yo'qmi? Ehtimol, unga bir nima bo'lgandir? Yo'g'-e, axir, kuni kecha o'zim ko'rdim-ku! Agar u shunchaki noz qilayotgan bo'lsa-chi? Uning ostonasiga bosh urib boramanmi?

...Yo'q... Baribir muhabbat ustunlik qildi. Xolidalarning ko'chasiga qanday qilib borib qolganimni o'zim ham bilmayman. Ularning uyi tor ko'chaning ichida edi, ammo nechanchi eshik ekanini bilmasdim. Har safar uni kuzatib qo'yganimizda ko'cha boshida xayrlashardik. Xolidaning o'zi ham uyalardi, shekilli, ko'cha ichiga kirishimni xohlamasdi.

Bir lahza ikkilanib turdim-u, ko'cha ichiga kirdim. Lekin yigirma qadamcha yurar-yurmas to'xtab qoldim. Ikkala tavaqasi lang ochib qo'yilgan eshikdan bir qo'lida belkurak, bir qo'lida kattakon paqir ko'tarib Xolidaning akasi chiqib keldi. Men uning otini ham bilmasdim. U bizdan uch yil avval maktabni bitirgan, hozir allaqanday idorada ishlayotganini eshitgandim. U menga qayrilib qaramay, paqirga simyog'och tagiga uyib qo'yilgan ko'mirni olib sola boshladi.

Yaqinroq kelib salom berdim. U belkurakni tashlamay, engashib turgan ko'yi yelkasi osha menga qaradi. Qaradi-yu, birdan qaddini rostladi. Jingalak sochi ter aralash peshanasiga yopishib qolgan, ko'mir tegib qorayib ketgan maykasi

ham ho'l bo'lgandi. Bilmadim, salomimni eshitmadimi, alik olmadi. Yaxshilab tanib olmoqchi bo'lganday menga uzoq tikilib qoldi. Keyin peshana terini shaxt bilan sidirib tashladi-da, ko'zimga tikilib turib so'radi:

– Xo'sh, xizmat?!

Esankirab qoldim. Uyalib ketdim. Nima deyishimni bilmay, to'g'risini aytib qo'ya qoldim:

– Xolidaxon bormilar?

– Akasi kerak emasmi, akasi! – uning rangi o'chib, belkurak ushlagan qo'li asabiy qaltiray boshladi. Meni yeb yubormoqchi bo'lganday, tishlarini g'ijirlatib ta'kidladi:

– Qadamingni bilib bos, bola! Qizlarga osilgandan ko'ra burningni eplasang-chi! Kimsan o'zing! Dadangga o'xshagan sartarosh bo'lasan-da!.. Esing borida tuyog'ingni shiqirlatib qol, ha!

Ko'z o'ngim qorong'ilashib, butun vujudim lovullab yona boshladi. Quloqlarim shang'illab ketdi. Inson uchun bundan ortiq haqorat, bundan ham uyatli narsa bormi? Xayolimda eng muqaddas narsa deb yurgan uy shumi hali? Yuragimning eng chuqur joylarida izzatini ardoqlab yurgan kishilarim shu bo'ldimi? Men endi bu ko'chaga hech qachon qadam bosmayman, hech qachon!.. Yaxshi ko'rish – yalinish, yolvorish degan gap emas. Men Xolidaning oldida gunohkor emasman, yalinmayman ham...

Ertasiga ertalab Samarqandga jo'nab ketdim. Ketdim, ammo xayolim shu yerda – Xolida bilan qoldi. O'zimcha bu bema'nigarchilik uchun Xolidaning mendan kechirim so'rashini kutardim. Rostdan ham bir hafta ichida Xolidadan ketma-ket ikkita xat oldim. Ikkala xatning ham mazmuni bir xil edi: „Men siz bilan uchrashishim kerak. Tezroq kelib ketmasangiz bo'lmaydi“, debdi. Qayoqqa boraman? Yana o'sha uygami?! Kimning oldiga boraman? Meni shunchalik haqorat qilgan odamning oldigami? Nimaga boraman? Yalinish-yolvorish uchunmi?

...Xolidaga xat yozish uchun uch marta qo'linga qog'oz-qalam oldim-u, ammo yozolmadim. Har safar qalam ushlasam, ko'z oldimda uning akasi jonlanar, nazarimda, menga nafrat bilan tikilib turar, ayamay haqorat qilardi.

Qaytib borganimdan keyin Xolida bularning hammasi uchun mendan uzr so'raydi, deb yurgandim. Yo'q, butun xayolim puchga chiqdi. Praktika tamom bo'lay deb qolganda sobiq maktabdosh do'stim Javdoddan xat keldi. Xat juda qisqa edi: „Xolidadan umidingni uz! Erga tekkaniga o'n besh kun bo'ldi. Akasining o'rtog'iga tegibdi...“ *Xatni burda-burda qilib uloqtirdim. Bevafo! Yaramas! Sotqin!*

Yo'q, mening nafratlanishga, la'natlashga ham holim qolmagandi. Kipriklarimni to'sgan yosh pardasi tomog'imni bo'g'ib qo'ygandi. Baribir, endi ishlay olmasligimni tushundim. Lash-lushlarimni yig'ishtirib, uyga qaytdim.

Avtobusdan tushishim bilan ataylab Xolidalarning ko'chasiga burildim. Negadir, uni shu yerda, shu ko'chada uchratishimga ishonardim. Ha, yanglishmabman. Men uni ko'rdim. Faqat uzoqdan, orqasidan ko'rdim. U ko'cha eshik oldida to'xtagan yap-yangi „Volga“ mashinasining yonida xayol surgandek qimirlamay turardi. Kulrang makentosh ustidan qo'ng'ir sochlarini tashlab olgan.

Birovdan cho'chigan odamdek to'xtab qoldim. Ichkari-dan oq ko'ylak ustidan qora bo'yinbog' taqqan novcha yigit chiqdi. Bilagidan ushlab, Xolidani mashinaga o'tqazdi. Keyin o'zi rulga o'tirdi-da, haydab ketdi. Chamadon bandini jon-jahdim bilan qisganimdan barmoqlarim qirsillab, qo'lim titray boshladi. Molparast!

Yana qancha turganimni bilmayman. Quyosh tikkaga kelib, ayovsiz qizitardi. Asfaltdan ko'tarilgan chuchmal hovur ko'nglimni bexud qila boshladi.

– Mayli, – dedim o'zimni yupatib. – Xolida kuyunishga, o'rtanishga ham arzimaydi o'zi. Mening unga olib beradigan mashinam yo'q-ku, axir?

Bu so'zlar bilan yupana olmasligimni bilsam ham o'zimni ovutishga tirishar, ammo o'zimni ovutishga, Xolidani unutishga qancha urinsam, uning xotirasi qalbiga shuncha mahkamroq o'rnashib borardi. Men uchun faqat bir narsa ayon edi: Xolida – bevafo!

...Shu kungacha mana shu fikr bilan yashadim. Ammo bugungi voqealar butun fikrimni ostin-ustin qilib yubordi. Ko'zim moshdek ochildi.

...Bugun ham Xolidani xuddi o'sha birinchi safardagi kabi trolleybusda uchratdim. Eshikdan kirishim bilan orqa deraza yonida turgan Xolidaga ko'zim tushdi-yu, yuragim jiz etib ketdi. Indamay konduktorning yoniga o'tib oldim. Endi pul uzatayotgan edim, orqadan Xolidaning tovushi eshitildi:

– Ikkita bilet bering...

Titrayotgan qo'llarimni yashirish uchun shimimning cho'ntagiga suqdim. Yo'q, yuragimni rashk emas, g'azab ham emas, alamli iztirob chulg'ab olgandi. O'girilib qaramaslikka harakat qilib, indamay turaverdim. Ammo Xolidaning o'zi qarashga majbur qildi meni.

– Erkin aka, sizga ham bilet oldim.

Yelkam osha nazar tashladim. U haliyam o'zgarmabdi. Faqat ko'zlari, bolalarcha javdirab tikiluvchi ko'zlari endi ehtiyot bilan boqardi kishiga. Rangim o'chib ketganini o'zim ham sezib turardim.

– Rahmat! Hisobni to'g'rilab qo'ymoqchi bo'libsiz-da...

Birdan Xolidaning ham rangi o'chdi, burni qisilib, lablari pirpirab uchdi. Ikki tomchi yosh ko'zlaridan duv etib yumalab tushdi-yu, keyin yelkalari silkinib-silkinib, usiz yig'lay boshladi. Dovdirab qoldim. Odamlarning bizga hayron bo'lib tikilayotganini ko'rib, trolleybus to'xtashi bilan Xolidani sudrab tushib ketdim.

– O'zingizni bosing! – dedim quruqqina qilib. U yoq-bu yoqqa alanglab, tushgan joyimizni tanidim. O'rda ekan. Xolidani qo'yib yubormay, Anhor bo'yiga olib tushdim.

Sarg'ish qumni yalab oqayotgan suv qirg'og'iga yetib kelganimizdan keyin qo'lini qo'yib yubordim. – Yuvinib oling...

Xolida ho'l qumda chuqur-chuqur iz qoldirib suv bo'yiga cho'nqaydi. Yuvinib bo'lgunicha skameykada o'tirdim. Deyarli, hech narsa o'zgarmagan. Oqshom sukunatini chuqurlashtirib shovullayotgan daraxtzor ham, ohista oqayotgan anhor ham, muyulishdagi bir tup o'rik ham – hammasi o'sha-o'sha. Pastak skameyka ham o'z o'rnida turibdi. Faqat bir narsa yetishmaydi. Qani o'sha, belanchakka solib allalaganday shirin hislarga yetaklagan suhbatlar? Qani o'sha, muhabbat cho'g'ini alangalatgan ehtirosli so'zlar, qani? Qani o'sha, bolalarcha ma'sumlik bilan javdiragan ko'zlar, qani? Nahot, hammasi yoshlikning sirli so'qmoqlarida to'zonli iz qoldirib, o'tmishga singib ketgan bo'lsa?

Xolida hamon cho'nqayib o'tirganicha suvni shapillatib yuvinar, yelkasidan oshib tushgan sochining uchi to'lqinlar yuzidan o'ynab ho'l bo'lib ketgandi. Men bo'lsam uning ko'z yoshlari suvga qo'shilib oqib ketayotganini his qilib turar, o'zim ham yuragimni o'rtab yuborayotgan hislarimni bazo'r bosib o'tirardim.

Nihoyat, Xolida qizil sumkachasidan ro'molcha olib yuzlarini arta-arta yonimga kelib o'tirdi. Anhorga tikilgan-cha o'tiraverdim.

– Gapiring, Erkin aka! – dedi u qizarib ketgan ko'zlarini menga tikib.

– Nimani?

– Bir yigitga ko'ngil qo'yib, boshqasiga tegib ketgan qiz qanday ta'naga loyiq bo'lsa, shularning hammasini gapiravering...

– Sizga aytadigan gapim bitta – baxtli bo'ling.

– Kim?

– Siz... Turmush o'rtog'ingiz...

– Yana qanaqa tilaklaringiz bor?

Xolidaning gapi ta'na bo'lib eshitildi. Yuragimdagi iz-tirob o'rnini g'azab egalladi.

– Bo'lgani shu!

Xolida anchagacha javob bermadi. Anhor qattiqroq shovullay boshladi. Xiyobon tepasida chiroqlar lip-lip etib, birin-ketin yondi.

Kutilmaganda Xolida horg'in kulib qo'ydi.

– Qaysi kuni tush ko'ribman: ikkalamiz shu yerda... yo'q, bu yerda emas, boshqa joyda – kattakon anhor bo'yida turganmishmiz. Yuvinaman deb egilsam, boshimdagi ro'molim sirg'alib tushib, suvga oqib ketibdi. Huv birda menga ko'k shoyi ro'mol sovg'a qilgandingiz-ku, ana o'sha ro'molmish... Qo'limni cho'zsam, hech yetmasmish...

„Erkin aka, qarang-qarang, ro'molim oqib ketyapti“, desam indamay turaverdingiz. „Jon Erkin aka, tutib bering ro'molimni! Axir, uni o'zingiz olib bergansiz-ku... Qarang, endi uni boshqa odam tutib oladi“, desam, arazlab burilib tetibsiz. Birpasda sizni ham, ro'molimni ham yo'qotib qo'yibman. Uyg'onsam, yostig'im ho'l bo'lib ketibdi... – Xolida lablarini qimtib, boshini quyi soldi. Shamol turdi. Yaproqlarning yerdagi soyasi titray boshladi. Anhorga to'kilgan chiroq nurlari chil-chil bo'lib ketdi. Xolida ilkis boshini ko'tarib, ko'zlarimga ayanchli tabassum bilan tikildi.

– Esingizdami, Erkin aka, birinchi marta shu yerda o'tirib gaplashgan edik. Qiziq, biron marta bir-birimizning qo'limizni ham ushlamaganmiz...

U birdan qo'limdan ushlab oldi. Qo'llarining yengil titrayotganini sezib turardim. Vujudimni tentaklarcha bir ehtiros qoplab oldi. Birpasda mast odamdek ko'z o'ngim qorong'ilashdi.

Qiziq, nima demoqchi u? Axir, bu... bu... Bordi-yu, payti kelib mening xotinim ham birovga shunday gaplarni aytsa... Xolidaning qo'lini shaxt bilan siltab tashladim. U shunchalar ma'yus, shunchalar alamli o'kinch bilan tikil-

diki, ko'zimni qayerga yashirishimni bilmay qoldim. Yo'q, bunaqa tikilganidan ko'ra ayamay tarsakilab yuborgani, dod solib yig'lagani ming marta afzal edi. Men Xolidadan nima bo'lsa ham bir narsa kutardim, ammo u hamon haykaldek qotib turardi. Anchadan keyin u havo yetishmagandek entikib-entikib gapira boshladi:

– Siz meni... o'shanaqa... yomon ayol deb o'ylayapsizmi?

Xolida bu so'zlarni shivirlab aytdi. Ammo shu to'rt-besh og'iz so'z quloqlarimni batang keltirib, chippa bitirib qo'ygandek bo'ldi.

– Rost... – Xolidaning ko'zlarida yosh yiltilladi. – Rost. Majburan qurilgan turmush xiyonat qilishga olib kelsa, ehtimol. Lekin men o'z nomusimni hech nimaga, sizning muhabbatigizga ham alishmayman...

Men nimadir demoqchi bo'ldim. Ammo so'z topolmadim. Xolida menga navbat berib o'tirmadi.

– Siz meni... meni xiyonatchi, bevafo deb o'ylay-sizmi? O'zingiz-chi?.. O'zingiz nega menga shunaqa be-parvo qarab keldingiz?

Endi u yig'lamasdi. Men bo'lsam bir nima deyishga ojiz edim.

– O'sha... hammasi uchun bitta men aybdormanmi? Yo'q, muhabbatimizning uvolini ikkalamiz baravar bo'lishib olamiz! – Xolidaning ko'zlari o't bo'lib chaqnaq ketdi. Ammo bir lahzadayoq yana o'shanday ma'yus bo'lib qoldi. – Agar meni chindan... rostdan ham yaxshi ko'rganingizda, ataylab fakultetingizga borib, adres topib, Samarqandga yozgan xatlarimga javob bermasmidingiz? Mening nima uchun o'qishga kirolmaganimni, uydagilar bunga yo'l qo'yishmaganini bildingizmi? Oxirgi marta uchrashuvga borolmay qolgan kunim uyga sovchilar kelganini bildingizmi? O'shanda yordam berdingizmi menga? Yo'q... – Xolida o'ksib-o'ksib yig'lab yubordi. – O'sha kuniyoq singlimdan uyingizga xat berib yuborgandim. Akam eshik oldida ko'rib qolib, xatni

ortib olibdi... Hammasini eshitdim... O'sha kuni siz uyga kelgan ekansiz. Akam sizni xafa qilibdi. Siz bir gap bilan arazlab ketdingiz. Men sizga ishonardim... O'zimga ishonmangandek ishonardim. Siz bo'lsangiz... Men bir yo'la hamma-
dan ayrildim... Agar chindan yaxshi ko'rsangiz, shunaqa qilarmidingiz?.. Keyin... keyin men hech kimga ishonmay o'ydin. Endi menga baribir edi.

Xolida chuqur iztirob bilan yig'lar, uning har bir so'zi yuragimni tilimlar, har tomchi yoshi qalbim yarasiga omar edi.

– Iltimos, yig'lamang! – dedim titrab-qaqshab. – Xolida, yig'lamang! Yig'lamang!

Xolida chuqur uf tortdi.

– Mayli, hammasi shirin tushdek o'tdi-ketdi. Endi qaytib kelmaydi. Faqat sizdan bir iltimos... Endigi muhabbatingizni – boshqalarga nasib bo'ladigan muhabbatingizni ehtiyot qiling...

Xolida sekin o'rnidan turdi. Qizil sumkachasini bilagiga ildi-yu, menga uzoq tikilib qoldi.

– Erkin aka, esingizda bo'lsin. Men, baribir, sizni yaxshi ko'raman. Umrimning oxirigacha yaxshi ko'raman. Eshityapsizmi, oxirigacha, oxirigacha... – U yana yig'lab yubordi. Keyin asta burildi-yu, uzoq kasaldan turgan odamday gandraklab-gandraklab yurib ketdi.

Qayoqqa? Nimaga? Nahotki, men yoshligimning, umrimning oltin daqiqalari bilan abadiy vidolashsam! Dahshat ichida o'rnimdan sakrab turib ketdim.

– Xolida!

Men butun xiyobonni yangratib hayqirib yubordim, deb o'ylagandim. Yo'q! Bu so'z yuragimning tub-tubidan bo'g'iq, alamli bir nido bo'lib chiqdi. Muyulishdagi o'rik yonida unga yetib, bilaklaridan mahkam ushlab oldim. U ham, men ham terak bargidek qaltirardik...

– Xolida! Jonim. Qorako'zim. Siz... Siz...

Men nima qilayotganimni o'zim ham bilmas, nimadir degim, allanimalar deb hayqirgim kelardi. Xolida ko'zlarimga xotirjam tikilib turib, past, ammo qat'iy ohangda gapirdi:

– Qo'lingizni torting. Men birovning xotiniman!

– Xolida, axir, tushunsangiz-chi! Men...

Xolida qo'limdan beholgina siltanib chiqdi-yu, yaproqlari oqshom shabadasida ohista silkinib turgan o'rik tagidan burilib, muyulishda ko'zdan g'oyib bo'ldi. Qarg'ashoyi ko'ylagining etagini, o'ng bilagiga ilib olgan qizil sumkachasini ko'rib qoldim. U ketdi...

U ketdi-yu, ham shirin, ham achchiq, ham quvnoq, ham alamli uzuq-yuluq xotiralar qoldi menda.

Shu xotiralardan boshqa nimam ham bor mening? Axir, men muhabbatimni ehtiyot qilolmagan, asray olmagan, yolg'iz yaxshi ko'rish bilan kifoyalaniy yurgan odamman-ku! Shu baxtimni avvalroq asrasam bo'lmasmidi?!

...Ko'zlarimda yosh qalqidimi? Yo'q-yo'q. Nega? Endimi?

1969

OQ BULUT, OPPOQ BULUT

Badiiy asar ham tirik inson kabi tug'iladi. Uning ham qismati bo'ladi... Bu hikoyaning tarixi qiziq. U bundan salkam qirq yil avval yozilgan. Ammo keyinchalik e'lon qilingan kitoblarga kiritilmagan. Sababi shuki, ko'p o'tmay yaratilgan „Ikki eshik orasi“ romanida ham shunga o'xshash tasvir bor: ikki yigitchaning jonini garovga qo'yib suvga kalla tashlash manzarasi. Yozuvchi o'zini o'zi takrorlashga haqqi yo'q. Lekin bu hikoyadagi „yechim“, xulosa butunlay boshqacha. Asar bugungi kitobxonni ham hayajonga solishi, hayot va muhabbat degan sehrli narsa haqida o'ylashga undashiga umid qilaman.

Muallif

Samolyot yomg'irdan qorayib yotgan beton yo'lkadan shiddat bilan yugurgilab bordi-da, birdan muallaq to'xtab qolgandek bo'ldi. Yomg'ir tomchilari muttasil chiziq tortayotgan illuminator oynasidan tashqariga qaradim. Samolyot qiyalab uchib borar, yerdagi ulkan rezervuarlar, aeroportning yo'laklari lipillab ortda qolar, olisda esa qorayib turgan o'rmon ko'zga tashlanar edi.

Zum o'tmay atrofni quyuq tuman o'rab olgandek bo'ldi. Bunaqa paytda samolyot silkinaverib odamni bezor qiladi. O'zimni chalg'itish uchun boya aeroportda olgan gazetani yana ko'zdan kechira boshladim. Ammo uni o'sha yerning o'zidayoq o'qib bo'lgandim. Shuning uchun hafsalasizlik bilan suyanchiqqa boshimni qo'yib, ko'zimni yumdim. Bilmadim, qancha fursat o'tdi, bir mahal yonbosh tomondan ayol kishining ovozi keldi:

– Gazetangizni ko'rib bersam maylimi?

Yonimga kelib o'tirgan ayolga e'tibor bermagan ekanman. Burilib qaradim. Qaradim-u, esankirab qoldim.

– Dilafro'z misiz? Nima qilib yuribsiz bu yerda?

U quralay ko'zlarini suzib, qandaydir bosiq, ammo o'ktam ovozda kuldi.

– Nima, samolyotda sizdan boshqa odam uchmasligi kerakmi?

– Yo'g'-e, men... shunchaki, sizni bunaqa vaziyatda uchrataman deb hech o'ylamagandim.

Dilafro'z tag'in o'sha, o'zining go'zalligini biladigan ayollarga xos bosiq, xiyol erkaroq ovozda kulib qo'ydi.

– Durust, tanidingiz... Men qarib qolgan bo'lsam kerak, deb qo'rquvdim... – U bir zum o'yga toldi-da, yana kulimsiradi. – Ko'rishmaganimizga ham o'n sakkiz yil bo'пти.

Men unga endi yaqindan, sinchiklab qaradim. Dilafro'z chindan ham ancha o'zgargan, to'lishib, qandaydir viqorli ayollarga o'xshab qolgandi. Faqat ko'zlari, kulganida ich-ichidan yonib ketadigan quralay ko'zlari, o'zining malo-

hatiga ishongan ayollarga xos xotirjam kulgisi o'sha-o'sha edi. Hozir unga shuni aytishim kerakligini bilardim. Ammo og'zimdanda boshqa gap chiqib ketdi:

– Men sizni tushimda ko'rib turaman. Haliyam...

Ha, men uni hanuz tushlarimda ko'rib turishim rost edi. Men Dilafro'zni har gal bir xil tush ko'raman. U oppoq ko'ylakda birdan paydo bo'lib qoladi. Quralay ko'zlarida o't yonib, allanimalarni gapiradi, kuladi... Keyin to'satdan g'oyib bo'ladi.

O'shanda, o'ninchi sinfda o'qib yurganimizda u kunora tushimga kirib chiqardi. Sochlari chiroyli turmaklangan, oppoq ko'ylakda, ko'zlarida tabassum... Butun maktabda eng chiroyli qiz shu – Dilafro'z edi. U boshqa maktabdan o'tgan „yangi“ qiz bo'lgani uchunmi, bir-birini sensirab gaplashadigan sinfdoshlarning hammasi uni sizlab chaqirardi. Dilafro'z darsning birinchi kuni oppoq ko'ylak kiyib, eshikdan kirib kelganidayoq uni sevib qoldim. Kechalari uyquga ketish oldidan Xudodan yolg'iz bir narsani tilar edim. Uni tush ko'rsam, tushimda aqalli bir marta qo'lidan tutsam... Ertalab uni ko'rish uchun maktabga shoshardim, o'zini ko'rganda esa undan qochishga urinar, xuddi arazlagan odamdek uzoqroqdan o'tishga harakat qilardim. Nazarimda, Dilafro'z osmon-falakda, oppoq bulutlar orasida suzib yurgan afsonaviy malakka o'xshar, unga gapirish, tikilib qarash gunoh edi men uchun.

Ochig'ini aytganda, sinfimizdagi bolalarning ko'pi oshiq edi unga.

Hatto Abjal degan „ataman“imiz ham Dilafro'zning sharpasini sezishi bilan muloyim tortib qolardi. Asli ismi Abduljalil bo'lsa ham, fe'li yomonligidan Abjal deb laqab olgan bu bola qo'pol, to'nkamijoz edi. Ammo butun sinf undan hayiqar, allaqanday bezorilar to'dasiga qo'shilib yurishini bilardik. Abjal bilan faqat bitta bola – tulkidek ustomon Umar oshnachilik qilar, ikkovi doim birga yurishar, shuning uchun bolalar unga „Dum“ deb laqab qo'yishgan edi.

Muhabbat odamni chalg'itadi, deyishadi. Ishonmayman. Muhabbat odamga mislsiz kuch-qudrat bag'ishlar ekan. O'sha yili shu qadar yaxshi o'qiy boshladimki, avvallari uch olsa ham kuyunmaydigan, besh olsa ham suyunmaydigan mendek beparvonning bunchalik bilag'on bo'lib qolganiga o'qituvchilar ham, uyda akalarim ham hayron edi. Men bo'lsam, darsda qoyilmaqom qilib javob berayotganimda besh olishni emas, Dilafro'zni qoyil qoldirishni o'ylardim.

Bitirish imtihonlari cho'zilgandan cho'zilib, hamma-mizning sillamizni quritib yubordi. Bolalar miyasi achib ketganidan nolir, bu azoblardan tezroq qutulishni tilar, men bo'lsam, imtihonlar yanayam cho'zilishini ich-ichimdan orzu qilardim. Maktabni bitirsak, Dilafro'z bilan bir umr vidolashadigandek...

Esimda, o'sha kuni kimyo fani imtihonidan bir kun avval yig'ildik. Negadir o'qituvchimiz kelmadi. Ko'pchilik tarqalib ketdi. Saraton issig'idan qizib ketgan, bo'r isi anqib turgan sinfdan o'n chog'li bola qoldik.

– Yaqinda imtihonlar tamom! – dedi bolalardan biri orzumandlik bilan. – Keyin hammamiz har qayoqqa „husht!“

Parta ustiga minib o'tirgan Abjal do'rillab kuldi.

– Biz qayoqqa ketsak ham, Dilafro'zni opketamiz! – Bu gapni u shunchalik bepisandlik bilan aytdiki, o'rnimdan sakrab turib ketdim.

– Nima-a? – dedim cho'zib. – Sen...

„Olib ketasanmi?“ deyishga tilim bormadi.

Olib ketish u yoqda tursin, Dilafro'z mana shu Abjalning yoniga kelishini tasavvur qilishning o'zi dahshat edi men uchun. Abjal boyagidan ham bepisandroq ohangda kuldi.

– Iye, sen nega jirillaysan? Eshitib qo'y! Men Dilafro'zxonni...

U yog'i qandoq bo'lganini bilmayman. Bir mahal ikkalamiz polda dumalashib aylana boshladik. Abjal sochimdan

changallab turib, boshimni uch-to'rt yerga urgan edi, ko'z o'ngim qorong'ilashdi-yu, hech nima ko'rinmay qoldi. O'zimga kelganimda Nizom degan o'rtog'im suyak o'tirardi. Amallab o'rnimdan turdim. Og'zim negadir sho'rtang edi. Kaftim bilan artgan edim, qo'lim qon bo'ldi. Abjal yo'l-yo'l ko'ylagining yirtilgan yoqasini g'ijimlaganicha kimyoviy formulalar yozilgan taxta oldida turar, hansirab nafas olardi.

– Agar yana bitta gapirsang, yo sen o'lasan, yo men! – Bu gapni shu qadar ishonch bilan aytdimki, atrofni o'rab turgan bolalarning nafasi ichiga tushib ketdi.

– Unaqa bo'lsa, bir yoqlik qilish kerak bu masalani. – Boyadan beri oxirgi partada o'tirgan „Dum“ sekin-sekin yurib yaqin keldi. Quvlik bilan hammaga bir-bir qarab chiqdi-da, yelkasini uchirib davom etdi. – Dilafro'zni Abjal yaxshi ko'rishidan xabarim bor edi. Endi Ergash yondan chiqqan yonqoziq bo'lib qoldi. – U menga imo qildi. – Yigit-chasiga biron chora topish kerak endi.

Nizomning rangi o'chib, „Dum“ning oldiga bostirib bordi.

– Gapni aylantirma, „Dum“! Nima demoqchisan?

– Biron narsadan garov o'ynashsin, ora ochiq bo'ladi-qo'yadi!

– Masalan?

– Masalan... – „Dum“ mushkul muammo qarshisida qol-gandek peshanasini tirishtirdi. – Masalan, Bo'rijarga kalla tashlashdan. Kim omon chiqsa...

– Dumingni likillatma, Dum! – Nizom nafrat bilan undan yuzini o'girdi. – Ergash yaxshi suzolmasligini bilib, jo'rttaga aytyapsan.

Men kaftim bilan og'zimni artgancha ularning bahsini beparvo eshitib turardim. Go'yo bu gaplarning menga mut-laqo aloqasi yo'qdek. Faqat „Bo'rijar!“ deyishganida bultur bir sinfdoshimiz temir yo'l ko'prigidan kalla tashlab, suvdan chiqmagani esimga tushdi. Uning jasadini bir haftadan keyin allaqaysi to'g'ondan topib kelishgan edi.

– Xo'sh, nima bo'пти? Garovni erkak kishi o'ynaydi. – „Dum“ har ehtimolga qarshi Abjalning yaqinrog'iga borib, o'vozini balandlatdi. – Yigit degan do'ppi tor kelganida „viyt“ deb qochmaydi.

Sekin o'rnimdan turdim.

– Ketdik.

Nizomning rangi quv o'chib ketdi.

– Jinnimisan! Vey, ahmoq bo'ldingmi?

– Hozirmas, – dedi Abjal hamon ko'ylagining yirtig'ini g'ijimlarkan. – Ertaga soat o'nda, ko'prik ustida.

„Dum“ qo'li bilan Nizomga imo qildi:

– Nizom sening sekundanting bo'ladi. Men Abjalga sekundantlik qilaman.

O'sha oqshom yarim kechagacha xayolan Dilafro'z bilan gaplashib yotdim. Qani endi bir marta ko'rsam, oxirgi marta ko'rib qolsam... Yo'q, u olisda edi. Oq, oppoq bulutlar ustida edi. Aksiga olib, o'sha kuni aqalli tushimga ham kirmadi.

Ertalab karaxt bo'lib uyg'ondim. Boshim lo'qillab og'rir, negadir xuddi yig'lagan odamdek ko'zim achishardi.

Ko'chaga chiqsam, darvoza oldida Nizom turibdi.

– Borma! – dedi qo'l siltab. – Bilasan-ku, Abjal bantit! Tegirmonga tushsa, butun chiqadi. Nima, joningdan o'ydingmi?

Ko'nglimning bir chekkasida Nizom to'g'ri aytayotganini bilib turardim. Ammo o'zim ham tushunib yetmagan andaydir qaysar tuyg'u nuqul olg'a itarardi. Qaytaga yaxshi emasmi? Sen o'lib ketasan, Dilafro'z hammasini eshitib, or-zor yig'laydi... Seni sevmaganiga, qadringga yetmagani- ga pushaymon bo'ladi. Abjaldan bir umr nafratlanib yuradi.

– Menga qara, Nizom, – dedim sovuqqonlik bilan. – Do'rqayotgan bo'lsang, bormay qo'ya qol, menga sekundantning keragi yo'q.

Nizom bora-borguncha meni ham, Abjalni ham, „ham-na g'alvani boshlagan“ o'sha „Dum“ni ham so'kib bordi.

Menga bu gaplar ta'sir qilmas, xayolim boshqa yoqda edi. Dilafro'z qayoqdaykin hozir? Nima qilayotganiyin?

Ko'prik ustiga yetib kelganimizda hech kim yo'q edi. Kun ertalabdan qizib ketgan. Yaltirab yotgan temir yo'l izidanmi, qoramoyga belangan shpallardanmi chuchmal hid anqib, nafasni olgudek bo'lardi. Ko'prik chetiga o'rnatilgan liqildoq panjaraga suyanib pastga qaradim. Yuqorida yoyilib oqayotgan suv shu yerga – temir yo'l ostiga kelganida keskin torayar, ikki cheti betonlab qo'yilgan o'zand shiddat bilan oqib o'tib, narigi tomondan otilib chiqib ketar edi. Shuning uchun bo'lsa kerak, yuqoridan sarg'ayib kelayotgan suv narigi tomondan ko'piklanib, oppoq oqarib chiqardi. Jarining u yuzida sap-sariq qamishzor ko'zga tashlanar, yanayam nariroqda botqoqlik qorayib ko'rinardi. Terak bo'yi pastlikda ajdardek vishillayotgan Bo'rijarga qarashim bilan yuragim orqaga tortib ketdi.

– Qalay, yuraging po'killab qolmadimi?

Do'rillagan ovoz egasini tanib, burilib qaradim. Abjal bir qo'lida „portveyn“ shishasi, bir qo'lini beliga tiragancha kinoyali iljayib turardi. Nariroqda esa Nizom bilan „Dum“ yuzma-yuz turishar, Nizom qo'lini paxsa qilib, jahl bilan al-lanimalarni tushuntirar edi.

– Ketar jafosida otib olasanmi? – Abjal shunday dedi-yu, shishani chaqqon ochdi. Boshi ustida baland ko'targancha qultullatib icha boshladi. U har yutinganida do'rdoq labining ikki chetidan qip-qizil vino sizib tushar, ko'ylagining yoqasidan toshib, pastga oqar edi. Turqi ko'zimga shu qadar jirkanch ko'rinib ketdiki, ijirg'anib, yuzimni o'girdim.

Dilafro'zni shunga topshirib qo'yamanmi? Shunga-ya! Undan ko'ra bir marta emas, o'n marta cho'kkanim yaxshi emasmi? Abjal vinoni ichib bo'ldi-da, kaftining orqasi bilan labini artdi. Shishani uloqtirib yubordi. Shisha temir yo'l chetidagi qirrador toshlar ustiga tushib, chil-chil sindi.

– Qani, tashla tangani! – Abjal „Dum“ga qarab qichqirdi. – Tashla, tolemizni sinab ko'raylik!

„Dum“ darrov jilpanglab yetib keldi.

– Mana bu 20 tiyinlik, – dedi qo'lidagi tangani ko'z-ko'z qilib. – Qayog'ini tanlaysan?

Abjal kayfdan qizargan ko'zlarini suzib qo'l silkitdi.

– Menga baribir.

– Sen-chi?

– Mengayam!

– Bo'lmasa bunday... – Uzoqdan eshitilgan gudok tovushi „Dum“ning gapini bo'ldi. – Shoshma, poyezd o'tib ketsin! – dedi u bilag'onlik bilan. – Hammasi qoidasi bilan bo'lishi kerak... Erkakchasiga...

Shiddat bilan kelayotgan teplovoz yaqinlashib qolganida yana bir signal berdi-da, vagonlarni sudragancha guldurab o'tib ketdi. Yo'l chetidagi mazut sachragan, qovirib qolgan o'tlar silkinib-silkinib, tag'in qaddini rostladi. Zum o'tmay pastda yana Bo'rijarning guvullashi eshitilaboshladi.

– Gap bundoq, 20 tiyin deb yozilgan tomoni tushsa, Ergash birinchi bo'lib kalla tashlaydi. Orqasi tushsa – Abjal. – „Dum“ shunday dedi-da, tangani chirillatib osmonga otdi.

– Mana, Nizom, sen ham ko'r! – „Dum“ shpalga tushgan tanga ustiga engashdi. – Qarasang-chi!

Nizom ikki temir yo'lning qoq o'rtasida karaxt bo'lib turar, chamasi, bu garovning shunchaki o'yin emasligiga haqiqiy ishonmas edi. Men bo'lsam allaqachon hukm qilingan odamdek xotirjam edim.

– Mana, o'zing ko'r! – dedi „Dum“ negadir quvonib. – „Chuv“ tushdi. Birinchi bo'lib Ergash tashlaydi.

– Bekor aytibsanlar! – Nizom jonholatda baqirib rubordi. – Senlar Ergashni o'ldirmoqchisan!

Men qizib yotgan relsga o'tirdim-da, indamay tuflimning bog'ichini yecha boshladim. Paypog'imni yechayotganimda

negadir Nizom ham, u bilan g'ichillashayotgan „Dum“ ham jimib qolishdi. Tuflimni bir chekkaga qo'yib, o'tirgan joyimda burilib qaradim-u, behush odamdek angrayib qoldim. O'n qadamcha narida Dilafro'z turardi. Xuddi o'sha – tushlarimda ko'rgandek oppoq ko'ylak kiygan, sochlari chiroyli turmaklangan Dilafro'z turardi. U oq tuflisi bilan shpallarni bitta-bitta bosib yaqin kela boshladi. Nima bu? Oppoq bu-lutlarning menga qilgan so'nggi saxovatimi?

– Tinchlikmi? – dedi Dilafro'z ularga yaqin kelib.

– Tinchlik, – „Dum“ noqulay iljaydi. – Cho'milmoqchimiz.

Dilafro'z menga o'girildi.

– Ergash, siz ham cho'milmoqchimisiz?

Men shundagina o'zimga keldim. Uning ro'parasida yangoyoq, bema'ni alfozda o'tirganim uchun mulzam bo'lib, sekin o'rnimdan turdim.

– Shunaqa, – dedim iloji boricha sovuqqon ohangda, – cho'milmoqchiman.

Dilafro'z keskin Abjalga burildi.

– Nima, men ko'chada tushib yotgan chaqamanmi, orqamdan garov o'ynaysizlar?!

Dilafro'z Abjalga gapirdi-yu, mening ichim muzlab ketdi. Uning bu qadar shiddatli ohangda gapirganini hech eshitmagan edim. Ko'zimni qayoqqa yashirishni bilolmay qoldim.

– Kim yetkazdi? – Abjal labini bir chekkasi bilan iljaydi. – Hech kim sizni chaqirgani yo'q-ku!

Abjalning Dilafro'zga kinoya qilishi vujudimni qaqshatib yubordi.

– Menga qara, o'v! – dedim ovozim titrab. – Gapni ko'paytirma. Boshladik!

Abjal oyog'ini rels ustiga qo'yganicha tuflisining bog'ichini yecha boshladi. Shu payt hech kutilmagan voqea bo'ldi. Dilafro'z „Dum“ bilan Nizomning orasidan o'tdi-da Abjalning yelkasiga qo'lini qo'ydi.

– Quloq soling.

Abjal boshini ko'tardi.

– Xo'sh?

– Men... – Dilafro'z Abjalning boshiga xiyol egildi.

Ko'zlarida allaqanday o't yonib turardi. – Men sizni yaxshi ko'raman. Shuni bilmoqchimingiz?

Quloqlarim shang'illab, ko'z o'ngim qop-qorong'i bo'lib ketdi. G'ira-shira tumanlik orasida Abjalning bir zum ang-rayib qolganini, keyin qaddini rostlaganini ko'rdim. Yuragim gursullab urayotganini, oyoqlarimdan mador ketib bo-rayotganini sezib turardim.

Zum o'tmay qirrador toshlar ustiga cho'kkalab qoldim. Kechalari tushimga kirib chiqadigan Dilafro'z shumi? Xayolimda bulutlar orasida suzib yuradigan Dilafro'z shumi? Hozirgina osmonda uchib yurgan Dilafro'z birdan yerga tushdi. Yo'q, yerdan ham pastroqqa tushib ketdi... Ana, u ketyapti.

Abjalning, hamma yomon ko'radigan, hamma jirkanadigan Abjalning qo'lidan tutib ketyapti! Bundan chiqdi, Abjal kecha bekorga gapirmagan, bundan chiqdi ilgariyam...

Abjal uning oppoq bilagidan tutib borar, u esa tas-madek rels ustidan dorbozlarga o'xshab ehtiyotkorlik bilan muvozanat saqlab yurib ketar edi. Go'yo bir umr shunday yuradigandek. Go'yo Abjal bir zum qo'lini qo'yib yuborsa, yiqilib ketadigandek. Bir necha qadam yurishgandan keyin u orqasiga burilib qaradi. Keyin yana... Men yuzimni chirt o'girdim-u, boshimni changallab qoldim.

Anchadan keyin hushim o'zimga keldi. Ro'paramda Nizom turardi. U aftimga tikilib turdi-da, qandaydir quruq ohangda so'radi:

– Qalay, o'lishingga arzirkanmi?

– Senga nima! – dedim jinnilardek baqirib. – Sening nima ishing bor? Yo'qol, toshingni ter!

Ertasiga kimyo imtihonidan uch oldim. Chiqsam, maktab darvozasi oldida yaproqlarini chang bosgan olcha tagida

Dilafro'z iljayib turibdi. Ko'zimga shu qadar xunuk ko'rinib ketdiki, yuzimni teskari o'girdim. Shitob bilan o'tib ketayotgan edim, chaqirdi:

– Ergash...

– Nima! – dedim baqirib. – Abjal kamlik qilib qoldimi? Birpas sabr qilsang, chiqadi! – Shunday dedim-u, yugurib ketdim.

Keyin... hammasi tamom bo'ldi. Maktab ham. Muhabbat ham... Toshkentdek shahri azimda institutga kirishga ko'zim yetmasdi. Omadim chopdimi, yaxshi tayyorgarlik ko'rdimmi, har qalay, Temir yo'l transport injenerlari institutiga kirdim. Ora-chora Nizomdan xat kelib turardi. Ikki marta Dilafro'z seni so'radi, adresingni beraymi, degan mazmunda ham yozdi. Ko'nglimda quvonchga o'xshash bir nima yilt etgandek bo'ldi-yu, o'sha zahoti so'ndi. Uning Abjal bilan yetaklashib ketayotgani, men bo'lsam ahmoqona bir alfozda temir yo'l chetida angrayib o'tirganim ko'z o'ngimga kelib, „Aravasini tortsin“ degan mazmunda javob yozib yubordim. Shunda ham har gal uni eslasam, yuragimning bir cheti jiz etib qo'yardi... Bora-bora jizillamaydigan bo'ldi...

To'rtinchi kursni bitirgan yilim uylandim. Shunda ham qachondir ko'ngil qo'ygan kishingni unutish og'ir bo'larkan, uning qismatiga befarq qaray olmas ekansan.

Dilafro'z Andijon Tibbiyot institutida o'qiyotganidan xabarim bor edi. O'sha yili u ham turmushga chiqqanini eshitdim. Yo'q, yuragimda rashk yoki iztirob emas, o'kinchga o'xshashroq bir narsa uyg'ondi. Uyg'ondi-yu, so'ndi. Faqat bir narsaga hayron qoldim. Dilafro'z Abjalga emas, boshqa yigitga turmushga chiqibdi...

Keyin bular ham unutildi. Faqat onda-sonda tushlarimga oppoq ko'ylak kiygan Dilafro'z kiradigan bo'ldi.

O'n sakkiz yil oz muddat emas. Dilafro'z chindan ham o'zgargan, ammo o'ktam kulgisi, quralay ko'zlarining kiborona boqishi o'sha-o'sha edi.

– Men sizni tushimda ko'rib turaman, – deb takrorladim uning ko'ziga tikilib.

– Yo'g'-e! – Dilafro'z ko'zlaridan o't chaqnab kuldi. – Nahotki?

– Bu gapni sizga yoqish uchun aytayotganim yo'q. Bor gap shu.

– Qarang-a, men shuncha harakat qilsam ham, siz sira tushimga kirmaysiz.

Bu gapni u yarim hazil bilan aytdi. Biroq mening ko'z o'ngimda yana o'sha sovuq manzara jonlandi. Uning Abjal bilan yetaklashib ketgani-yu, men ayanchli qiyofada termilib qolganim. Harchand o'zimni tutishga urinsam ham, bunday pallada aytish mumkin bo'lmagan eng ahmoqona gap og'zimdanda chiqib ketdi:

– Abjalni hech ko'rasizmi?

U yarq etib qaradi.

– Kimni-i-i? – dedi cho'zib.

Kuldim.

– Abjalni-da! Esingizdan chiqdimi?

Dilafro'z ko'zimga uzoq, sinovchan tikilib turdi-da, negadir istehzoli kuldi.

– Boshimga uramanmi uni?! – dedi qoshini chimirib.

Esankirab qoldim.

– Axir, o'shanda...

Dilafro'zning ko'zlariga sezilar-sezilmas iztirob sharpsi soya solib o'tgandek bo'ldi. Biroq zum o'tmay kulim-sirab so'radi:

– Doktorlik ishingiz bitib qoldimi?

– Siz... siz qayoqdan bilasiz? – dedim battar hayratlanib.

– Men shunaqa bilag'onman! – Uning gap ohangida yashirin istehzo bor edi. – Hammasini bilaman! Qachon nomzodlik dissertatsiyasini yoqlaganingizni, Guli bilan to'yingiz o'n to'rtinchi iyun, shanba kuni bo'lganini. To'ng'ich o'g'lingiz may oyida tug'ilganini... Xotiningiz hamshira bo'lib ish-

lashini... Aytaveraymi? – U kuldi. Ammo bu safar kulgisida o'ktamlik yo'q edi. Buni o'zi ham sezdi, shekilli, yuzini o'g'irib, boshini quyi soldi...

Vujudim birdan bo'm-bo'sh bo'lib qoldi. Samolyot hamon guvullab uchib borar, nazarimda, mening qalbimda ham allanima guvullab junbishga kelgan edi...

Nimaga u sening hayotingni miridan sirigacha biladi? Ilmiy ishingniyam, qachon uylanganingniyam... Nimaga? Nega u Abjalning nomini eshitganda ijirg'andi? Demak, Abjaldan nafratlanar ekan-da?! Xo'sh, o'shanda ko'prik ustida o'zingniing ayanchli qiyofada qolib ketganingni o'ylaysan-u, nega Dilafro'zni o'ylamaysan? O'shanda Dilafro'z uchun, maktabning eng go'zal, eng mag'rur qizi uchun o'zi yomon ko'rgan, o'zi jirkanadigan odam bilan qo'l ushlab ketish oson bo'lmagandir? Kim uchun qildi bu ishni? Shoshma... O'shanda rels ustida amallab muvozanat saqlab ketayotganida nima uchun orqasiga qayta-qayta termilib qaradi? Balki, o'shanda uning ko'zlarida ingragan iztirobini payqamay qolgandirsan? Balki, ertasiga maktab darvozasi oldida seni kutib turganida hammasini tushuntirmoqchi bo'lgandir? Sen bo'lsang, uni haqorat qilib, jo'nab qolgansan. U shundayam seni kechirgan. Bo'lmasa, nima uchun Nizomdan qayta-qayta surishtirdi seni? Nimaga sen bilan uchrashishni tiladi? Nimaga? Nimaga xotiningdan tortib, bolangning tug'ilgan kunigacha biladi? Nimaga? Nimaga?

Bir-biridan achchiq, bir-biridan armonli savollar ketma-ket yopirilib kelar, samolyot motorining guvullashi, miyamda charx urayotgan savollar – hammasi aralashquralash bo'lib, vujudimni larzaga solar, Dilafro'z bo'lsa hamon nariyoqqa qarab o'tirar edi. Men uning yuzidagi ifodani aniq ko'rmasdim. Ammo ko'rmasam ham, o'zimning bepisandligim tufayli, o'zimning befahmligim tufayli shuncha paytdan buyon payqamay kelgan tuyg'ularni endi aniq sezib turardim. Faqat... faqat endi kech bo'lgandi.

Ajab, sendek „olim“, sendek „zukko“ erkakning bir ayol qalbini tushunishi uchun o'n sakkiz yil kerak bo'libdi! O'shandayam tasodifan, to'satdan... Demak, shuncha yillardan beri bejiz tushlaringga kirmagan ekan-da?!

Sen bo'lsa... Sen galvars bo'lsa...

Dilafro'z hamon boshini quyi solib, nariyoqqa qarab o'tirar, nazarimda, u yana o'sha oq, oppoq bulutlar orasida uchib yuradigan malakka aylanib qolgandi...

1978

QUYOSH TAROZISI

Murodjon bugun tag'in kech qoldi.

Nasiba deraza ro'parasidagi pastak yumshoq kresloda o'tirar, oqshom tushib qolgan edi. Kelin tushgan uyning fayzi boshqacha bo'ladi. Derazalardagi nafis darpardalar, oyoq ostidagi cho'g'dek gilamlar, devorda ohista chiqillab turgan kattakon osma soat, naqshinkor arabi garnitur – hammasi bu xonadonda yaqinda to'y bo'lganidan darak berib turardi. Norigi uyda qaynisi televizorni baqirtirib futbol ko'ryapti. Hali qaynanasi egachisinikiga ketdi. Umuman, ularning xonadoni gavjum. Ammo Murodjon yonida bo'lmaganidan keyin Nasiba baribir yolg'iz...

Murodjon keyingi paytda aynidi. Avvallari ishdan chiqa solib uyga yugurardi. Yo'q, keyinchalik tez-tez kechikadigan, ba'zan yarim kecha qilib keladigan odat chiqardi. Tag'in topgan bahonasi bitta! Navbatchilik qilarmish. O'lar endi, har kuni bitta odam navbatchilik qilaversa. „Navbatchilik bahona, diydor g'animat“ bo'lmasin tag'in.

Nasiba devordagi soatga qaradi. To'qqizdan oshibdi. Tashqarida qorong'i quyuqlashib borar, allaqayerda qurbaqa qurillardi... Bir vaqtlar Murodjon ikkovlari bog'da kun botgunga qadar suhbatlashib o'tirishar, oqshom quyuqlashib ketganidan keyin xayrlashishardi.

Ularning tanishuvi g'alati bo'ldi. Nasiba bilim yurtining to'rtinchi kursida o'qirdi. Qishda shamollab qoldi. Bir-ikki kun parvo qilmay o'qishga qatnab yuraverdi. Ammo kechasi to'satdan isitmasi ko'tarilib ketdi. Dadasi bilan oyi-si qo'rqib ketishdi. Qo'shnining mashinasida kasalxonaga olib borishdi. O'pkasi qattiq shamollagan ekan. Uni Murod Vohidovich degan do'xtir davoladi. Nasiba ilgariyam betob bo'lgan, vrachlarga qaratgandi. Ammo mana shu baland bo'yli, qotmadan kelgan vrachning qo'li badaniga tegishi bilan negadir qamchi yegan otdek seskanib ketdi. Narigi karavotda yotgan xotin uning holatini sezdi. Piqillab kulib yubordi. Do'xtir zahargina ekan.

– Xotirjam bo'ling, ko'zim uchib turgani yo'q, – dedi qovog'ini solib. – Chuqur nafas oling...

Nasiba sog'ayib chiqib ketguncha ham Murod Vohidovich bilan tuzuk-quruq gaplashmadi. Ayniqsa, uning qosh-ko'zlari popukdek Marziya degan hamshira qiz bilan ochilib-sochilib gaplashib turganini bir-ikki ko'rganidan keyin o'zini butunlay bepisand tutadigan bo'ldi. Agar Dilfuza-ning to'yida yana uchrashib qolishmasa, balki, unutib yuborgan bo'larmidi...

Dilfuza Nasibaning jonajon o'rtog'i. Shu qiz turmushga chiqadigan bo'ldi-yu, ZAGSdan o'tish marosimiga Nasiba ham bordi. To'g'risi, dugonasining baxtiga juda havasi keldi. Umrida bunaqa tantanani ko'rmagan edi. Qiz tomon salkam yigirma kishi bo'lib borishdi. Kuyov tomondan ham ancha yigitlar keldi. ZAGS mudirasi kelin-kuyovni qutlab, nutq so'zladi. Kuyov Dilfuzaga brilliant sirg'a, oltin uzuk hadya qilganida hamma qarsak chalib yubordi. Nasiba kuyov tomondan kelgan yigitlar orasida turgan Murod Vohidovichni tashqariga chiqishganidan keyingina ko'rdi. Doim xalatta yurgani uchunmi Nasiba e'tibor bermagan ekan. Bu gal yarashqli kiyinib olgan, sochlarini silliq taragan, galstuk taqqan Murodjon uning ko'ziga

cho'g'dek ko'rindi. Bosh silkib salom berdi. Murodjon shu ondayoq uning yoniga keldi.

– Siz kelin tomonmisiz? – dedi uning qo'lini ohista siqib. Nasiba indamay bosh silkidi. – Men kuyov tomonman. Demak, quda ekanmiz. – Murodjon kulib qo'ydi.

Yo'q, u ko'p ham zahar emas ekan. „Chayka“da shahar aylanishganida ham, „Lazzat“ kafesida o'tirishganida ham Nasibaning ko'nglini ovlashga harakat qildi. Hamma hamma bilan, u Nasiba bilan.

– Yaxshimi? – dedi Murodjon.

Nasiba tushunmadi.

– Nima yaxshimi?

Murodjon kelin-kuyov tomonga imo qildi.

– Shunaqa dabdabalar yoqadimi sizga?

– Albatta! – Nasiba yelkasini qisdi. – Umrda bir marta bo'ladigan to'y...

– Menga yoqmaydi. – Murodjon jilmaygan ko'yi iltimos qildi: – kuzatib qo'ysam maylimi? Baribir, hozir hamma qarqab ketadi.

Nasiba indamadi...

Ular tez-tez ko'rishib turadigan bo'lishdi.

Bir kuni ikkovlari dalaga chiqishdi. Shunchaki aylanib kelish uchun. Shahar chetidagi jamoa xo'jaligiga qatnaydigan avtobusga o'tirishdi-yu, halqa yo'ldan o'tgandan keyin kuch kelgan bekatda tushib qolishdi. Yoz quyoshi olis ufqda yullovli bir tumanlik ichiga botib borardi, Murodjon quyoshga tikilganча chuqur o'yga tolган edi. Uning shu o'tirishi Nasibaning yelkasi uchun nima uchundir g'amgin ko'rinib ketdi.

– Nimani o'ylayapsiz? – dedi uning yelkasiga kaftini qo'yib.

– O'ylayotganim yo'q. Orzu qilyapman, – dedi Murodjon botib borayotgan quyoshdan ko'z uzmay. – To'ydan keyin ikkalamiz dengiz bo'yiga borsak. Mayli, qaysi dengiz bo'lsa ham... Oy chiqib turgan bo'lsa. Ikkalamiz

qirg'oqda shundoq o'tirib, oydinda tovlanib turgan dengizni tomosha qilsak...

Nasibaning yuragi quvonchdan orziqib ketdi. Shirin jilmayib, uning yelkasiga bosh qo'ydi.

Keyinchalik u o'sha – Murodjon aytgan manzarani ko'p o'ylaydigan bo'ldi. Umrida dengizni ko'rmagan edi. Ammo endi shovullab turgan dengiz ko'z o'ngiga aniq keladigan bo'ldi. Ana, tip-tiniq to'lin oy nurida dengiz oynadek yaraqlab turibdi. To'lqinlar shovullab qirg'oqqa uriladi, dahshatli guvullab suron soladi. Ammo u qo'rqmaydi. Uning yonida Murodjon bor. U Murodjonning ko'ksiga boshini qo'yib o'tiradi. Murodjonning yuragi bir me'yorda gurs-gurs uradi. Nasibani allalagandek bo'ladi.

Turmushga chiqayotgan qizning orzusidek afsonaviy narsa bo'lmaydi. Nazarida, to'y o'tishi bilan o'zga bir olamga kirib qoladigandek, xuddi bir sayyoradan boshqa sayyoraga uchib ketayotgandek tuyuladi. Nasibani ham shu olam asir etgandi. Agar o'zi oyisiga shipshitib qo'ymaganida, Murodjon yuborgan sovchilar dadasiga yoqmasligi tayin edi. Avvalo, Murodjonning otasi yo'qligi qiz tomonga unchalik ma'kul kelmadi. Qolaversa, Nasiba besh o'g'il orasida yolg'iz edi. Dadasi qiziga o'zgacha mehr qo'ygan. Ko'p yillardan buyon advokat bo'lib ishlaydi. Topganini bita qizidan ayarmidi? Kuyov tomonning qo'li qisqaroq ekan. Kuyov bir o'zi ishlasa, tag'in ukasi, singlisi bo'lsa... Nasiba bunisini ham o'z zimmasiga oldi. Bir kuni gap orasida Murodjonning ko'nglini og'ritmaydigan qilib qistirib ketdi:

– Dadamlar juda qiziqilar-da, Murodjon aka. Sen yolg'iz qizimsan, deydilar. Mendan orzu-havaslarini ko'p emish. Esingizdami, Dilfuzaning to'yi zo'r bo'luvdi-a?

Murodjon uni yupatdi:

– Ko'nglingiz to'q bo'lsin. Men uyaltirib qo'ymayman.

Chindan ham Nasibaning dadasi kuyov tomondan xursand bo'ldi. Nasiba Dilfuzaga havas qilgan edi. Xuddi o'sha

„Chayka“da sayr qilishdi, xuddi o'sha „Lazzat“ kafesiga kirishdi. Chiqib kelishayotganida u Murodjonning qulog'iga shipshidi.

– Yaxshimi?

– Nima? – dedi Murodjon.

– Mana shunaqa dabdabalar yoqadimi sizga?

Murodjon jilmayib, uning belidan quchdi.

– Qanaqa bo'larkan! – dedi Nasiba barmog'i bilan po'pisa qilib.

To'y nihoyatda xushchaqchaq o'tdi. Murodjon bilan birga ishlaydigan Islom aka degan pak-pakana odam bor ekan. Shu kishi tamadalikni, ayniqsa, bopladi. Shunaqa qiziq gaplar aytdiki, to'yga o'z-o'zidan fayz qo'nib, hammaning qulfi dili ochilib ketdi. Ammo Nasiba o'zga olamga – sirli olamga kirib qolgani yo'q. Hayot o'z yo'lida davom etardi. Murodjon har kuni ishga o'tlanadi. Nasiba nonushta tayyorlaydi, qo'lga dazmollangan ro'molcha tutadi, keyin qaynisi bilan qaynsinglisi maktabga ketadi. Undan keyin qaynanasining choy-nonini tayyorlab beradi-da, o'zi ham ishga jo'naydi. Kunlar xuddi muttasil aylanayotgan globusga o'xshaydi. Har kuni o'sha manzara...

Eng yomoni bu emas. Eng yomoni shuki, Murodjon aynidi. Nasiba buni darrov sezdi. To'ydan keyin ikki hafta o'tmay, navbatchi edim, deb kech keldi. Keyin haftada ikki martadan „navbatchilik“ qiladigan bo'ldi. Bora-bora kunora yarim kecha qilib keladigan odat chiqardi. Nasiba gapirsa, teskari qaraydi. „Ishim ko'p, nima qilay?“ deydi. Avvaliga Nasiba, to'y tashvishlari bilan charchagandir, deb o'ylagandi. Yo'q, bu yerda bir sir bor. Murodjon birinchi marta navbatchilikni bahona qilgandayoq Nasibaning ko'z o'ngiga qilpanglab turgan Marziya kelgan, yuragi jizillab ketgan edi. Keyin shubhalari yanayam kuchaydi. Bir kuni qaynanasiga sekin gap ochgan edi, nasihat eshitdi: „Erkak kishi tirikchilik deb yuradi-da, bolam, yuragingizni keng qiling“, deb yupatdi.

Tirikchilik emish. Nima yetishmaydi! Ro'zg'ori but bo'lsa, hamma narsa yetarli bo'lsa, tag'in nima kerak? Yo'q, boshqa gap bor. U kishi ayshini qilib yuradilar, Nasiba sho'ppayib uyda o'tiradi. Mana, hozir ham... Nima, yerdan chiqqanmi?!

Uning xo'rliги keldi. Tag'in dengiz emish. Oydin kechalar emish!

U o'rnidan turib ketdi. Deraza oldiga keldi. Tashqari qorong'i bo'lib ketgan, ko'chadan ora-chora mashinalar guvullab o'tib qolardi. Nima qilsin? Uyiga borsinmi? Juda yaxshi bo'ladi-da! Murodjon kelsaki, uyda Nasiba yo'q. Ha, zir yugurib qolmas ekan-a! O'shanda biladi sayoq yurish qanaqa bo'lishini!

U beixtiyor toshoyna ro'parasiga keldi. Oynadan qiyg'och qoshlari chimirilgan, surma tortilgan ko'zlarida ehtiros yashiringan tiniq chehrali qiz qarab turardi. U o'zining aksiga o'zi bir zum tikilib turdi-da, sochini chaqqon turmakladi. Qavib tikilgan neylon xalatini yechib, atlas ko'ylak kiydi. Hozir ayni vaqti-da! Qaynanasi yo'q, birov yo'lini to'smaydi. U ayvonga o'tib, hovliga tushdi. Ayvon peshtoqidagi lampochka yorug'ida hovlidagi atirgullar sokin, xayoliy tovlanib turardi.

U tez-tez yurib, darvoza oldiga keldi. Bu xonadondan bir umrga chiqib ketayotgandek, xo'rsinib eshikni ochdi. Tashqariga chiqdi-yu, uyiga borolmasligini daf'atan tushundi. Yo'q, dadasi darrov sezadi. Bemahalda borganidan tushunadi. To'y aniq bo'lganida, oldiga o'tqazib qo'yib, lo'ndagina qilib tushuntirgan edi: „O'zing xohlab qilyapsan shu ishni, bilib qo'y, to'ydan keyin mayda-chuyda gaplarni ko'tarib keladigan bo'lsang, dilingni siyoh qilib qo'yaman“.

O'sha so'zlar qulog'i ostida tag'in jaranglagandek bo'ldi-yu, bir zum to'xtab qoldi. Lekin shu ondayoq boshqa bir fikrdan ko'ngli yorishib ketdi. Ishxonasiga boradi! Qani, ko'rsin-chi, qanaqa navbatchilik qilayotgan ekan Murod Vo-

hidovich! Kim uni har kuni yarim kechagacha olib o'tirar ekan. Boshliqlarimi yoki anavi ko'kko'z Marziyami?

U duch kelgan mashinaga qo'lini ko'tardi. Oppoq „Jiguli“ ancha nariga o'tib to'xtadi.

– Beshinchi kasalxonaga! – dedi Nasiba orqa o'rindiqqa o'tirib.

O'rta yoshlardagi kishi bir zum ikkilanib turdi-da, indamay yo'lga tushdi.

Nasiba bunaqa paytda kasalxonaga kirish qiyinligini bilardi. Yo'l-yo'lakay qorovulga nima bahona qilishni o'ylab bordi. Lekin uning omadi chopdimi, bu yoqdan qorovulxonaga kirishi bilan u yoqdan „Tez yordam“ mashinasi chirog'ini lopillatib kelib qoldi. Qorovul chol oqsoqlanib borib panjarali darvozani ochguncha, Nasiba lip etib ichkariga kirib oldi. Hatto kinolardagi singari chaqqonlik qilgani uchun quvonib ham qo'ydi. Ana, o'sha birinchi qavat, terapiya bo'limi. U oynaband eshikni ochib, yop-yorug' ayvonga kirdi. Vestibul kimsasiz, chekka-chekkadagi skameykalar bo'sh edi. Nasiba yuragi gupullab urgancha to'xtab qoldi. Hozir xuddi o'sha Marziyaga duch kelsa nima bo'ladi?

U endi yo'lak tomon yurgan edi, oq xalat kiygan notanish qiz ichkaridan yugurib chiqdi.

– Kim kerak sizga? – dedi qoshini chimirib. – Hozir „ot-boy“ bo'ladi.

– Navbatchi vrachni chaqiring. – Nasiba ataylab Murodjonning otini aytmedi.

Hamshira qiz unga boshdan oyoq yana bir qarab chiqdi-da, ichkari kirib ketdi. Nasiba harchand beparvo bo'lishga urinmasin, yaxshi ish qilmaganini endi tushundi. O'zidan o'zi ijirg'ana boshladi. Nima keragi bor edi shu yoqqa kelib? Murodjon, nega kelding, desa nimani bahona qiladi? Sizni sog'inib keldim, deydimi?

Yo'lakdagi eshiklardan biri sharaqlab ochildi. Nasiba shu yoqqa qarab pildirab kelayotgan oq xalatli pakana kishini

ko'rib esankirab qoldi. Bu – ularning to'yida kosagullik qilgan xuddi o'sha Islom aka edi.

U yaqin kelib salomlashdi.

– Ha, kelin? – dedi qandaydir quruq ohangda. – Kuyovni izlab kepsiz-da!

Nasiba juda xijolatli ahvolda qoldi.

– Shundoq o'tib ketayotuvdim, – dedi ovozi zo'rg'a chiqib. – Murodjon akam, navbatchiman, degandilar.

– Murodjon akangiz navbatchi emas! – dedi Islom aka uning gapini bo'lib.

Nasiba yarq etib qaradi.

– Kecha... – dedi tutilib.

– Kechayam navbatchi bo'lganmas! – Islom aka tag'in uning gapini kesdi. Nasibaga bu odamning gapidan ko'ra, so'zlash ohangi og'ir botdi.

– Kechirasiz, – dedi kinoya bilan. – Bo'lmasa, siz bilar-siz qayoqda ekanliklarini?

– Bilaman! Xohlasangiz, oborishim mumkin.

– Mayli, men ham bilib qo'ysam zarar qilmas.

– Hovliga chiqib turing. Men hozir... – Islom aka shunday dedi-yu, o'zining pakanaligi uchun yer aybdordek qarsurs yurgancha ichkari kirib ketdi.

Nasiba hovliga tushdi. Qandaydir mavhum o'ylardan ko'ngli bo'm-bo'sh bo'lib, sekin-sekin darvoza tomonga yura boshladi. Qiziq, bu nimasi? Nega bu odam u bilan bu-naqa gaplashadi? O'tkazib qo'ygani bormi?

Uning orqasidan kelgan mashina g'iyqillab to'xtadi.

– Chiqing, kelin!

U Islom akaning ovozi tanib, burilib qaradi. To'rt-besh qadam narida sutrang mikroavtobus to'xtagan, Islom aka avtobus eshigini qiya ochib, boshini chiqarib turardi. Nasiba ikkilanib mashinaga chiqdi.

Shu ondayoq dimog'iga dori hidi urildi. Mashina o'rta-siga oq choyshab yopilgan yig'ma karavot o'rnatilgan ekan.

Nasiba shundoqqina eshik oldidagi ixcham o'rindiqqa o'tirdi. Islom aka mashinaning narigi biqinidagi o'rindiqqa cho'kdi.

– Qayoqqa boramiz o'zi? – dedi Nasiba unga tezgina qarab olib.

– O'zingiz aytdingiz-ku! Murod Vohidovichning oldiga, – Islom aka shofyor o'tirgan kabina tomonga engashdi. – Ketdik.

Shundagina Nasiba shofyor kabinasining devorida tynukcha borligini ko'rdi.

Mashina bir silkindi-yu, shiddat bilan yurib ketdi. U ro'parasidagi Islom akaga shubhalanib qarab qo'ydi. Islom aka o'rindiq yonidagi tutqichni ushlagancha ko'zini lo'q qilib o'tirar, shiftdagi chiroqning xira yorug'ida yuzidagi ifodani payqash qiyin edi. Nasiba beixtiyor ko'zini olib qochdi. Dera-zadan tashqariga qaradi. Mashina chiroqlar marjoni lovullab yotgan ko'chadan yelib borardi. Ancha yurishdi. Islom aka hamon miq etmay o'tirar, Nasiba uning o'ziga tikilib borayotganini bilar, shuning uchun ataylab ko'chadan ko'z uzmasdi.

Bir mahal shahar chekkasiga chiqib ketishayotganini ko'rdi-yu, xavotirga tushib qoldi. Ana, Qo'yliq bozorining darvozasi. Naryog'i dalalar... Ana, qop-qorong'i dala yo'liga burilishdi.

Nasiba, yuragi gursullab urgancha o'rnidan turib ketdi.

– Menga qarang, qayoqqa ketyapmiz o'zi? – dedi tahdid bilan. – To'xtating!

Xira chiroq yorug'ida Islom aka kinoyali kulib qo'ygan-dek bo'ldi.

– Mana, yetdik... Hozir.

Mashina g'iyqillab tormoz berdi. Nasiba eshik tutqichini siltab ochib yubordi. Shu ondayoq ichkariga to'zon yopirilib kirdi. Yerga sakrab tushdi-yu, oyoq kiyimi to'pig'igacha tuproqqa botib ketdi. Islom aka eshikdan boshini chiqarib, qorong'i bo'shliqqa qarab qichqirdi:

– Mashinani bir soatdan keyin yuboraman!

Mashina orqasi bilan tisarilib bora-bora katta yo'lga burildi.

Nasiba qop-qorong'i zulmatda, tuproq ko'chaning qoq o'rtasida garang bo'lganicha turib qoldi. Vahima ichida atrofga alangladi-yu, yigirma qadamcha naridagi chiroqqa ko'zi tushdi. Yong'oq shoxiga kattakon lampochka ilib qo'yilgan, uning atrofida parvonalar muttasil aylanardi.

Shundagina u yo'lning o'sha tomonida devori chala tiklangan yakkam-dukkam uylar borligini payqadi. Ular qorong'ida qandaydir sirli, vahimali tuyulardi. Nasiba lampochka ostida allakimning sharpasini ko'rdi. Boshiga qiyiqchani chambarak qilib bog'lab olgan, maykachan odam bir qo'lida g'isht qolipni ushlaganicha shu tomonga qarab turardi. U bir zum tikilib turdi-da, qichqirib yubordi:

– Nasi!

Nasiba erining tovushini taniy olmadi. Bu tovushda ham hayrat, ham qo'rquvga o'xshash ohang bor edi.

Murodjon qolipni yerga uloqtirganicha shu tomonga yugurdi. O'n qadamcha yugurgandan keyin qattiq hatladi. Nasiba o'rtada ariq borligini endi idrok etdi.

Murodjon yugurib kelib, qo'lini olg'a cho'zdi.

Chamasi, Nasibaning yelkasidan quchmoqchi bo'ldi-yu qo'li loyligi uchun tegmadi. Nasiba erini hech qachon bunaqa ahvolda ko'rmagan edi. Qizil qiyiqcha bilan boshir bog'lab olgan, eski maykali, pochasi qaytarilgan shimi loy yalang oyoqlarida balchiq qotib qolgan edi.

– Tinchlikmi? – dedi Murodjon uning ko'ziga tikilib. Keyin ancha xotirjam ovozda so'radi. – Kim opkeldi? Islo akami?

Nasiba hamon haykaldek qotib turar, ro'parasidagi marshu odam, loyga belangan mana shu kishi eri ekaniga Murodjon akasi ekaniga hech ishongisi kelmasdi. Murodjon uning ko'nglida kechayotgan gaplarni payqadi.

– Yuring, – dedi qandaydir sokin ovozda. – Mashina hissoatdan keyin kelsa, bitirib qo'yay. Loyim qotib qoladi.

U Nasibani ergashtirib ariq ustiga o'rnatilgan taxta „yakkacho'p“dan olib o'tdi. Nasiba shuursiz bir tarzda yong'oq tagiga keldi. Daraxt shoxiga ilingan lampochka atrofida katta-kichik parvonalar hamon muttasil aylanardi. Maydoncha kaftdek tep-tekis bo'lib ketgan, nariroqda qurigan g'ishtlar devor qilib taxlab qo'yilgan. Qutidagi shokoladdek tartib bilan quyilgan xom g'ishtlar chiroq yorug'ida sovuq yaltirab turardi.

– Oz qoldi. – Murodjon bir chekkada turgan uyumdan kafti bilan qolipga qum sepd. Keyin usta doirakashlardek qolipni aylantirib-aylantirib to'kdi. Tez-tez yurgancha beriroqdagi gumbazdek loy oldiga keldi. Cho'nqayib o'tirib oldi-da, loydan zuvala yasab, qolipga urdi. Qolipdan otilib chiqqan loy parchalari maykasiga, peshanasiga sachraganiga parvo qilmadi. Ortiqcha loyni sidirib tashladi-da, qolipni dast ko'tardi. Ikki yelkasining bo'yni bilan tutashgan yerida chuqurcha paydo bo'lib, yalangoyoq tovonlari bilan yerni gurs-gurs urgancha yugurgilab bordi-da, qolipni boyagi g'ishtlar safiga eltdi. Paq etgan tovush eshitildi. U qolipni ko'targan edi, g'ishtlar safiga yana to'rttasi qo'shildi.

Nasibaning tili endi kalimaga keldi:

– Tuzuk, bunaqa hunaringiz ham bor ekan.

Murodjon qolipni qumga qorar ekan, shu tomonga qarab jilmayib qo'ydi:

– Yigit kishiga qirq hunar ham oz... – shunday dedi-yu, yana cho'nqayib, loy zuvala qila boshladi.

Nasiba maydoncha o'rtasida hamon qaqqayib turarkan, birdan hammasini tushundi. U hali erini ko'rgandayoq nimanidir payqaganday bo'lgandi... Endi hammasining tagiga yetdi. Murodjon nima uchun o'zgarib qolganini ham, nega har kuni „navbatchi“ bo'lishini, nima uchun yarim kechada burnidan tortsa, yiqilgudek bo'lib borishini – hammasini tushundi. Nima uchun Islom aka o'ziga bunday muomala qilganini, nima uchun bu yerga olib kelib bir og'iz so'z

aytmay tashlab ketganini... Bu bilan nima demoqchi ekanligini – hammasini!

„Mana, kelinposhsha! Eringning ahvolini ko‘rib qo‘y! Seni deb, sening orzu-havaslarining deb ering shu hunarni qil-yapti“. Yo‘q, Islom aka buni aytgani yo‘q. Ammo...

Qandoq uyat! Qandoq sharmandalik! Xo‘sh, bo‘lmasa nima qilsin? O‘g‘irlik qilsinmi? Yuz ellik so‘m maosh bilan besh ming so‘mlik to‘y qilgan odam nima qilsin?

Orzu-havas emish! Umrida bir marta bo‘ladigan to‘y emish!

Nasiba boshi g‘uvullab borayotganini, ko‘ngli behuzur bo‘lib ketayotganini his etar, qulog‘i ostida hamon qolipning ora-chora yerga paq-paq urilgani eshitilib turardi. Go‘yo yer yuzida shundan boshqa sado yo‘qdek, shundan boshqa ohang qurib qolgandek.

U oyoqlarini sudragudek bo‘lib bordi-da, yong‘oqning g‘adir-budur tanasiga suyandi. Shunda shamol turdimi yo o‘zining shuuri tiniqlashdimi, yong‘oq shoxlarining shovullashi eshitila boshladi. U ko‘zlarini yumdi. Negadir tasavvurida yana o‘sha dengiz shovullashi jonlandi. O‘sha oydin kecha, o‘sha dengiz, o‘sha to‘lqinlar... Sohilda Murodjon bilan o‘tirishibdi.

Nasiba seskanib ko‘zini ochdi. Yo‘q, endi ular dengiz bo‘yiga borishmaydi. Oydin kechada sohilda o‘tirishmaydi Mabodo, borishganida ham, beadam dengiz sathida oy nuri yaraqlab turganida ham, endi bu boshqa dengiz bo‘ladi. Oy ham boshqa bo‘ladi. To‘lqinlar ham, hatto Murod akasi ham. Endi uning yuragi bir tekis gursullab urib, Nasibani allalamaydi.

Ular ancha narsaga ega bo‘lishdi. To‘y qilishdi, ota-onasi xohlaganicha, Nasiba istaganicha orzu-havas ko‘rishdi. Hammasini taomildagidek, „qars-badabang“ qilishdi. Hammasini! Bir narsani unutib qoldirishdi. Quyoshning o‘lchovi bo‘ladimi! Nurning vazni-chi? Baxtning tarozisi-chi?

Dengiz emish. Oydin kechalar emish?! Ana, loyga qo'shilib qolipga tushyapti. Qancha ko'p tushsa, qarzi shuncha kamayadi!

Nasibaning ko'zlaridan tirqirab yosh chiqib ketdi. U yong'oqning g'adir-budur tanasiga yuzini bosganicha o'krab yubordi.

Bir mahal Murodjon loyli kafti bilan uning sochini silay boshladi.

– Nasi! Nima bo'ldi sizga, Nasi? – dedi ovozi titrab.

Nasiba keskin burildi-yu, erining loy yopishgan, zax anqib turgan yelkasiga boshini tashlaganicha, siziz yig'lar edi.

1979

MUNDARIJA

Odam ovozi.....	3
Nurli halqachalar.....	13
Uch xil odam.....	26
Umr savdosi	36
Dard.....	50
Nimadir bo'ldi.....	60
Baxt.....	72
Hurkitilgan tush	79
Urushning so'nggi qurboni	84
Muhabbat	93
Xayollarga bo'laman tutqun.....	102
Oq bulut, oppoq bulut	116
Quyosh tarozisi	129

Adabiy-badiiy nashr

O‘TKIR HOSHIMOV

URUSHNING SO‘NGGI QURBONI

Hikoyalar

„Ziyo nashr“
nashriyoti

Toshkent – 2019

Muharrir	<i>Abdurahmon Jo‘rayev</i>
Badiiy muharrir	<i>Bahodir Ibrohimov</i>
Musahhih	<i>Ibrohim Jovliyev</i>
Sahifalovchi	<i>Surayyo Sunnatullayeva</i>

Nashriyot litsenziyasi AA № 0008, 27.03.2019
30.10.2019 da bosishga ruxsat etildi. Qog‘oz bichimi 84x108 ¹/₃₂.
Ofset qog‘ozi. „Times“ garniturasida ofset usulida bosildi.
Shartli bosma tabog‘i 7,56. Nashriyot-hisob tabog‘i 6,9.
Adadi 10000 (1-zavod 7000). Shartnoma № 46–19.
Buyurtma raqami № 432.

„Ziyo nashr“

Mas‘uliyati cheklangan jamiyat

Toshkent shahri, Uchtepa tumani, 23-mavze, 42-uy.
«Print Line Group» XK bosmaxonasida chop etildi.
100097, Toshkent sh., Bunyodkor shohko‘chasi, 44,
Tel.: (+998) 71-276-37-00.

H 71 **Hoshimov, O'tkir**
Urushning so'nggi qurboni. [Matn]: hikoyalar / O'. Hoshimov. –
T.: „Ziyo nashr“ nashriyoti, 2019. – 144 b.

ISBN 978-9943-5936-3-3

UO'K: 821.512.133-32

KBK 84(50)'6

O'TKIR HOSHIMOV

Urushning so'nggi qurboni

HIROVALAR

ZIYO NASHR

14+

t.me/ziyonashr

fb.com/ziyo.nashr

ziyonashr@mail.ru

ISBN 978-9943-5936-3-3

9 789943 593633